

AGENDA VOOR HET WADDENGEBIED 2050



Nota van Antwoord





AGENDA VOOR HET WADDENGEBIED 2050



Nota van Antwoord

Antwoorden van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen op de reacties op de ontwerp-Agenda voor het Waddengebied 2050.

Inhoud

Inhoud	4
1. Inleiding	5
1.1 Waarom deze Nota van Antwoord	5
1.2 Wijze van beantwoording	5
1.3 Leeswijzer	6
2. Samenvatting Hoofdpijnenverslag Internetconsultatie	7
2.1 Indieners reactie internetconsultatie	7
2.2 Algemeen beeld van de reacties internetconsultatie	7
3. Toelichting	8
3.1 Afbakening Waddenzee en Waddengebied	8
3.2 Hoofddoelstelling Waddenzee en Waddengebied	8
3.3 Leidende principes voor handelen en ruimtelijke vertrekpunten	9
3.3.1 Leidende principes voor handelen	9
3.3.2 Ruimtelijke vertrekpunten	10
3.4 UNESCO werelderfgoed	10
3.5 Natuur als hoofddoel	10
3.6 Kleinschalig historisch medegebruik	11
3.7 Cluster-vensterbenadering	11
3.8 Duurzame bereikbaarheid	12
3.9 Visserij	12
3.10 Landbouw	13
3.11 Delfstoffenwinning	13
3.12 Governance	14
3.12.1 Bestuurlijk Overleg Waddengebied	14
3.12.2 Omgevingsberaad Waddengebied	15
3.12.3 Beheerautoriteit Waddenzee	15
3.13 Waddentoets	16
3.14 Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026	17
4. Lijst indieners reacties	19
5. Samenvatting reacties en antwoord van de voor de agenda verantwoordelijke partijen	20
Verklarende woordenlijst	93
Colofon	95



Inleiding

1.1 Waarom deze Nota van antwoord

Op 9 juli 2020 heeft het Bestuurlijk Overleg (BO) Waddengebied ingestemd met de ontwerp-Agenda voor het Waddengebied 2050 (ontwerp-Agenda) en deze vrijgegeven voor formele consultatie (1). De ontwerp-Agenda is voorgelegd aan de bestuursorganen in het Waddengebied. Onderdeel van de formele consultatie was een internetconsultatie welke plaatvond van 10 juli tot en met 14 september 2020. Het doel hiervan was om een brede groep geïnteresseerden en belanghebbenden de mogelijkheid te geven op de ontwerp-Agenda te reageren. Dit heeft geresulteerd in 62 reacties van bedrijven, particulieren, maatschappelijke organisaties en overheden. De leden van het BO Waddengebied zijn verheugd over de betrokkenheid die is getoond en danken de indieners voor de zorgvuldig voorbereide en inhoudelijk vaak goed onderbouwde reacties op de ontwerp-Agenda. Van ontvangen reacties in het kader van de internetconsultatie zijn er vier op verzoek van indiener niet openbaar.

De concept Nota van Antwoord (NvA) is besproken in het Omgevingsberaad Waddengebied (Omgevingsberaad) van 18 november 2020. Naar aanleiding van deze bespreking is waar mogelijk de NvA nader aangescherpt. De definitieve Agenda is te vinden op www.agendavoorhetwaddengebied2050.nl.

1.2 Wijze van beantwoording

De ingediende reacties zijn zorgvuldig geanalyseerd. Om recht te doen aan de zorgvuldigheid waarmee de reacties zijn voorbereid en om de inhoud van de reacties mee te kunnen wegen bij het opstellen van de definitieve Agenda en het (nader uit te werken) Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026 (Uitvoeringsprogramma), zijn de onderwerpen besproken met de bij de Agenda betrokken partijen. Op basis hiervan zijn antwoorden geformuleerd.

Er is sprake van vijf antwoordlijnen:

1. Aanpassing van de tekst ten opzichte van de ontwerp-Agenda. Denk hierbij bijvoorbeeld aan een actualisatie van feiten of om onduidelijkheden weg te nemen.

2. Opnemen in het nader uit te werken Uitvoeringsprogramma. Denk hierbij aan de vele aanbevelingen voor nadere invulling van de doelstellingen en strategieën, die goed opgepakt kunnen worden in de 19 prioritaire projecten uit hoofdstuk 7 'Doorkijk naar een Uitvoeringsprogramma' van de Agenda. Ook zijn suggesties voor mogelijk nieuwe initiatieven die mogelijk in het Uitvoeringsprogramma passen hierin meegenomen (zie ook paragraaf 3.14 'Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026' van deze NvA).

3. Toelichting op teksten van de Agenda. Denk hierbij aan een verwijzing naar strategieën of principes die in de tekst staan. Tien thema's waarover meerdere vragen en reacties zijn binnengekomen, zijn nader toegelicht in hoofdstuk 3 'Toelichting' van deze NvA.

4. Verwijzingen naar andere beleidskaders. De Agenda neemt geen bestaande beleidskaders over en is geen volledig naslagwerk van al het bestaande beleid. Als er vragen over bestaande beleidskaders waren, dan is hier een verwijzing naar gemaakt. Denk aan een verwijzing naar afspraken in de Natura 2000-beheerplannen of de Natuurbeschermingswet (NB-wet).

(1) Tweede Kamer, vergaderjaar 2019–2020, 29 684, nr. 206

5. Voor kennisgeving aannemen. Veel reacties bevatten ook een aansporing voor de Agenda of een bepaalde opvatting over onderdelen van de Agenda. Deze hebben geen tekstuele vertaling gekregen in de Agenda of in het Uitvoeringsprogramma, maar worden uiteraard betrokken bij de uitvoering van de Agenda en het Uitvoeringsprogramma de komende jaren. De ingediende reacties worden in deze NvA individueel beantwoord. Daar waar een herhaling van een vraag aan de orde is, wordt verwezen naar eerder opgestelde antwoord op de ingediende reactie. Indieners kunnen met de tabel in hoofdstuk 4 de samenvatting van hun reactie(s) opzoeken in de NvA, met het antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen daarop. De indieners van een reactie hebben bij het indienen kunnen aangeven of zij via de site van de internetconsultatie op de hoogte willen worden gehouden van ontwikkelingen omtrent de Agenda. Aan degenen die dat gedaan hebben wordt via de site van de internetconsultatie melding gedaan van de vaststelling en bekendmaking alsmede van de inhoud van de Agenda en de NvA.

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 is de samenvatting uit het hoofdlijnenverslag van de internetconsultatie opgenomen. In hoofdstuk 3 volgt een overzicht van 14 grote lijnen uit de reacties en het antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen daarop. Vervolgens staat in hoofdstuk 4 een lijst met alle indieners. In hoofdstuk 5 vindt u ten slotte het hoofdbestanddeel van deze NvA, de tabel met samenvatting van elke vraag en het antwoord op deze vraag van de bij voor de Agenda verantwoordelijke partijen per reactie. Achterin de NvA is een verklarende woordenlijst opgenomen.

2

Samenvatting Hooflijnenverslag Internetconsultatie

2.1 Indiëners reactie internetconsultatie

De indiëners van de internetconsultatie kunnen grofweg worden ingedeeld in een aantal groepen van belanghebbenden, te weten:

- Landbouw (ca 35% van de indiëners), waaronder De Nederlandse Akkerbouw Vakbond (NAV), Nederlandse Aardappel Organisatie (NAO), Coöperatie Agrico, HZPC Holland B.V., Land- en Tuinbouworganisatie (LTO) Noord afdeling Noardeast Fryslân, Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV).
- Visserij (ca 19% van de indiëners), waaronder VisNed, de Nederlandse Vissersbond, Garnalenvissersbond, Sportvisserij Nederland, Arenicola BV, Zeepierhandel Rotgans.
- Bewoners (ca 16% van de indiëners), waaronder Vereniging Behoud Amelander, Projectbureau Holwerd aan Zee (HAZ), Juttersvereniging Ameland, Dorpscommissie Eierland, Stichting Ons Schellerland.
- Havens en bedrijven (ca 27% van de indiëners), waaronder: bedrijfsleven Texel en Den Helder, Port of Harlingen, Port of Den Helder, Getijdencentrale Waddenzee, Verbond Vaarrecreatie Waddenzee, Paracentrum Texel.
- Natuur en Milieuorganisaties (ca 3% van de indiëners), waaronder: Waddenvereniging, IJsselmeervereniging en een gezamenlijk reactie van Natuurmonumenten, Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noord-Holland, Vogelbescherming Nederland en Stichting WAD.

2.2 Algemeen beeld van de reacties internetconsultatie

De reacties op de internetconsultatie zijn divers. De verschillende belangengroepen reageren elk vanuit hun

eigen specifieke interessegebied. De rode draad door de consultatie ziet er als volgt uit:

- Algemeen: Het beeld dat de natuur op de Wadden achteruit gaat wordt breed gedeeld.

- De bewoners maken zich vooral zorgen over het historisch medegebruik en de achteruitgang van de natuur door o.m. delfstoffenwinning en recreatie.

- De Natuur en milieu organisaties geven overwegend aan de Agenda te vrijblijvend te vinden en een visie te missen.

- Landbouw en visserij zijn met name van mening dat hun belangen ondergeschikt worden gemaakt aan de natuurwaarden.

- Havens en bedrijven benadrukken het belang van bereikbaarheid, recreatie en toerisme.

De reacties zijn soms ook tegenstrijdig met elkaar. De belangrijkste voorbeelden hiervan zijn:

- Enerzijds wordt het streven naar een integraal perspectief op de ontwikkeling van het Waddengebied positief bevonden, anderzijds wordt gevreesd dat dit ten koste kan gaan van de leefbaarheid en gewoontes van de inwoners van dit unieke gebied.

- Enerzijds wordt aangegeven dat de natuurwaarden te veel prevaleren boven de gebruikswaarden, terwijl anderzijds wordt vastgesteld dat de natuurwaarden desondanks zijn achteruitgegaan.

- Enerzijds wordt opgemerkt dat recreatie en toerisme voor wat betreft de Waddeneilanden nog steeds de belangrijkste economische sector is zonder aantasting van de eigen unieke waarden, anderzijds wordt gevreesd dat cultuur en leefbaarheid van de eilanden door toerisme onder druk komt te staan.

3

Toelichting

In dit hoofdstuk is een aantal onderwerpen nader toegelicht. Dit omdat deze onderwerpen door diverse indieners aan de orde zijn gesteld, dan wel omdat hiermee de bedoeling van de Agenda verder wordt verduidelijkt.

3.1 Afbakening Waddenzee

Verschillende reacties op de ontwerp-Agenda hebben betrekking op de geografische afbakening van de Waddenzee mede in relatie tot de doorwerking van hoofddoelstelling Waddenzee.

De begrenzing van de Waddenzee is overeenkomstig de begrenzing van de Waddenzee in de Structuurvisie Waddenzee. Deze begrenzing valt samen met de begrenzing van het Waddenzee Natura 2000 gebied en is aan de kant van de Waddenzee tot onderaan de zeedijk. Deze is niet aangepast.

Omdat de bescherming van de Waddenzee en de verwezenlijking van de natuurambities alleen optimaal mogelijk zijn als deze worden gezien in de context van daarmee samenhangende gebiedsopgaves, is gekozen voor de ontwikkeling van een integrale gebiedsagenda voor het Waddengebied als geheel. Het gaat hierbij om de verbinding met opgaven ten aanzien van onder meer bereikbaarheid, cultuur-historisch erfgoed, economie, klimaat en energietransitie. In de Agenda wordt ook het perspectief voor het Waddengebied geschetst, voor zover dat verband houdt met de hoofddoelstelling voor de Waddenzee. De Agenda richt zich daarmee op een groot gebied: de Waddenzee, inclusief de Eems-Dollard, de Waddeneilanden, de Noordzeekustzone boven de eilanden en de vaste wal langs de Waddenzeekust van de provincies Noord-Holland, Fryslân en Groningen. Afhankelijk van de opgave strekt de beleidsmatige invloedssfeer van de Agenda zich meer of minder ver uit. De morfologische en ecologische processen in de Waddenzee en de Noordzeekustzone hangen met elkaar samen. De Agenda benadert deze gebieden daarom

als één geheel. De doorwerking in beleid en regelgeving kan voor deze gebieden verschillen, omdat ze onder de Omgevingswet twee aparte gebieden blijven. In het kader van project 19 'Omgaan met wet- en regelgeving in een dynamisch systeem', zoals opgenomen in hoofdstuk 7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma', worden onder andere de kansen om de samenhang in beleid en regelgeving te versterken onderzocht.

3.2 Hoofddoelstelling Waddenzee en Waddengebied

Veel reacties op de Agenda gaan om de vraag hoe alle veranderingen doorwerken op het gebied.

Wat is het totale effect, wat is de integrale visie op langetermijneffecten van klimaatverandering en medegebruik in het Waddengebied, en wie neemt daarvoor verantwoordelijkheid.

De hoofddoelstelling voor de Waddenzee is 'een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap'. Deze hoofddoelstelling, ook geformuleerd in de Structuurvisie, blijft onverminderd van kracht. Het hoofddoel voor het Waddengebied is dat het eind 2050 veilig, vitaal en veerkrachtig is. Veilig door tijdig te anticiperen op klimaatverandering en zeespiegelstijging. Vitaal doordat wonen, werken, onderwijs en zorg mogelijk blijven, op de eilanden en langs de kust en doordat economische sectoren excelleren in de context van het Werelderfgoed Waddenzee. Veerkrachtig doordat robuuste natuur en het landschap van wereldklasse de effecten van klimaatverandering, duurzaam gebruik en nieuwe ontwikkelingen kunnen opvangen.

Het behalen van de (hoofd)doelstellingen vraagt om een gezamenlijke inzet van alle betrokken partijen in het gebied. Dit vraagt om voortzetting van dialogen, verdere verkenning van integrale oplossingsrichtingen en uiteindelijk weloverwogen keuzes. De combinatie van beide hoofddoelstellingen is opgesteld vanuit

de overtuiging dat mens en natuur elkaar kunnen versterken en elkaar nodig hebben om antwoorden te geven op toekomstige effecten van bijvoorbeeld klimaatverandering. Medegebruik is mogelijk als bij nieuwe activiteiten steeds bezien wordt in welke mate een initiatief bij kan dragen aan natuurherstel en verbetering van de kernwaarden in het gebied, of negatieve effecten op de natuur kan vermijden dan wel uitfaseren.

De verantwoordelijkheid om te komen tot een scherp beeld van deze effecten ligt allereerst bij de voor de Agenda verantwoordelijke overheden, maar moet breder worden gezien: de verantwoordelijkheid ligt bij alle ondertekenaars van de Agenda. Het is van groot belang dat we gezamenlijk kennis opbouwen en in gesprek blijven om samen de ontwikkeling van het gebied in de gaten te houden. Het Uitvoeringsprogramma bevat projecten om dit beeld de komende jaren verder te verduidelijken en op basis daarvan verder te praten over de handelingsperspectieven die we zien en waarop geacteerd moet worden.

De hoofddoelstellingen voor de Waddenzee en de doelstellingen voor het Waddengebied zijn verankerd in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI)⁽²⁾. Voor bestaande wet- en regelgeving, beheerplannen en andere instrumenten heeft de Agenda geen consequenties. Als de Agenda leidt tot aanscherpingen van beleid en regelgeving, verloopt dat via de formele besluitvormingsprocessen, bijvoorbeeld door actualisatie van het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl). Daarmee blijft de bescherming van het Waddenzee geborgd.

De verwijzing naar de NOVI in de Agenda is aangepast naar aanleiding van het uitbrengen van de NOVI op 11 september 2020.

3.3 Leidende principes voor handelen en ruimtelijke vertrekpunten

Verschillende reacties hebben betrekking op de vraag wat er wordt bedoeld met de leidende principes voor handelen en de ruimtelijke vertrekpunten.

Het Waddengebied heeft prachtige natuur en landschappen en is tegelijk een gebied waar mensen wonen, werken en recreëren. Het is een levend landschap dat continu verandert en waar ook ruimte aan nieuwe opgaven en ontwikkelingen wordt gegeven passend bij de doelstellingen van het gebied. Dat willen we doen met aandacht voor de ruimtelijke kwaliteit en de ecologische principes. Dit vraagt soms om keuzes, maar vooral ook om gezamenlijke oplossingen. Om dit te ondersteunen hebben de bij de Agenda betrokken partijen leidende principes voor handelen en ruimtelijk vertrekpunten geformuleerd. Deze geven richting aan ons handelen in het Waddengebied.

3.3.1 Leidende principes voor handelen

Met de leidende principes voor ons handelen in het Waddengebied willen we enerzijds de natuurwaarden en landschappelijke waarden van internationale klasse koesteren en anderzijds het gebied goed gebruiken voor wonen, werken en recreëren. Die combinatie vraagt inspanningen van ons allemaal. De volgende negen principes zijn opgesteld:

1. Ruimte voor bewoners
2. Natuurlijke ontwikkeling Waddenzee
3. Ecologie en economie versterken elkaar
4. Regionaal en internationaal verbonden
5. Oplossingen zijn altijd integraal
6. Werelderfgoed als verantwoordelijkheid en inspiratiebron
7. Rekening houden met specifieke omstandigheden
8. Adaptief werken in een dynamische omgeving
9. Samen verantwoordelijk

De leidende principes moeten beschouwd worden als 'spelregels' die bij alle uit te werken initiatieven in acht worden genomen. Een ambitieuze kwalitatieve checklist voor alle acties. De partijen zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor het bewaken van deze spelregels en spreken elkaar hierop aan.

Zie voor nadere toelichting Agenda - hoofdstuk 3.2 Leidende principes voor handelen.

⁽²⁾ Kamerstuk 34 682, nr. 53

3.3.2 Ruimtelijke vertrekpunten

De ruimtelijke vertrekpunten bieden een handreiking om toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen goed in te passen in het Waddengebied. Waar kunnen ontwikkelingen landen en hoe geven we ze vorm? De vertrekpunten dagen uit de landschappelijke diversiteit in het gebied te vergroten volgens een eenduidige visie voor het gebied. Ze vormen aansporingen om bepaalde karakteristieken te beschermen, behouden, versterken, ontwikkelen of te transformeren. De vertrekpunten gelden in principe voor het hele Waddengebied maar vormen geen blauwdruk. De volgende zeven vertrekpunten zijn opgesteld:

1. Zet in op één samenhangend internationaal Waddengebied met het landschap als drager.
2. Respecteer de natuurlijk dynamiek van de Waddenzee en geef ruimte om die dynamiek te versterken waar kan.
3. Koester de unieke kwaliteiten van de eilanden.
4. Respecteer open ruimte, rust en duisternis van de Waddenzee. Cluster grote economische opgaven en energieopgaven.
5. Zet in op versterking van de verschillende (ruimtelijke) identiteiten in het Waddengebied.
6. Benader kusten van het Waddengebied als robuuste zones en als onderdeel van één samenhangende kuststrook.
7. Neem bij ontwikkelingen de bestaande kwaliteiten als vertrekpunt.

De ruimtelijke vertrekpunten vormen het ruimtelijk 'geweten' voor alle activiteiten die vanuit de Agenda en het bijbehorende Uitvoeringsprogramma worden uitgevoerd. Partijen bewaken deze vertrekpunten en spreken elkaar hierop aan.

Zie voor nadere toelichting Agenda - hoofdstuk 3.3 Ruimtelijke vertrekpunten.

3.4 UNESCO werelderfgoed

Verschillende reacties hebben betrekking op de status en werking van UNESCO werelderfgoed.

De Waddenzee is het grootste intergetijdengebied ter wereld, één van de grootste wildernissen van Europa en is één van de belangrijkste hotspots van biodiversiteit ter wereld. Daarmee is de Waddenzee van wereldbelang.

Vanwege zijn unieke geologische, ecologische & biologische processen en de biodiversiteit staat het Nederlandse en Duitse deel van de Waddenzee sinds 2009 op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. In 2014 is ook het Deense deel toegevoegd. De Waddenzee voldoet aan drie van de tien 'Outstanding Universal Value' (OUV's, Uitzonderlijke Universele Waarden).

In het kader van de Trilaterale Waddenzee Samenwerking werken Nederland, Duitsland en Denemarken al ruim 40 jaar samen aan het behoud en versterken van de Waddenzee als natuurgebied. Zij dragen daarmee de verantwoordelijkheid voor het behoud van dit ecosysteem. De samenwerking wordt eens in de drie à vier jaar bekrachtigd middels een trilaterale regeringsconferentie en een verklaring. Onder Nederlands voorzitterschap is de 'Verklaring van Leeuwarden' op 18 mei 2018 ondertekend. De uitwerking van 'Verklaring van Leeuwarden' vindt nu plaats onder Duits voorzitterschap. Een eerst volgende regeringsconferentie zal in 2022 plaatsvinden.

3.5 Natuur als hoofddoel

Verschillende reacties hebben betrekking op de vraag hoe de natuur wordt beschermd.

De Waddenzee is een van de belangrijkste en mooiste natuurgebieden van Nederland. De natuurwaarden en het unieke open landschap zijn van nationaal en internationaal belang. De Waddenzee heeft dan ook niet voor niets de status van Werelderfgoed. Tegelijkertijd leiden nieuwe ontwikkelingen - denk bijvoorbeeld aan klimaatverandering, de energietransitie, economische ontwikkeling en recreatie - tot nieuwe opgaven en kansen.

Met deze Agenda blijft de hoofddoelstelling voor de Waddenzee uit de Structuurvisie Waddenzee onverminderd van kracht in het rijksbeleid. Bij alle ingrepen en handelingen is duurzame bescherming van de natuur en een zo natuurlijk mogelijke ontwikkeling van de Waddenzee het uitgangspunt. De doelstellingen voor het gehele Waddengebied zijn afgestemd op de hoofddoelstelling voor de Waddenzee.

De Agenda signaleert een flink aantal dilemma's die het niet eenvoudig maken de hoofddoelstelling te realiseren. De in de ontwerp-Agenda benoemde strategieën beschrijven op hoofdlijnen de wijze waarop partijen de opgaven willen realiseren en/of om willen gaan met de dilemma's. In het Uitvoeringsprogramma, dat de komende periode tot stand komt, worden de strategieën verder uitgewerkt. Herstel van de natuurwaarden is hierbij het belangrijkste uitgangspunt.

De in de Agenda opgenomen strategieën zijn gericht op het vergroten van de natuurlijke dynamiek, het verbeteren van de omstandigheden voor biobouwers en andere onderwater habitats in de Waddenzee als mede ook het versterken van de ecologische samenhang in het Waddengebied. Project 3 'Natuurbeheer, -herstel en -ontwikkeling en duurzaam medegebruik' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma') voorziet in een verdere uitwerking hiervan.

3.6 Kleinschalig historisch medegebruik

Verschillende reacties hebben betrekking op het belang van kleinschalig historisch medegebruik in het Waddengebied en in het bijzonder voor de Waddeneilanden.

De bewoners van het Waddengebied ontleen een belangrijk deel van hun identiteit aan dit bijzondere gebied waar zij al eeuwen wonen en werken. Het kleinschalig historisch medegebruik is dan ook onlosmakelijk verbonden met de verbondenheid van

de bewoners met hun omgeving. Het gaat hierbij onder andere om het voor eigen gebruik vangen/oogsten uit zee. Voorbeelden daarvan zijn het vangen van vis, schaal- en schelpdieren, het steken van zee-aas en het snijden van zeekraal. Ook jatten en wadlopen zijn voorbeelden. Het zijn kleinschalige activiteiten uitgevoerd op een wijze en in een mate zoals van oudsher gebruikelijk, of van vergelijkbare aard en omvang.

Het belang van deze vormen van kleinschalig historisch medegebruik wordt onderkend in de Agenda. Principe 1 'Ruimte voor bewoners' stelt ook dat de Agenda betrokken partijen altijd in gesprek willen zijn met inwoners in het gebied. Ook met de Agenda blijven de traditionele belangen van de lokale bevolking in het Waddengebied in de vorm van diverse vormen van duurzaam kleinschalig historisch medegebruik van natuurlijke hulpbronnen gewaarborgd. De afspraken zoals die gelden worden gecontinueerd en zijn vastgelegd in Natura 2000-beheerplannen.

3.7 Cluster- vensterbenadering

Verschillende reacties hebben betrekking op de cluster-vensterbenadering.

Een hoofddoelstelling van de Waddenzee is het behoud van het unieke open landschap. Verspreid langs de Waddenkust liggen grotere industrie-, veer- en visserijhavens, met daaromheen verschillende bedrijven. Deze clusters zijn belangrijk voor de economische ontwikkeling en een bron van werkgelegenheid.

De kwalificatie clusters heeft betrekking op het feit dat in deze gebieden de activiteiten en de daarbij behorende bebouwing worden geconcentreerd. Dit in contrast met het omliggende venster dat zich kenmerkt door weidse en open vergezichten.

Het aanmerken van een gebied als cluster betekent niet dat dit gebied per definitie een zoekgebied is voor windmolens. De keuze aangaande eventuele

windmolens maakt onderdeel uit van de Regionale Energiestrategieën (RES'en). De discussie over de cluster-vensterbenadering is evenwel ontstaan naar aanleiding van de discussie over de energietransitie. Onderdeel van project 8 'Energieverkenning Waddengebied', zoals opgenomen in hoofdstuk 7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma', is een ruimtelijke vertaling van de energie-opgave in het Waddengebied als input voor de definiëring van de cluster-vensterbenadering. Bij de uiteindelijke definiëring hiervan zullen ook andere landschappelijke en economische ontwikkelingen worden meegenomen. Daarnaast is in hoofdstuk 7 project 2 'Inrichting Waddenatelier' opgenomen, die de fysieke ruimtelijke kwaliteit van het Waddengebied nader zal definiëren.

In overleg met bij de Agenda betrokken partijen is besloten om, vanwege het nabijgelegen Windpark Fryslân in het IJsselmeer, de 'Friese kop van de Afsluitdijk' niet aan te duiden als een cluster. De tekst van strategie 3 in hoofdstuk 4.2 'Landschap en cultureel erfgoed' is hierop aangepast.

3.8 Duurzame bereikbaarheid

Verschillende reacties hebben betrekking op hoe de uitgangspunten ten aanzien van bereikbaarheid doorwerken in bijvoorbeeld het Nationaal Waterprogramma.

Het belang van bereikbaarheid van de havens wordt onderkend in H4.3 'Duurzame bereikbaarheid'. Conform de uitgangspunten uit de NOVI en de ontwerp-Agenda wordt de Rijksinzet omtrent duurzame bereikbaarheid van de Waddeneilanden en de Waddenhavens vastgelegd in het Nationaal Waterprogramma 2022-2027 (NWP). Toekomstige opgaven, morfologische ontwikkelingen en ontwikkelingen in de scheepvaart en mobiliteit kunnen worden verkend als onderdeel van het Uitvoeringsprogramma van de Agenda, daarbij rekening houdend met onder meer de impact op de natuur. Deze zullen doorwerken in de volgende NWP's.

3.9 Visserij

Verschillende reacties hebben betrekking op de positie en het belang van visserij in en voor het Waddengebied.

De visserij komt expliciet aan de orde in hoofdstuk 4.7 'Duurzame Waddeneconomie'- paragraaf 'Visserij' van de Agenda. In deze paragraaf wordt onderschreven dat de visserij voor inkomsten zorgt en regionaal is ingebed. De visserij vertegenwoordigt niet alleen een economische waarde, maar ook een maatschappelijke en culturele waarde. Een groot deel van de Nederlandse vissersvloot meert af in de Waddenzeehavens voor het lossen van vis en voor onderhoud en reparatie. De visserijgronden bevinden zich zowel in de Waddenzee als in de Noordzee(kustzone).

Met de geformuleerde strategieën geven we richting aan een toekomstbestendige visserij op de Waddenzee en waardering voor deze economische pijler in het Waddengebied. In het Uitvoeringsprogramma is de project opgenomen om samen met de visserijsector te komen tot een gezamenlijke toekomstvisie voor de visserij (project 11 'Integraal beheeroverleg Visserij').

Zoals in paragraaf 3.2 van deze NvA uiteengezet, is sprake van 1. een hoofddoelstelling voor de Waddenzee, gericht op bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap en 2. een hoofddoelstelling voor het Waddengebied, gericht op een veilig, vitaal en veerkrachtig gebied in 2050. De Agenda beschrijft als eerste waar spanningen worden ervaren tussen beleidsdoelen en waar ook juist kansen worden gezien voor win-win's. De Agenda moet in dat verband worden gezien als een beleidskader dat zelf geen nieuw beleid regelt, maar wel door kan werken in nieuw beleid.

Er is veel dat natuur en visserij verbindt: voor beide zijn er veranderingen waar gezamenlijke antwoorden

op moeten komen: bijvoorbeeld hoe om te gaan met de effecten van klimaatverandering (morfologische effecten en veranderende soortensamenstelling) en hoe (voldoende) fysieke ruimte houden voor de visserij, naast andere ruimtelijke ontwikkelingen zoals gesloten gebieden voor natuur, dynamisch kustbeheer, natuurontwikkeling langs de randen van het Wad en experimenten voor de opwekking van energie. Daarom wil de Agenda de vraag centraal stellen hoe visserij en natuur samen kunnen inspelen op kansen en ontwikkelingen die zich voordoen. Naar de visserij toe: hoe kan een goede balans worden gevonden tussen het vinden van ruimte voor natuurherstel en -ontwikkeling en ruimte voor een duurzame en toekomstbestendige visserij, bijvoorbeeld bij het instellen van gesloten gebieden?

Voor een nadere toelichting met betrekking tot visserij en 'kleinschalig historisch medegebruik' wordt verwezen naar paragraaf 3.6 Kleinschalig historisch medegebruik van deze NvA.

3.10 Landbouw

Verskillende reacties hebben betrekking op de positie en het belang van de landbouw en dan met name de akkerbouw in en voor het Waddengebied.

Vanuit de agrarische sector is opgemerkt dat het lijkt alsof het hoofddoel natuur voor het hele gebied geldt en dat andere doelen (zoals landbouw) daarvoor moeten wijken. Daarmee zou de Agenda de suggestie wekken dat het landbouwbeleid moet worden gewijzigd.

Zoals in paragraaf 3.2 van deze NvA uiteengezet, is sprake van 1. een hoofddoelstelling voor de Waddenzee, gericht op bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap en 2. een hoofddoelstelling voor het Waddengebied, gericht op een veilig, vitaal en veerkrachtig gebied in 2050.

De Agenda beschrijft als eerste waar spanningen worden ervaren tussen beleidsdoelen en waar ook juist kansen worden gezien voor win-win's. De Agenda moet in dat verband worden gezien als een beleidskader dat zelf geen nieuw beleid regelt, maar wel door kan werken in nieuw beleid. In het geval van de landbouwfuncties die aanwezig zijn op gedeelten van de eilanden, en ook een belangrijke positie in de kustzones hebben, wil de Agenda het denken juist doorbreken dat de ene functie zou moeten wijken voor de andere.

Het belang van de landbouw wordt onderkend en komt expliciet aan de orde in H4.7 Duurzame Waddeneconomie – paragraaf 'Landbouw'. In deze paragraaf wordt onderschreven dat de landbouw voor inkomsten zorgt en regionaal is ingebed. Het kustgebied behoort zelfs tot de beste landbouwgebieden van Europa.

Er is veel dat natuur en landbouw verbindt: voor beide zijn er veranderingen waar gezamenlijke antwoorden op moeten komen, bijvoorbeeld hoe om te gaan met de effecten van klimaatverandering (zeespiegelstijging, verzilting en droogte) of misschien wel met de druk vanuit het toerisme. Daarom wil de Agenda de vraag centraal stellen hoe landbouw en natuur samen kunnen inspelen op kansen en ontwikkelingen die zich voordoen. Naar de landbouw toe: hoe kan de sector profiteren van de aandacht voor klimaateffecten die deze Agenda opnieuw genereert, en hoe van innovatieve oplossingen die gezocht worden om het gebied te verduurzamen? Vanuit bijvoorbeeld principe 1 'Ruimte voor bewoners', principe 3 'Ecologie en economie versterken elkaar' en principe 5 'Oplossing zijn altijd integraal', zoals opgenomen in hoofdstuk 3.2 van de Agenda, wordt ingezet op een gezamenlijk ontwikkeling met betrokkenheid van de aanwezige belanghebbenden in het gebied.

3.11 Delfstoffenwinning

Verskillende reacties hebben betrekking op de vraag hoe delfstoffenwinning zich verhoudt tot de hoofddoelstelling van de Waddenzee.

De gaswinning in het Waddengebied is onderdeel van het kleineveldenbeleid van de overheid. De toekomst van de gaswinning moet worden gezien binnen de gewenste transitie naar duurzame energie. Het kabinet wil gas winnen in eigen land zolang en voor zover dit nodig is voor de Nederlandse gasvraag. Randvoorwaarde is dat de gaswinning veilig is voor bewoners en omgeving. Daarbij blijft het principe van ‘hand aan de kraan’ gelden. Dit betekent dat indien er mogelijk schade zal optreden aan de natuur in en rondom de Waddenzee als gevolg van delfstoffenwinning doordat de snelheid van de bodemdaling, samen met de relatieve zeespiegelstijging, de toegestane gebruiksruimte overschrijdt, de winning zal worden beperkt of beëindigd.

Nieuwe boringen naar gas in de Waddenzee zijn niet toegestaan. Daarom wordt er schuin geboord vanaf locaties op het land. Die locaties bevinden zich achter de dijk op het vasteland. De verwachting is dat deze kleine voorraden rond 2035 zijn uitgeput. Er worden geen nieuwe opsporingsvergunningen meer gegeven voor het zoeken naar gasvelden op land; de Waddenzee wordt hierbij tot het land gerekend.

In 2011 hebben provincie Fryslân, gemeenten en het waterschap met Frisia Zout afgesproken de zoutwinning in ondergrondse locaties in Noordwest-Fryslân uiterlijk in 2021 te beëindigen en volledig te verplaatsen naar locaties onder de Waddenzee, voor zover de natuurwaarden van de Waddenzee hierdoor niet in het geding komen. In de Agenda is als strategie opgenomen de huidige concessie voor zoutwinning bij Harlingen als uitgangspunt te nemen en geen nieuwe concessies (winningsvergunningen) voor zoutwinning onder de Waddenzee af te geven. De vigerende concessie van Frisia is in 2012 verlengd tot 2052 en met een monitoring systeem wordt de ‘hand aan de kraan’ gehouden. In de aan Frisia verleende Wnb-vergunning is in artikel 26 opgenomen dat: “Zes jaar na aanvang van de werkzaamheden (en opvolgend elke verdere zes jaren) zal door of namens de vergunninghouder een

volledige evaluatie plaatsvinden over de ontwikkeling van de bodemligging en de ecologische parameters in relatie tot de specifiek benoemde relevante beschermde natuurwaarden”. Voor de uitvoering van deze zoutwinning binnen de grenzen van de concessie zijn vergunningen van de minister benodigd. Er is een vergunning afgegeven voor zoutwinning via een schuine boring vanaf Harlingen Haven. Frisia is in september 2020 gestart met de zoutwinning.

Zowel voor de gas- als voor de zoutwinning geldt dat indien veiligheidsoverwegingen dan wel het ‘hand aan de kraan’-principe daartoe aanleiding geven, de winning zal worden beperkt of afgebouwd. De tekst in H4.8 ‘Overige thema’s’ – paragraaf ‘Diepe Delfstoffen’ is hierop aangepast.

3.12 Governance

Verschillende reacties hebben betrekking op de wijze waarop de governance in het Waddengebied is georganiseerd en hoe partijen daarin zijn vertegenwoordigd.

De Agenda gaat uit van de nieuwe governance-structuur voor beleid en beheer in het Waddengebied die op de volgende drie pijlers berust: het Bestuurlijk Overleg (BO) Waddengebied, het Omgevingsberaad en de Beheerautoriteit Waddenzee (Beheerautoriteit). Met deze nieuwe structuur blijven de verantwoordelijkheden ongewijzigd, maar er ontstaat een duidelijker onderscheid tussen beleid en beheer en de besluitvormingslijn is eenduidiger.

Met de Agenda worden geen taken of bevoegdheden overgedragen. Iedere organisatie behoudt zijn eigen rol en verantwoordelijkheden. De organisaties die zich aan de Agenda verbinden, werken de strategieën zelf uit in hun eigen visies, beleid en regelgeving.

3.12.1 Bestuurlijk Overleg Waddengebied

In het BO Waddengebied zijn het Rijk, de drie Waddenprovincies, kust- en eilandgemeenten en waterschappen op bestuurlijk niveau

vertegenwoordigd, plus de voorzitter van het Omgevingsberaad. Het BO Waddengebied richt zich op strategische besluitvorming over het beleid voor het Waddengebied. De voorzitter is de minister van IenW (coördinerend bewindspersoon voor het Waddengebied).

3.12.2 Omgevingsberaad Waddengebied

Het Omgevingsberaad is in 2020 ingesteld door de minister van IenW. Het Omgevingsberaad bestaat uit maatschappelijke organisaties en gebruikers van het Waddengebied. Overheden zijn geen lid, maar nemen wel deel aan de vergaderingen. Het Omgevingsberaad is een structureel platform voor discussies over het Waddengebied en het uitwisselen van informatie. Rijk en regionale overheden gebruiken het Omgevingsberaad actief voor het bespreken en toetsen van beleidsvoorstellen die van invloed zijn op het bereiken van de gezamenlijke doelen voor het Waddengebied, en als voorbereiding van het BO Waddengebied. De heer Brok, commissaris van de Koning van Fryslân, is in zijn functie als rijksheer voorzitter van het Omgevingsberaad. In het Omgevingsberaad zijn de volgende organisaties en sectoren vertegenwoordigd:

- Natuur- en milieuorganisaties
- Zeehavens
- Visserij
- Landbouw
- Recreatie en toerisme
- Wetenschap

Het Omgevingsberaad heeft in mei 2020 een advies uitgebracht over de conceptversie van de ontwerp-Agenda. Alles afwegende heeft het Omgevingsberaad in zijn geheel positief geadviseerd met in achtneming van de gemaakte opmerkingen, aanbevelingen en adviezen op onderdelen. Het Omgevingsberaad beschouwt de Agenda ook als zijn agenda en wil deze gebruiken voor agendering van zijn adviezen en werkzaamheden.

Voor nadere informatie over het Omgevingsberaad zie: <https://www.waddenzee.nl/overheid/omgevingsberaad-waddengebied>

3.12.3 Beheerautoriteit Waddenzee

De Beheerautoriteit bestaat uit vijf opdrachtgevers en twee directeuren (3). De directeuren fungeren als opdrachtnemer en sturen een compacte eenheid aan. De vijf opdrachtgevers zijn de ministeries van LNV en IenW en de Waddenprovincies Noord-Holland, Fryslân en Groningen. Gemeenten hebben geen zitting in dit opdrachtgeversoverleg, omdat zij maar een beperkte taak hebben in het beheer van de Waddenzee.

Doel van de Beheerautoriteit is om te komen tot een beter samenhangend en afgestemd beheer van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee op het gebied van natuur-, vis- en waterbeheer. De Beheerautoriteit is verantwoordelijk voor het opstellen van een integraal beheerplan voor de Waddenzee en de doorwerking daarvan in het operationeel beheer, passend bij de status van het Werelderfgoed Waddenzee.

Het integrale beheerplan Waddenzee wordt samen met alle betrokken beheerders opgesteld. Er wordt vanzelfsprekend een link gelegd met onder andere de Agenda en het daarbij horende Uitvoeringsprogramma. Het vormt de schakel tussen de (wettelijk verplichte) sectorale beheerplannen voor natuur, visserij en water en de operationele beheerplannen van de verschillende beheerders. Het beheer van de Waddenzee wordt hierbij breed opgevat. Het omvat fysiek beheer, natuurherstel, vergunningverlening, monitoring, toezicht en handhaving, gastheerschap, praktijkgericht onderzoek (voor zover gekoppeld aan het beheer) en de taken die voortvloeien uit de status van de Waddenzee als UNESCO Werelderfgoed, zoals promotie, educatie en draagvlakvergroting. Naar verwachting zal de Beheerautoriteit samen met de beheerders en na instemming van de opdrachtgevers begin volgend jaar een eerste proeve van een Integraal Beheerplan Waddenzee presenteren.

(3) Per 1 maart 2020 zijn mevrouw C. Wijshake en mevrouw drs. M.E. Walter benoemd als respectievelijk directeur Bestuur en directeur Beheer van de Beheerautoriteit Waddenzee bij het ministerie van LNV. Zie ook: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/02/14/christine-wijshake-en-marre-walter-directeuren-beheerautoriteit-waddenzee>

Zoals aangegeven in brief van 20 juni 2019 (4) wordt over vier jaar geëvalueerd of de doelstellingen van het Integraal Beheerplan Waddenzee zijn behaald. Hierbij wordt tevens nagegaan of organisatorische aanpassingen nodig zijn.

3.13 Waddentoets

Een paar reacties hebben betrekking op de zogeheten 'Waddentoets'.

Het begrip Waddentoets refereert aan een door het Kamerlid Jacobi in 2008 ingediende motie tijdens een debat naar aanleiding van een algemeen overleg over Staatsbosbeheer. Een iets gewijzigde motie (5) wordt door de Tweede Kamer aangenomen. In de motie verzoekt het Kamerlid Jacobi de regering 'de taakopdracht van de commissie De Jong waar nodig zodanig aan te passen dat deze commissie ook nagaat of het bij beoordeling van toekomstige regelgeving gewenst is, deze te onderwerpen aan een Waddentoets zodat kan worden nagegaan of deze regelgeving voor de Waddeneilanden een onevenredig nadelige uitwerking kan hebben' en 'het oordeel van de commissie De Jong over de bruikbaarheid van het instrument Waddentoets aan de Kamer voor te leggen'.

In het Convenant samenwerking Friese Waddeneilanden (2009) komt de term 'Waddentoets' voor in de afspraak dat het ministerie van BZK een verkenning organiseert 'waarbij aandacht gegeven zal worden aan de vraag op welke wijze de coördinatie op Rijksniveau kan worden verbeterd, met als uiteindelijk doel de totstandkoming van beter op de specifieke situatie van de Waddeneilandgemeenten afgestemde generieke wetgeving en beleidsuitvoering, analoog aan de gedachte achter de motie Jacobi inzake het instellen van een Waddentoets'.

Het unieke Waddengebied met daarin eilanden met eigen gemeentebesturen vraagt om een toekomstbestendig, slagvaardig en verbonden bestuur. Om dit te kunnen waarborgen, is afgesproken dat het wetslagen van zowel de onderlinge samenwerking als de

samenwerking van de gezamenlijke eilanden met andere overheidspartners noodzakelijk is. Hiertoe is op 2 maart 2015 tussen het ministerie van BZK, de provincies Fryslân en Noord-Holland, het samenwerkingsverband De Waddeneilanden en de gemeenten Ameland, Schiermonnikoog, Terschelling, Texel en Vlieland het Convenant Samenwerking Waddeneilanden ondertekend. Dit convenant was een vervolg op het eerdere convenant (2009), waarbij het huidige convenant is uitgebreid met de gemeente Texel en de provincie Noord-Holland als partners. Met het Convenant Samenwerking Waddeneilanden 2015 beschikken de Waddeneilanden over een uniek kader voor afstemming en samenwerking tussen de eilanden, het Rijk en de twee provincies. Doel van de samenwerking is om wetgeving en beleidsuitvoering beter te laten aansluiten op de specifieke situatie van de Waddeneilanden.

In 2019 is het Convenant Samenwerking Waddeneilanden 2015 geëvalueerd. Het doel van de evaluatie was om inzicht te geven in het verloop van de samenwerking tussen convenantpartners, zoals bedoeld in het convenant, en daarbij te kijken naar de bijdrage van het convenant aan de versterking van de intergemeentelijke samenwerking en aan een betere afstemming op de specifieke situatie van de Waddeneilanden bij de ontwikkeling van beleid en wet- en regelgeving.

De onderzoekers concluderen dat het convenant een bijzonder arrangement is met veel potentie, maar dat deze potentie op dit moment onvoldoende op waarde wordt geschat en benut. De samenwerking Waddeneilanden staat voor een principiële keuze. Een heel belangrijk inzicht dat de evaluatie geeft, is dat de basis van de samenwerking dringend aandacht nodig heeft.

De minister van BZK heeft aangegeven zich te herkennen in de aanbevelingen en de conclusies van de evaluatie (6). Afgesproken is dat er op korte termijn vanuit de eilanden wordt gestart met een verkenning

(4) Tweede Kamer, vergaderjaar 2018–2019, 29 684, nr. 185

(5) Tweede Kamer (2008a, 29 659, nr. 25), Gewijzigde motie van het lid Jacobi c.s. ter vervanging van die gedrukt onder nr. 23

(6) Tweede Kamer, vergaderjaar 2018–2019, 29 684, nr. 189

om inhoudelijke focus aan te brengen en wordt vervolgens bezien op welke wijze de samenwerking daartoe het best kan worden ingericht. Vervolgens komen alle convenantpartners weer samen in een, door de evaluatie voorziene, interbestuurlijke implementatiebijeenkomst om de aanbevelingen en ambities voor de toekomstige inrichting van de samenwerking te bespreken en te borgen.

De Waddeneilanden zitten op dit moment in dat proces van verkenning en aanbrengen van focus. Mogelijkheden voor intensivering van de samenwerking liggen vooral in de coördinatie van beleidsopgaven en opstellen van beleidsdocumenten, voor grote onderwerpen die (mede) worden geïnitieerd door het Rijk of de provincies. Dit willen de eilandgemeenten nadrukkelijker samen gaan doen. De eilanden kunnen daarin veel zelf oppakken en doen, maar met ondersteuning van het Rijk en de Provincies kunnen ze pas echt een slag maken om ook in de toekomst die levendige en bloeiende gemeenschappen te blijven die ze nu nog zijn. Daarom wordt op dit moment het Programma 'Waddeneilanden in balans voor brede welvaart' uitgewerkt om hierin samen met het Rijk, de provincies Noord-Holland en Fryslân en verschillende andere partijen op te trekken (zie project 9 zoals opgenomen in hoofdstuk 7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'). In het Programma wordt een toekomst- en uitvoeringsgericht pakket aan maatregelen voorgesteld gericht op slimme economische groei, verbreding van economie en scholing, verduurzaming (onder andere in het kader van het Klimaatakkoord) en het in stand houden van de leefbaarheid op de eilanden, langs vijf programmalijnen:

- Wonen
- Werken
- Voorzieningen (Zorg & Onderwijs)
- Duurzaamheid
- Bereikbaarheid

De eilanden zien het Programma nadrukkelijk als de manier om de onderlinge samenwerking te versterken

en het netwerk van en met partners verder vorm te geven. Voor dat laatste is al een start gemaakt door het hier ook al genoemde Convenantsteam nieuw leven in te blazen. Hierin wordt samengewerkt door de eilanden, de beide provincies en een liaison namens BZK.

3.14 Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026

Verschillende reacties hebben betrekking op de wijze waarop het vervolg van het agendaproces gestalte zal krijgen in de vorm van het Uitvoeringsprogramma.

Het proces om te komen tot het Uitvoeringsprogramma voor het Waddengebied is parallel aan de afronding van de Agenda gestart. Hoofdstuk 7 van de ontwerp-Agenda geeft al een doorkijk naar dit Uitvoeringsprogramma met een lijst van potentiële projecten waar de bij de Agenda betrokken partijen (in principe alle ondertekenaars van de instemmingsverklaring bij de Agenda) in de periode 2021-2026 (verder) mee aan de slag zeggen te willen. Zo wordt bijvoorbeeld een 'plan van aanpak' gemaakt voor de verkenning 'Waddeneilanden in balans voor brede welvaart'. Een reeds lopende activiteit is het project Green Shipping. Het Uitvoeringsprogramma zal gaan werken als een dynamisch document, dus geen momentopname maar een 'framework' voor een samenwerkingsverband dat met regelmaat updates zal kennen.

Het is de bedoeling om met de bij de onderdelen betrokken partijen afspraken te maken over onder andere de organisatie en de financiering van het desbetreffende onderdeel. De financiering kan plaatsvinden via bestaande budgetten, nieuwe cofinancierings-constructies en subsidieaanvragen bij relevante programma's en fondsen. Partijen spannen zich gezamenlijk in om de benodigde financiering te vinden en budgetten zo nodig te bundelen. Besluitvorming over financiering van de maatregelen zal plaatsvinden binnen de daarbij geldende financiële kaders. Mogelijk leiden de verdere gesprekken tot het schrappen, aanpassen of even parkeren van een of meerdere onderdelen.

Naar aanleiding van de internetconsultatie op de ontwerp-Agenda zijn door indieners al diverse suggesties gedaan voor nieuwe initiatieven die mogelijk in het Uitvoeringsprogramma passen. Nog dit jaar zal contact worden opgenomen met de indieners om de suggesties nader te bespreken. Het gaat hierbij onder meer om het scherp krijgen van aanleiding en doel van de initiatieven, de relatie met de in de Agenda genoemde strategie(ën), de planning, de te betrekken partijen en, indien aan de orde, de beschikbare financiële middelen.

Het (eerste) Uitvoeringsprogramma voor het Waddengebied, zo is de bedoeling, is binnen een jaar na het definitief vaststellen en ondertekenen van de Agenda gereed. De komende periode wordt het Uitvoeringsprogramma verder uitgebouwd aan de hand van de 19 onderdelen en eventuele nieuwe. Het programma is een product van alle bij de Agenda betrokken organisaties en wordt vastgesteld door het BO Waddengebied na advies van het Omgevingsberaad. Daarna wordt de voortgang van de uitvoering jaarlijks besproken in het BO Waddengebied en zo nodig bijgesteld.

4

Lijst indieners reacties

nr.	Indiener (gemeente)	nr.	Indiener (gemeente)
1.	Particulier (Texel)	32.	Garnalenvissersbond
2.	Particulier (Harlingen)	33.	NIET OPENBAAR
3.	VisNed	34.	HZPC Holland B.V.
4.	Waddenvereniging	35.	Omny De Vries advocaten namens Vereniging Particulier eigenaren Buitendijks
5.	Particulier (Huizen)	36.	LTO Noord afdeling Noardeast Fryslân
6.	Paracentrum Texel	37.	Particulier (Den Helder)
7.	Particulier (Harlingen)	38.	Sportvisserij Nederland
8.	Nederlandse Vissersbond	39.	Arenicola BV
9.	Particulier (Amsterdam)	40.	NIET OPENBAAR
10.	NIET OPENBAAR	41.	Pacifistisch-Socialistische Partij 1992
11.	Bedrijfsleven Den Helder	42.	Nederlandse Melkveehouders Vakbond
12.	Texels Ondernemers Platform en Helderse Ondernemers Vereniging	43.	Omny De Vries advocaten namens Vereniging Particulier eigenaren Buitendijks – aanvullende reactie
13.	Vereniging Behoud Amelander (V.B.A.)	44.	Waterschap Noorderzijlvest
14.	Juttersvereniging Ameland	45.	Waddenfonds
15.	Nederlandse Akkerbouw Vakbond (NAV)	46.	Gemeente Ameland
16.	Port of Den Helder	47.	Gemeente Harlingen
17.	Dorpscommissie Eierland	48.	Gemeente Súdwest-Fryslân
18.	Port of Harlingen	49.	Staatsbosbeheer
19.	Getijdencentrale Waddenzee	50.	Gemeente Waadhoeke
20.	Particulier (De Friese Meren)	51.	Gemeente Texel
21.	Natuurmonumenten, Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noord-Holland, Vogelbescherming Nederland en Stichting WAD	52.	Provincie Fryslân
22.	NIET OPENBAAR	53.	Vereniging van Waddenzeegemeenten
23.	Nederlandse Aardappel Organisatie (NAO)	54.	Gemeente Schiermonnikoog
24.	Verbond Vaarrecreatie Waddenzee	55.	Gemeente Terschelling
25.	Particulier (Haarlem)	56.	Gemeente Vlieland
26.	Rotgans zeepierenhandel	57.	Provincie Noord-Holland
27.	IJsselmeervereniging	58.	Gemeente Het Hogeland
28.	Particulier (Waadhoeke)	59.	Provincie Groningen
29.	Holwerd aan Zee	60.	Raad van Advies Waddenzeehavens
30.	Coöperatie Agrico	61.	Gemeente Den Helder
31.	Stichting Ons Schellingerland, Stichting SOS Ameland, Werkgroep Vrije Horizon Schiermonnikoog	62.	Gemeente Noardeast-Fryslân

5

Samenvatting reacties en antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
1	<p>Zorg dat er altijd voldoende ruimte is voor alle soorten visserij op de Wadden -en Noordzee. Want dat zijn mensen die 24/7 leven met en van de natuur al ruim 100 jaar.</p>	<p>De visserij komt expliciet aan de orde in H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' – paragraaf 'Visserij'. In deze paragraaf wordt onderschreven dat de visserij voor inkomsten zorgt en regionaal is ingebed. Met de geformuleerde strategieën geven we richting aan een toekomstbestendige visserij op de Waddenzee en waardering voor deze economische pijler in het Waddengebied. In het Uitvoeringsprogramma is een project opgenomen om samen met de visserijsector te komen tot een gezamenlijke toekomstvisie voor de visserij (project 11 'Integraal beheeroverleg Visserij).</p>
2	<p>Indiener reageert op de hoofddoelstelling voor de Waddenzee. In Harlingen kunnen we moeilijk geloven dat dit het beleid momenteel is. Het liefst zien we hier dat de Waddenze e inderdaad beschermd wordt. Op dit moment gebeurt dat naar mijn mening als havenstadbewoner onvoldoende. Tegen zowel de zoutwinning als tegen de nog altijd omstreden afvaloven hier in de mooie havenstad. Deze helpen niet mee aan deze doelstelling en werken die zelfs tegen! Ik zie graag dat er een toekomst bestendige visie wordt ontwikkeld die dit soort industrie in WERELDERFGOED gebied meeneemt.</p>	<p>De hoofddoelstelling voor de Waddenzee is 'een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap'. Het hoofddoel van het Waddengebied is dat het in 2050 veilig, vitaal en veerkrachtig is. Naast dat de ontwikkeling van havens moet passen binnen de hoofddoelstelling van de Waddenzee is er in het Waddengebied ruimte voor economisch vitale sectoren, waaronder havens, die kunnen excelleren in de context van het Werelderfgoed Waddenzee. Daarbij horen vitale en economisch rendabele havengebieden die het herstel en ontwikkeling van de Waddenzee niet verhinderen.</p> <p>Er zullen geen nieuwe concessies voor zoutwinning onder de Waddenzee worden afgegeven (H4.8 'Overige thema's – paragraaf 'Diepe delfstoffen', strategie 3). Zie ook 3.11 Diepe delfstoffen van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
		<p>De afvaloven betreft een bestaande situatie. In het kader van project 2 'Inrichting Waddenatelier'(zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma') wordt ingezet op een plan voor versterking van de ruimtelijke kwaliteit van het Waddengebied. Dit in combinatie met project 8 'Energieverkenning Waddengebied'.</p>
3a	<p>Indiener geeft aan dat in de huidige formulering van de hoofddoelstelling geen enkele ruimte wordt gegeven aan de visserij die zich naar aard en omvang verhoudt tot de ecologische draagkracht van het Wadden ecosysteem. Volgens de indiener ontbreekt hier perspectief en wordt niet voldaan aan de eigen wens van integraliteit.</p>	<p>Het hoofddoel van het Waddengebied is dat het in 2050 veilig, vitaal en veerkrachtig is. Naast dat de visserij moet passen binnen de hoofddoelstelling van de Waddenzee is er in het Waddengebied ruimte voor economisch vitale sectoren, waaronder visserij, die kunnen excelleren in de context van het Werelderfgoed Waddenzee. Daarbij hoort het komen tot een economische rendabele visserij die het herstel en ontwikkeling van de Waddenzee en de Noordzeekustzone niet verhinderen. In H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma' is de project opgenomen om samen met de visserijsector te komen tot een gezamenlijke toekomstvisie voor de visserij (project 11 'Integraal beheeroverleg Visserij)</p>
3b	<p>Indiener is benieuwd hoe de afstemming over deze Agenda voor het Waddengebied met Duitsland en Denemarken heeft plaatsgevonden dan wel of deze nog zal gaan plaatsvinden.</p>	<p>Nederland, Duitsland en Denemarken werken sinds 1978 samen om de Waddenzee als één ecologische eenheid te beschermen. Dat doen de drie landen in de Trilaterale Samenwerking voor de Bescherming van de Waddenzee, of kortweg de Trilaterale Waddenzee-Samenwerking (TWSC). Afstemming over de Agenda vindt plaats via bestaande kaders Trilaterale samenwerking.</p>
3c	<p>Een van de geformuleerde strategieën voor de visserij betreft: "Zorgen voor een adequaat en transparant toezicht- en handhavingssysteem...". [...] De overheid is en blijft de hoofdverantwoordelijke als het gaat om controle en toezicht op de sector. Indiener geeft aan dit terug te willen zien in de formulering van deze strategie.</p>	<p>De verantwoordelijkheid van de overheid, zoals op het terrein van toezicht en handhaving, blijft ongewijzigd. Met de geformuleerde strategieën, zoals de visserij, geven partijen richting aan de gewenste ontwikkeling.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
3d	<p>Volgens de indiener zou er een start moeten worden gemaakt door de al bestaande kennis uit onderzoek in kaart te brengen en te clusteren. Van daaruit wordt helder waar de ontbrekende kennis zit en waarop ingezet moet worden. Dit voorkomt een ineffectief en wild vergaren van gegevens waar beleidsmatig geen behoefte aan is maar wel inzet vragen van de partij(en) die de gegevens moeten verzamelen. Dit kan tot onnodige bureaucratie leiden die vermeden dient te worden.</p>	<p>In de Agenda heeft kennis een prominente plaats, waarbij conform uw advies de kennishuishouding verkend wordt en resulteert in een gezamenlijke kennisagenda. H5 'Kennis als basis' formuleert hiertoe meerdere strategieën, die onder andere worden uitgewerkt in project 16 'Verkenning kennishuishouding en opstellen integrale kennisagenda', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'.</p>
4a	<p>Verzocht wordt om een heldere onderbouwing waarom u het niet meer nodig vindt duidelijke besluiten te nemen over de Waddenzee, of als u toch van mening bent dat de Agenda voldoende concreet is, waarom een passende beoordeling ontbreekt.</p>	<p>De Agenda is geen plan als bedoeld in artikel 2.7 eerste lid Wet natuurbescherming (en de toekomstige bepaling artikel 16.53c Omgevingswet). De ontwerp-Agenda bevat enkel algemene beleidslijnen of –intenties die agenderend werken; de (ontwerp) Agenda legt ook geen direct verband tussen de inhoud van de van de beleidsintenties en waarschijnlijke significante gevolgen voor een Natura 2000-gebied. In het Uitvoeringsprogramma, dat de komende periode wordt opgesteld, wordt een aantal van de in de Agenda benoemde strategieën nader uitgewerkt en voor zover mogelijk geconcretiseerd. Daar waar dit van toepassing is, zal een passende beoordeling worden uitgevoerd. Bescherming van de Waddenzee als natuurgebied blijft ongewijzigd.</p>
4b	<p>Verzocht wordt om in de Agenda een heldere omschrijving van de stand van zaken rond de hoofddoelstelling op te nemen, inclusief een analyse van zaken die het behalen van de hoofddoelstelling belemmeren en kansen die het behalen van de hoofddoelstelling bevorderen.</p>	<p>De Agenda bouwt hierop voort in H4 'Thematische opgaven en strategieën' waarin de diverse ontwikkelingen worden beschreven en ook de opgaven en dilemma's zijn weergegeven en welke strategieën worden gehanteerd om ze aan te pakken. De strategieën worden uitgewerkt in een periodiek te actualiseren Uitvoeringsprogramma. In H7 is een doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma opgenomen. Zie ook 3.14 Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026 van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
4c	<p>Verzocht wordt om jaarlijks te rapporteren over de gepleegde inspanningen en vorderingen in het bereiken van de hoofddoelstelling voor de Waddenzee, zodat het</p>	<p>Het nader uit te werken Uitvoeringsprogramma beschrijft de onderwerpen waarmee de partijen nu met prioriteit mee aan de slag willen. Het</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
	<p>tijdig gesignaleerd kan worden als de hoofddoelstelling weer niet gehaald dreigt te worden.</p>	<p>Uitvoeringsprogramma wordt – na advies van het Omgevingsberaad – vastgesteld door het BO Waddengebied. Jaarlijks bespreekt het BO Waddengebied de voortgang van de uitvoering. Bij de uitvoering van maatregelen kunnen nieuwe kennisvragen ontstaan die een nadere uitwerking vragen. Deze krijgen plaats in de Kennisagenda. Het Uitvoeringsprogramma, en de bijbehorende Kennisagenda, is adaptief: we spelen in op de nieuwe kansen, vragen en wensen vanuit het gebied. Het programma wordt elke twee tot drie jaar bijgesteld. Daarnaast werken verschillende organisaties samen aan de Basismonitoring (zie H5 ‘Kennis als basis’, strategie 3). De Basismonitoring geeft informatie en inzicht aan de Beheerautoriteit Waddenzee en de beheerders en gebruikers over de ontwikkelingen en trends in de Waddenzee.</p>
<p>4d</p>	<p>De Agenda bevat geen uitwerking van welke rol de Waddenzee vervult in het voedselweb of, algemener, hoe dat voedselweb eruit zou moeten zien. Aangezien al geconcludeerd is dat de hoofddoelstelling niet gehaald is, (onder andere) omdat onvoldoende duidelijk is wát er precies beschermd en verbeterd moet worden, moet in de Agenda alsnog een duidelijke uitwerking van deze punten opgenomen worden.</p>	<p>De Agenda onderkent het belang van het voedselweb. Tegelijkertijd is nog veel onduidelijk en geeft de Agenda aan dat de kennis over het Wadden-ecosysteem, waaronder het voedselweb, dient te worden vergroot. Hieraan wordt langs verschillende lijnen (Programma naar een Rijke Waddenzee (PRW), Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) en Waddenfondsprojecten) gewerkt. Voor een concrete uitwerking van de rol die de Waddenzee in het voedselweb vervult, is het nu dus nog te vroeg omdat kennis nog ontbreekt.</p>
<p>4e</p>	<p>Onder strategie 1 in paragraaf 4.2 wordt als mogelijkheid aangegeven ‘Effectievere bescherming bewerkstelligen van waarden als ‘openheid’, ‘duisternis’, ‘stilte’ en ‘rust’, onder andere door deze juridisch beter te definiëren.’ (p.42). De Agenda dient alsnog een heldere uitwerking van deze waarden te geven en aan te geven hoe de juridische borging verbeterd zal gaan worden.</p>	<p>Dit is een terechte constatering. Het Waddengebied is een levend landschap dat continue verandert door natuurlijke en menselijke invloeden. Die veranderingen moeten we op een zorgvuldige manier vertalen naar de fysieke ruimte van het Waddengebied. Voor die vertaalslag is een belangrijke rol weggelegd voor het Waddenatelier (project 2 ‘Inrichting Waddenatelier, H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’). In dit atelier verkennen partijen samen hoe ontwikkelingen zijn in te passen door middel van ontwerpend onderzoek: hoe kan een</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
-------	----------------------	---

4f

Om de hoofddoelstelling van 'een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied' te bereiken, moet er dus nog heel wat veranderen. Doordat de Agenda geen duidelijke strategie bevat om de doelstelling te bereiken en geen keuzes maakt die dit mogelijk maken, zal deze doelstelling niet gehaald worden.

plan de ruimtelijke kwaliteit van het Waddengebied versterken, passend bij de bestaande kwaliteiten de Basiskaart Landschap en Erfgoed) en de ruimtelijk vertrekpunten?

Een van de vertrekpunten is om bij ontwikkelingen de bestaande kwaliteiten als vertrekpunt te nemen. Het gaat hierbij dan om rust, openheid, licht en donker (vertrekpunt 7 'Neem bij ontwikkelingen de bestaande kwaliteiten als vertrekpunt', 1e bullet). Hierbij dient gebruik te worden gemaakt van de Basiskaart Landschap & Erfgoed zoals opgenomen in de Agenda.

De volgende stap is vervolgens om, indien van toepassing, de uitkomst van het Waddenatelier te vertalen naar een juridische definiëring. Dit zal dan worden opgepakt in het kader van project 18 'Doorvertaling van de gebiedsagenda in beleid en regelgeving' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').

De hoofddoelstelling voor de Waddenzee, 'een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap', blijft onverminderd van kracht. Bescherming van de Waddenzee en de verwezenlijking van de natuurambities zijn alleen optimaal mogelijk als deze worden gezien in de context van daarmee samenhangende gebiedsopgaves voor het Waddengebied als geheel. De Agenda signaleert een flink aantal dilemma's die het niet eenvoudig maken de hoofddoelstelling te realiseren. De in de ontwerp-Agenda benoemde strategieën beschrijven op hoofdlijnen de wijze waarop partijen de opgaven willen realiseren en/of om willen gaan met de dilemma's. In het Uitvoeringsprogramma, dat de komende periode tot stand komt, worden de strategieën verder uitgewerkt. Herstel van de natuurwaarden is hierbij het belangrijkste uitgangspunt.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
4g	<p>Om de Waddenzee voor te bereiden op klimaatverandering kan, naast het verkleinen van de effecten van klimaatverandering, dus ook gekeken worden naar het versterken van het ecosysteem om de effecten van klimaatverandering te verkleinen. Deze notie ontbreekt in de Agenda en moet nog toegevoegd worden.</p>	<p>Centrale opgave voor Natuur van Wereldklasse (4.1) is het behoud en versterken van een robuuste, dynamische en veerkrachtige natuur. Natuur dat tegen een stootje kan en nieuwe ontwikkeling als klimaatverandering kan opvangen. De in de Agenda opgenomen strategieën zijn gericht op het vergroten van de natuurlijke dynamiek, het verbeteren van de omstandigheden voor biobouwers en andere onderwater habitats in de Waddenzee als mede ook het versterken van de ecologische samenhang in het Waddengebied. Project 3 ‘Natuurbeheer, -herstel en -ontwikkeling en duurzaam medegebruik’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’) voorziet in een verdere uitwerking hiervan.</p>
4h	<p>Concreet kan de soortenrijkdom verbeterd worden door het heropenen van vroegere estuaria (Lauwersmeer, Amstelmeer) en het verbeteren van de kwaliteit van de Eems. Estuaria hebben namelijk zeer gevarieerde abiotische kenmerken en daardoor een grote soortenrijkdom. Een andere maatregel waar aan kan worden gedacht is het extensiveren van gebruik. Hierdoor neemt bijvoorbeeld versterking van soorten en habitats af, kan de soortenrijkdom toenemen en wordt de waddennatuur klimaatbestendiger. Ten slotte kan ingezet worden op grootschaligere, geleidelijke overgangszones tussen zoet-zout en nat-droog, waardoor verbindingen verbeterd worden en meer soorten een kans krijgen. Deze strategieën moeten nog toegevoegd worden aan de Agenda.</p>	<p>De Agenda onderkent het belang van het verbeteren van de soortenrijkdom. De strategieën uit H4.1 ‘Natuur van Wereldklasse’ zijn er onder andere op gericht om de natuurlijke dynamiek te vergroten, het versterken van de ecologische samenhang in het Waddengebied en het herstellen van de Eems-Dollard-estuarium. De projecten 3 ‘Natuurbeheer, -herstel en -ontwikkeling en duurzaam medegebruik’ en 4 ‘Uitvoering 2e tranche Programma Eems-Dollard 2050’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’) voorzien in een verdere uitwerking hiervan.</p>
4i	<p>Verzocht wordt om in de Agenda zelf helder te maken hoe de energietransitie in het Waddengebied vormgegeven wordt zonder negatieve effecten op natuur en landschap.</p>	<p>De leidende principes en ruimtelijke vertrekpunten uit H3 ‘Doelen, principes en ruimtelijke vertrekpunten’ vormen het uitgangspunt voor uitwerking van het ‘hoe’ in dialoog het Uitvoeringsprogramma met de hoofddoelstelling voor de Waddenzee te combineren is. Project 8 ‘Energieverkenning voor het Waddengebied (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’) voorziet in een verdere uitwerking hiervan.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
4j	<p>Er moet een heldere keuze gemaakt worden ofwel inzetten op één kabel met overcapaciteit, waarmee meerdere windparken aangesloten kunnen worden, ofwel inzetten op de productie van waterstof bij de windparken en een goede voorziening realiseren om deze waterstof aan te lande. Aangezien strategie 6 (p.51) nu al niet haalbaar lijkt (zie de discussie die hierover nu loopt), ligt het voor de hand om zo'n keuze alsnog in de Agenda op te nemen.</p>	<p>De energietransitie is nog met veel onzekerheden omgeven hetgeen het lastig maakt nu al definitief te kiezen. Vooralsnog verdient het de voorkeur de voor- en nadelen van beide varianten in beeld te brengen inclusief toekomstvastheid en milieugevolgen. Het signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 8 'Energieverkenning voor het Waddengebied (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma')'.</p>
4k	<p>Het Waddengebied moet zijn eigen unieke aanbod ontwikkelen, dat alleen hier kan, in plaats van een 'dertien in het dozijn'-locatie te willen zijn. Deze uitdaging dient alsnog in de Agenda opgenomen te worden.</p>	<p>De strategieën uit H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' - paragraaf 'Recreatie en toerisme' zijn er op gericht om enerzijds de uniciteit van het Waddengebied te benutten in de ontwikkeling van het aanbod, en anderzijds om het aanbod in een richting te sturen die deze uniciteit beschermt en waar mogelijk verder ontwikkelt.</p>
4l	<p>Om de kwaliteiten van de Waddenzee te beschermen, is het noodzakelijk dat er adequaat gehandhaafd wordt op snelvaren en dat er geen toeristische concepten ontwikkeld worden die juist hierop leunen. In het Uitvoeringsprogramma dient een actie opgenomen te worden voor het verbeteren van de handhaving, ook op dit punt.</p>	<p>De Agenda besteedt aandacht aan het belang van handhaving in relatie tot recreatie. De Beheerautoriteit Waddenzee heeft handhaving (het verbeteren daarvan) als één van haar opdrachten en dit dient opgenomen te worden in het op te stellen Integraal Beheerplan. De mogelijkheden van sneltransport worden onderzocht in het kader van spoor 2 uit project 5 'Verkenning duurzame bereikbaarheid lange termijn' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'). Dergelijke mogelijkheden dienen wel te passen bij principe 3 'Ecologie en economie versterken elkaar'. Project 1 'Handelen vanuit ecologische principes' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma') voorziet in een verdere uitwerking hiervan.</p>
4m	<p>Het 'hand aan de kraan'-principe, dat geïntroduceerd is voor de gaswinning, is in strijd met het voorzorgsprincipe. [...] Indiener stelt voor om in de Agenda op te nemen dat bij kennislacunes het voorzorgsprincipe wordt toegepast.</p>	<p>De Agenda introduceert geen nieuw beleid ten aanzien van gaswinning, maar verwijst naar de brief aan de Tweede Kamer van 30 mei 2016 (Kamerstuk 29 684, nr. 140) over Hand aan de Kraan in combinatie met de brief van 6 juni 2018 (Kamerstuk 33 529, nr. 474) waarin het kabinet haar beleid heeft beschreven, mede in het licht van de afbouw van gaswinning in Groningen (en Drenthe). In de brief van 20 april 2020</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
4n	<p>Een beleidsdocument met als hoofddoelstelling ‘een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap’ kan niet anders dan aangeven dat zoutwinning dan ook nog maar beperkt in de tijd kan plaatsvinden. Zoutwinning zal volgens staand beleid schadelijk zijn voor de natuur zodra de bodemdaling de sedimentatie overstijgt.</p>	<p>(Kamerstuk 29 684, nr. 204) wordt verwezen naar een advies van het wetenschappelijke adviescollege ‘Hand aan de Kraan Waddenzee’ over de effectiviteit van het ‘hand aan de kraan’-principe in relatie tot de gas- en zoutwinning onder de Waddenzee mede in het licht van zeespiegelstijging en bodemdaling (na-ijleffecten). De minister van EZK verwacht in de loop van 2021 de Kamer hierover te kunnen informeren.</p> <p>Frisia heeft de vereiste toestemmingbesluiten van de ministeries van EZK en LNV om met een schuine boring vanaf het vasteland zout te mogen winnen vanuit de concessie Havenmond bij Harlingen. De zoutwinning dient binnen de toegestane gebruiksruimte te blijven en mag geen negatieve effecten veroorzaken op de beschermde natuurwaarden van de Waddenzee zoals bedoeld door indiener. In Hq.8 ‘Overige thema’s’ is in de paragraaf ‘Diepe delfstoffen’ de strategie opgenomen om de huidige concessie als uitgangspunt op te nemen en geen nieuwe concessies voor zoutwinning onder de Waddenzee af te geven.</p>
4o	<p>Indiener adviseert om een uitwerking te maken van wat er, met de kennis van nu, op korte, middellange en lange termijn moet gebeuren en dit vervolgens adaptief uit te voeren, zodat ook de kennis van straks steeds meegenomen wordt. Het Uitvoeringsprogramma moet vervolgens leidend zijn in het bepalen wat bestaande projecten en programma’s uitvoeren in het waddengebied en levert hier gericht input voor.</p>	<p>In de Agenda heeft kennis een prominente plaats, waarbij conform uw advies de kennishuishouding verkend wordt en resulteert in een gezamenlijke kennisagenda. Adaptief werken is in de Agenda opgenomen als een leidend principe en deze geldt ook voor kennis. Inzet op de ontwikkeling van kennis is één van de onderwerpen waar de partijen nu met prioriteit mee aan de slag willen in het uitvoeringsprogramma. Uw ambitie over de positie van het Uitvoeringsprogramma wordt gedeeld. Dit signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 16 ‘Verkenning kennishuishouding en opstellen integrale kennisagenda’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’).</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
4p	<p>Indiener verzoekt om in de hele Agenda 'CWN' te vervangen door de betreffende natuurorganisaties die deze Agenda steunen. De Waddenvereniging heeft eerder al aangegeven de Agenda niet te ondersteunen.</p>	<p>Daar waar dit aan de orde is, is de Agenda hierop aangepast. Uitzondering hierbij betreft de verwijzing naar het Pact van Marrum (2018). Het CWN, inclusief de Waddenvereniging, is een van de ondertekenaars van het Pact.</p>
5	<ul style="list-style-type: none"> • Als eerste en het belangrijkste is, dat de huidige vaargeul boven de Wadden te dicht bij alle eilanden liggen. • De vaargeul moet minimaal 25 km ofwel 15 zeemijl uit de kustlijn van de Waddeneilanden komen te liggen. • Voordeel is dat men geen vaargeulen meer behoeven uit te diepen. Is al het piepschuim al geruimd? • Het mag nooit meer gebeuren, dat een containerschip (zoals het containerschip de MSC Zoe) in een zware storm containers verliest en overboord slaan. • Het is nog niet duidelijk, dat er een ecologische ramp gaande is, waarvan de consequenties niet te zijn overzien. • Mijn ziens liggen er nog steeds zeecontainers op de bodem van de Waddenzee, die nog geruimd moeten worden. 	<p>Het belang om dergelijke calamiteiten te voorkomen wordt onderschreven in H4.8 'Overige thema's' - paragraaf 'Calamiteiten'. Inspanningen van het ministerie van IenW zijn daar ook op gericht en om resterende vervuiling op te ruimen. In opdracht van IenW vindt onderzoek plaats om meer inzicht te krijgen in de risico's van containerverlies op verschillende typen containerschepen onder verschillende weersomstandigheden boven de Waddeneilanden. Naar aanleiding van de uitkomsten van het onderzoek en het besluit van de minister van IenW over de zuidelijke vaarroute boven de Waddeneilanden zullen vervolgstappen worden gezet. Dit betreft onder meer - mogelijk - verdere gesprekken in het kader van de IMO en mogelijk vervolgonderzoek. In IMO-verband zal er op worden aangedrongen dat grote containerschepen de noordelijke route nemen. Project 12 'Vervolgacties beperking risico's van grote containerschepen boven de Waddeneilanden' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma') voorziet in een verdere uitwerking hiervan.</p>
6	<p>Indiener heeft het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat voorgesteld om bij een wijziging van de inrichting van de schietrange De Vliehors, deze niet te verplaatsen naar de Waddenzee, maar aan de kant van de Noordzeekustzone te laten en de aanvliegrichting met strafing targets 90O (90 graden) te draaien, om de druk op de natuur en de overlast voor mensen in het Waddengebied te verminderen.</p>	<p>De wijziging van de inrichting van de schietrange De Vliehors is in overeenstemming met de in H4.8 'Overige thema's' - paragraaf 'Defensie' opgenomen strategie om de schietrange de Vliehors zoveel mogelijk vanuit noordelijke richting te benaderen (dus vanaf de Noordzee) om zo de Waddenzee te ontzien. De indiener stelt voor om de doelen niet te verplaatsen richting Waddenzee, maar op het Noordzeestrand te laten. Daarnaast stelt de indiener voor om de aanvliegrichting met 90 graden i.p.v. met 180 graden te verplaatsen. De voorstellen kunnen niet worden overgenomen omdat ze geen oplossing bieden voor het probleem van</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
7	<p>Indiener geeft aan verwacht te hebben dat de Ontwerp-Agenda een krachtige en heldere uitwerking van de hoofddoelstelling zou bieden, geschikt als leidraad, houvast en ijkpunt voor in de toekomst te nemen besluiten rond de Waddenzee en, ruimer, het Waddengebied. Indiener is van mening dat zo'n uitwerking en daaraan gekoppelde criteria voor toekomstige besluitvorming in de Ontwerp-Agenda onvoldoende uit de verf komen. De Ontwerp-Agenda biedt weliswaar op de blz. 18–20 een prachtig perspectief en geeft daarnaast in hoofdstuk 4 een duidelijke opsomming van de thema's die in het Waddengebied om aandacht vragen (inclusief de daarmee verbonden opgaven en strategieën), maar schiet ons inziens tekort als het gaat om een omvattend en direct met de hoofddoelstelling samenhangend raamwerk voor te voeren beleid.</p>	<p>de veiligheid van het in de hoofdwaarnemingstoren aanwezige personeel. De toren blijft in de voorstellen namelijk in de vuurlinie liggen. De Koninklijke Luchtmacht heeft aangegeven dat aangevraagde verplaatsing van het doel naar de Waddenzee in combinatie met een 180 graden verplaatsing wel een verhoging van de veiligheid van het rangepersoneel geeft.</p> <p>Zie het antwoord op reactie 4f.</p> <p>De Agenda voorziet juist in een samenhangend raamwerk, erkent de bestaande beschermingsregimes en voegt hier met leidende principes voor handelen (H3.2) en Ruimtelijke vertrekpunten een integraal afwegingskader (H3.3) aan toe, dat de komende periode via project 2 'Inrichting Waddenatelier' (H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma') nader wordt uitgewerkt.</p>
8a	<p>Indiener geeft aan een actieve bijdrage te willen leveren aan het maken van het Uitvoeringsprogramma voor het Waddengebied 2050.</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>
8b	<p>De ACM heeft deze zomer een concept Leidraad duurzaamheidsafspraken – mogelijkheden binnen het mededingingsrecht – laten verschijnen. De leidraad is nog een concept, maar zou de versies van 2014 en 2016 moeten vervangen. In het Uitvoeringsprogramma voor het Waddengebied 2050 kunnen we een nadere bijdrage leveren om het verschil te gaan maken. Eén van de punten zou kunnen zijn om een pilot te starten en langs empirische weg bewijzen wat er aan bestuurlijke</p>	<p>De suggestie zal worden betrokken het opstellen van het toekomstperspectief voor de garnalensector. Dit perspectief wordt opgesteld door het ministerie van LNV, de sector en NGO's (zie Kamerstuk 2020Z11659). Ook zal de suggestie worden meegenomen bij de uitwerking van project 11 'Integraal beheeroverleg visserij' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
	<p>daadkracht nodig is. Dat betekent met name dat Den Haag en Brussel aan zet zijn om hier doortastend in te zijn, want garnalenvisserij is een Brusselse aangelegenheid. Vier lidstaten EU zijn daarbij leidend, te weten Denemarken, Duitsland, Nederland en België.</p>	
8c	<p>Een ander punt, waar wij aandacht voor vragen, is het gebrek aan aandacht voor de cumulatieve effecten op de Waddenzee. Vooral in de aangrenzende gebieden zoals IJsselmeer, het vaste land en de Noordelijke Kustzone gebeuren dingen die bij elkaar opgeteld wel degelijk invloed hebben op de Waddenzee, maar meestal per individueel project worden bekeken. De visstand op de Waddenzee is niet bijzonder te noemen, maar er zijn handenvol oorzaken te noemen waar dit aan kan liggen. Meestal wordt als eerste de lokale visserij genoemd. Ook vinden wij het hoogst merkwaardig dat vlakbij de Waddenzee, in het IJsselmeer, windmolenparken worden gebouwd terwijl we weten dat er cumulatieve effecten zijn. Daar willen wij op termijn niet de dupe van worden!</p>	<p>Eén van de in H4.2 ‘Natuur van Wereldklasse’ genoemde strategieën is om de kennis van het Wadden-ecosysteem te vergroten. Het gaat hier onder andere om het ontwikkelen van kennis over cumulatie van effecten van alle menselijke activiteiten op de waddennatuur en verkennen hoe bij medegebruik een goede afweging gemaakt kan worden in relatie tot andere activiteiten. Project 1 ‘Handelen vanuit ecologische principes’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’) voorziet in een verdere uitwerking hiervan.</p>
8d	<p>Op het gebied van emissie armere scheepvaartbewegingen voor de visserij hebben wij hogere ambities. Dat betekent dat wij willen zeggen dat er nu al andere brandstof kan worden gebruikt voor garnalenvissers, maar dat is aanmerkelijk duurder. Garnalenvissers zouden hiervoor extra kunnen reserveren, maar dan maken ze extra kosten, zonder dat ze in de keten ‘prijsleiderschap’ hebben. Ook hier is een verwijzing naar de concept Leidraad duurzaamheidsafspraken – mogelijkheden binnen het mededingingsrecht – van de ACM op zijn plaats als haalbaar doel, maar dan moet men het wel met elkaar willen. De Uitvoeringsagenda is daar bij uitstek geschikt voor.</p>	<p>Het signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 10 ‘Implementatie van pilots voor Green Shipping voor verduurzaming van de scheepvaart’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’). Een van de pilots betreft het ontwikkelen van een garnalenkoter voor emissie en fossielvrij varen. Daarnaast zal het onderwerp worden geagendeerd in het traject “Toekomstperspectief Garnalensector” van het ministerie van LNV, de sector en NGO’s.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
8e	<p>Binnen het Viswad-convenant worden op dit punt stappen gemaakt die binnen de gebiedsagenda Waddengebied 2050 dienen te worden gerespecteerd en in ieder geval niet dienen te worden verzwamd voor de beroepsvisserij op de Waddenzee. Vanuit de beroepsvisserij vragen wij aandacht voor de monitoring van de voor de visserij gesloten gebieden. Wanneer blijkt dat een betreffende visserij geen negatieve impact heeft of heeft gehad op de ecologie of (bodem)herstel dient men bereid te zijn de voor de visserij beperkende maatregelen weer ongedaan te maken.</p>	<p>Met het “Convenant verduurzaming garnalensector en natuurambitie Rijke Waddenzee” (2014), kortweg het Viswad-convenant hebben partijen afspraken gemaakt over verduurzaming van de sector en natuur. Onderdeel van de afspraken vormt de sluiting van gebieden voor de visserij en een onderzoeks- en monitoringplan.</p>
8f	<p>Tot slot maken wij een laatste opmerking: In hoofdstuk 4.5 onder het kopje ‘ontwikkelingen’ wordt de ‘biomassa-energie’ genoemd. Wij vragen ons af of, met de huidige kennis, het wel zo verstandig is om deze vorm van energie in verband te brengen met duurzame opwekking van elektriciteit. Noem dan op z'n minst de goede voorbeelden of overweeg daar een NEN-norm of certificering aan vast te hangen.</p>	<p>De Agenda introduceert geen nieuw beleid ten aanzien van de energietransitie. Als er nieuwe inzichten zouden ontstaan ten aanzien van de duurzame opwekking van elektriciteit, dan worden deze meegenomen bij de uitwerking van de Regionale Energie Strategieën.</p>
9a	<p>Natuur en economie kunnen weldegelijk samengaan. Maar een gezonde (=herstelde) natuur is een voorwaarde voor duurzame economische ontwikkeling. Nu daalt de bodem immers nog door olie-, gas- en zoutwinning. En er spoelen nog grote hoeveelheden plastic en andersoortig afval het gebied binnen afkomstig van schepen die te dicht langs de kust varen en andere onoplettende bezoekers en gebruikers van het Waddengebied. De gebiedsagenda zou er daarom veel meer op gericht moeten zijn de bron te beschermen. Te zorgen dat ‘de kip met de gouden eieren’ niet geslacht wordt.</p>	<p>De hoofddoelstelling voor de Waddenzee is ‘een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap. In dit licht wordt het belang van het beschermen van de bron onderkend in de Agenda. De suggestie voor aandacht voor bescherming van de bron wordt meegegeven aan de projecten 1 ‘Handelen vanuit ecologische principes’ en 3 ‘Natuurbeheer, -herstel en -ontwikkelingen duurzaam medegebruik’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’).</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
9b	<p>Indiener mist deze urgentie in de Ontwerp Agenda Wadden. De strekking lijkt: we gaan gewoon door met wat we doen, want we willen nou eenmaal meer bouwen, meer oogsten en meer verdienen. Het baart me zorgen dat er geen grenzen worden gesteld aan gebruik en exploitatie van het grootste wetland op aarde. Harde en heldere grenzen, nodig om de natuur te beschermen. Welke concrete grenzen en doelen heeft de coalitie voor ogen om te zorgen dat de natuur, die al jaren achteruit gaat, zich kan herstellen?</p>	<p>Zie antwoord op reactie 7.</p> <p>In de Agenda nemen de medegebruikers verantwoordelijkheid om hun activiteiten te verduurzamen en bij te dragen aan het realiseren van de hoofddoelstelling.</p>
9c	<p>De Agenda stelt kaders en normen, maar lijkt voorts vooral op goede intenties en vrijblijvendheid gebaseerd. De uitnodiging om in de geest van de Agenda te handelen is sympathiek. Maar zet dat wel voldoende zoden aan de dijk voor de Waddenzee? En wie kunnen we daar op aanspreken? Er lijkt nu niemand eindverantwoordelijkheid te nemen voor deze kwetsbare waddennatuur.</p>	<p>De partijen gezamenlijk zijn verantwoordelijk voor het behoud van de kernwaarden van het Waddengebied. Daarbinnen heeft iedere partij een eigen verantwoordelijkheid. Het is de gezamenlijke opgave om ervoor te zorgen dat beleid en beheer van de afzonderlijke partijen samen eenduidig en consistent zijn en met betrokkenheid van de omgeving tot stand komen. Met de nieuwe governance structuur blijven de verantwoordelijkheden ongewijzigd, maar er ontstaat een duidelijker onderscheid tussen beleid en beheer en de besluitvormingslijn is eenduidiger. Zie H6.3 'De governance' en paragraaf 3.12 Governance van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
9d	<p>Indiener merkt op dat de havens net zo bijzonder zijn als de dynamiek van het waddengebied. Klopt dat wel? Overal in Nederland en elders in de wereld vind je immers havens. De Waddenzee is een compleet natuurlijk systeem, zelfs het grootste getijdengebied ter wereld. Uniek in zijn soort en van levensbelang als kraamkamer voor vis en schelpdieren en als voedsel- en vluchtplaats voor vogels.</p>	<p>De Agenda onderschrijft de uniciteit van de Waddenzee. De hoofddoelstelling voor de Waddenzee is 'een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap'. Het hoofddoel van het Waddengebied is dat het in 2050 veilig, vitaal en veerkrachtig is. Daarbinnen is er ruimte voor economisch vitale sectoren, waaronder havens, die kunnen excelleren in de context van het Werelderfgoed Waddenzee. Vitale en economisch rendabele havengebieden zijn belangrijk voor de bewoners van het Waddengebied en dragen bij aan de regionale economie en werkgelegenheid. In de Agenda formuleren de partijen een gezamenlijke toekomstvisie 2050 om zowel de natuur te versterken als om een vitaal leefbaar Waddengebied te realiseren.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
ge	<p>Dát is de werkelijke waarde van het Waddengebied en die vraagt om heldere eindverantwoordelijkheid in plaats van een gezamenlijke en vrijblijvende intentie die wettelijke grondslag mist. En waarom is landbouw of innovatie ineens een kernwaarde van het Waddengebied. Is dat wensdenken óf is onvoldoende bekend hoe bijzonder en kwetsbaar dit stukje oernatuur is dat wij mogen gebruiken maar moeten beschermen? Als men alles in collegiale overeenstemming doet, wie gaat er dan zorgen voor de grenzen en maatregelen die nodig zijn om de natuur duurzaam te herstellen en beschermen? Wie draagt er de verantwoordelijkheid dat er niet nog meer onomkeerbare schade aan het gebied wordt berokkend? Als partijen een robuuste Waddennatuur willen, is enerzijds hersteltijd en geld nodig. Anderzijds moeten er heldere grenzen en doelen worden vermeld. Concrete, meetbare doelen, vertaald in mijlpalen en resultaat. Meer dus dan een stip op de horizon. En bovenal is er commitment nodig en iemand die eindverantwoordelijkheid draagt. Dat vraagt niet om een – tijdelijke – gebiedscoalitie. De urgentie van de natuur vraagt om een waar Deltaplan voor het Waddengebied voor de lange termijn. Voor de natuur én voor de toekomstige generaties.</p>	<p>De hoofddoelstelling van de Waddenzee is ‘een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap, zie H3. Deze is tevens overgenomen in de NOVI, waarmee het Rijk belang en waarde van het gebied erkent. Met de uitwerking project 3 ‘Natuurbeheer, -herstel en –ontwikkeling en duurzaam medegebruik’(zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’) nemen de partijen gezamenlijk verantwoordelijkheid voor natuurherstel. Dat laat onverlet de verantwoordelijkheid van de overheid, zoals op het terrein van toezicht en handhaving.</p>
10	<p>Indiener vraagt zich af hoe het zit met de Waddentoets.</p>	<p>Zie paragraaf 3.13 Waddentoets van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
11a	<p>Het georganiseerd bedrijfsleven van Den Helder verzoekt de thans in het (concept) Nationaal Water Plan 2022-2027 opgenomen dieptes voor de genoemde vaarwegen, respectievelijk -10 mtr t.o.v. NAP, -3,8 mtr t.o.v. NAP en -3,5 mtr t.o.v. NAP, ook daadwerkelijk te bekrachtigen in zowel de Ontwerp-Agenda voor het Waddengebied 2050 als in het uiteindelijk vastgestelde Nationaal Water Plan 2022-2027.</p>	<p>Rijkswaterstaat houdt conform de uitgangspunten uit de NOVI en de Agenda vaargeulen op de Waddenzee naar de (veer)havens, naar de Noordzee en de eilanden op de afgesproken diepte en breedte. Conform de uitgangspunten uit de NOVI en de Agenda wordt de Rijksinzet omtrent duurzame bereikbaarheid van de Waddeneilanden en de Waddenhavens ook vastgelegd in het NWP 2022-2027. Eventuele aanpassingen gebeuren via formele inspraakprocedures in het kader van de zes-jaarlijkse cyclus van het NWP.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
11b	In paragraaf 4.7 is dit overigens wel benoemd. Teneinde de integraliteit van de agenda te borgen zou dit aspect ook in paragraaf 4.5 moeten terugkomen. Graag zouden we de rol die de Waddenzeehavens hierin kunnen spelen specifiek benoemd willen hebben bij de strategieën van deze paragraaf.	In H4.3 'Duurzame bereikbaarheid' wordt uitgebreid ingegaan op de bereikbaarheid van eilanden en havens en zijn daarvoor opgaven en strategieën opgenomen. Het opnemen van de daar vermelde strategieën elders in de Agenda heeft geen toegevoegde waarde.
11c	Het bedrijfsleven van Den Helder en Texel adviseert om de Ontwikkeling van het Maritiem Cluster dan ook in de hierbij genoemde bredere context op te nemen in de Ontwerp-Agenda voor het Waddengebied 2050.	Het signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 14 'Ontwikkeling Kop van Noord-Holland' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').
11d	Gegeven bovenstaande verzoekt het bedrijfsleven van Den Helder u om, naast de in paragraaf 15 van de Ontwerp-agenda voor het Waddengebied 2050/ Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma genoemde voorbeeldfunctie van Harlingen, ook Den Helder aan te duiden als voorbeeldfunctie/ inspiratiebron voor de maritieme ontwikkeling van havenplaatsen. Den Helder en haar regio is een gebied waar economische ontwikkelingen op het gebied van toerisme, energietransitie en maritieme zaken mogelijk worden door integraal de huidige en toekomstige onderwerpen op het gebied van duurzaamheid, milieu en natuur te adresseren in deze ontwikkelingen.	Het signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 15 'Integrale maritieme ontwikkeling havenplaatsen' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').
11e	Uiteraard staan het georganiseerd bedrijfsleven van Den Helder klaar om, desgevraagd, een verdere toelichting op bovenstaande te geven en, in die zin een verdere bijdrage te leveren aan de uiteindelijke vaststelling van de Agenda voor het Waddengebied 2050 en daarbij behorende Uitvoeringsagenda.	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.
12a	Indiener ondersteunt de aandacht die in ontwerp-Agenda wordt gegeven aan de vervoersconcepten op land.	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
12b	<p>Wij kennen de onderbouwing van deze stellingname niet. Daarbij is uit onderzoek gebleken dat een groot deel van de files die in/voor Den Helder staan niet alleen worden veroorzaakt door autoverkeer naar Texel, maar tevens door spitsverkeer van en naar het havengebied van Den Helder inclusief het terrein van de Koninklijke Marine. Wij verwijzen daarbij naar de vele onderzoeken die in opdracht van gemeente en provincie zijn uitgevoerd in de periode 1995 – 2020.</p>	<p>De Agenda is gericht op het agenderen van ontwikkelingen, die een directe relatie met de Waddenzee hebben; in dit geval het autoverkeer naar de eilanden en de daaraan gerelateerde parkeer- en filevorming (H4.3 ‘Duurzame bereikbaarheid’, laatste alinea onder het kopje ‘Ontwikkelingen’). Een groot deel van deze fileproblematiek vindt zich buiten spitsstijden plaats, en hinderen ook dan de bereikbaarheid van de havens. Verkeershinder in de spitsstijden in grotere woonplaatsen zijn niet direct Wadden specifiek en zal dan ook niet in het kader van de Agenda en/of het Uitvoeringsprogramma nader worden meegenomen. Bij de uitwerking kunnen onderzoeken naar de lokale situaties die Wadden gerelateerd zijn worden meegenomen, net als het leren van onderzoeken en oplossingen die in andere veerhavens zijn uitgevoerd.</p>
12c	<p>Gegeven de noodzaak om de veerhaveninstallatie Den Helder op korte termijn te vernieuwen en de belemmeringen die in beeld zijn gebracht tijdens eerdere verkenningen/onderzoeken v.w.b. een eventuele verplaatsing is het van belang te stellen dat verplaatsing van de veerhaveninstallatie in Den Helder geen realistische optie is. Inzetten op het realiseren van een permanente oplossing voor een betere bereikbaarheid naar- en doorstroming in Den Helder, zoals genoemd in paragraaf 3 is de gewenste actie vanuit het georganiseerd bedrijfsleven. Daarnaast druipt een eventuele verplaatsing van de veerhaveninstallatie mogelijk ook in tegen het in de ontwerp-agenda gestelde v.w.b. het aanleggen van haventerreinen in de Waddenzee waarbij eventuele uitbreiding alleen landinwaarts kan plaats vinden.</p>	<p>Uitgangspunt in strategie 3 in H4.7 ‘Duurzame Waddeneconomie’ – paragraaf ‘Havens’ is het benutten van het Werelderfgoed als inspiratiebron. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat Den Helder bij optimalisatie van de havenmonding een oplossing zal realiseren waar ook de natuur in deze omgeving beter van wordt. Project 14 ‘Ontwikkeling Kop van Noord-Holland’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’) voorziet in een verdere uitwerking hiervan. Het gaat hierbij om het project Building with nature waarin de mogelijkheden daarvoor worden verkend. Het proces hiervoor moet nog starten en biedt ook voldoende ruimte voor participatie.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
12d	Verder wordt in paragraaf 4.7 gesteld dat “Het aantal bezoekers op de Waddeneilanden neemt toe. Tegelijk neemt de verblijfsduur af”. V.w.b. het eiland Texel is dit onjuist; de statistische gegevens van de laatste jaren geven aan dat de gemiddelde verblijfsduur weer toeneemt.	De voorgestelde nuancering is verwerkt in H4.7 ‘Duurzame Waddeneconomie’ - paragraaf ‘Recreatie en toerisme’.
12e	Dit beeld wordt vanuit het georganiseerd bedrijfsleven Texel en Den Helder volledig ondersteund en sluit aan bij het zogeheten Loods-project wat een opwaardering van de uitstraling van de veerhaven op Texel beoogt. Eenzelfde project zou ook kunnen worden opgesteld voor de veerhaven Den Helder mogelijk gekoppeld aan de vernieuwing van deze haven op korte termijn.	Het signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 14 ‘Ontwikkeling Kop van Noord-Holland’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’).
13a	In het verleden was de PKB geldend voor de Waddenzee. Nu wordt in deze visie ook de Waddeneilanden en het Noordzeestrand betrokken. Op zich is dat prima, maar wat heeft dit voor gevolgen? Wordt het natuurbeleid op alle Waddeneilanden gelijk en worden de T.B.O.’s hiertoe straks wettelijk gedwongen?	Hoe om te gaan met de natuur (en het medegebruik) is verder vastgelegd in de Natura 2000-beheerplannen, zowel voor de Waddenzee, de natuur op de Waddeneilanden als de Noordzeekustzone. Met de Agenda spreken partijen met elkaar af hoe zij de ontwikkeling van het Waddengebied voor zich zien en waar zij in gezamenlijkheid aan willen werken.
13b	Wie wordt de nieuwe Beheerautoriteit? Wat is de rol van de gemeenteraad en de inwoners hierbij? Wordt het een internationale organisatie? Welke partijen zijn hierbij betrokken en hoe?	De Beheerautoriteit Waddenzee maakt onderdeel uit van de in 2020 ingestelde nieuwe governance structuur voor het Waddengebied. Zoals aangegeven in H6.3 ‘De governance’ bestaat de Beheerautoriteit uit 5 opdrachtgevers en 2 directeuren. De Beheerautoriteit Waddenzee is een Nederlandse instelling en heeft als opdracht om samen met alle betrokken beheerders een integraal beheerplan Waddenzee op te stellen. De bestaande overlegstructuren op de eilanden blijven hun rol spelen, en kunnen hun inbreng leveren bij de opstelling van het beheerplan. Zie ook paragraaf 3.12 Governance Waddengebied van deze NvA voor een nadere toelichting.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
13c	<p>Komt de leefbaarheid, het menselijk medegebruik en de vrijheid van de bewoners van de eilanden nog meer onder druk te staan? Is het niet zo dat de waardevolle natuur op de eilanden is gebleven dankzij de bewoners en het, soms oeroude, medegebruik van deze natuur. (zie ook de opm.blz.39)</p>	<p>Het belang van kleinschalig historisch medegebruik wordt onderschreven in de Agenda. De belangrijke rol van bewoners in het Waddengebied is verwoord in H3, principe 1 (Ruimte voor bewoners). Hieruit spreekt het vertrouwen dat betrokkenheid van bewoners kan bijdragen aan waardevolle natuur. Zie ook paragraaf 3.6 Kleinschalig historisch medegebruik van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
13d	<p>Blz. 10, 1e alinea: “Waarom een agenda voor het Waddengebied. Na 10 jaar nieuwe ontwikkelingen die ons voor dilemma’s stellen, n.l. klimaatveranderingen, demografische veranderingen, morfologische ontwikkelingen in de Waddenzee en toename van recreatie en toerisme.”</p> <p>Demografische veranderingen en morfologische ontwikkelingen zijn niet van de laatste 10 jaar, maar gebeuren al eeuwen en zijn in de Waddenzee versneld door de aanleg van de Afsluitdijk in 1932 en de afsluiting van de Lauwerszee. Wel hebben we de laatste jaren morfologen en daarmee ook morfologische problemen. En de toename van toerisme en recreatie? Is dat niet iets dat elke gemeente zelf moet en kan bepalen?</p>	<p>Met de Agenda worden geen bevoegdheden of verantwoordelijkheden overgedragen. Daar waar recreatie en toerisme valt onder de verantwoordelijkheid van een individuele gemeente, blijft dit ook de verantwoordelijkheid van die gemeente. De partijen gezamenlijk zijn verantwoordelijk voor het behoud van de kernwaarden van het Waddengebied. Daarbinnen heeft iedere partij een eigen verantwoordelijkheid. Het is de gezamenlijke opgave om ervoor te zorgen dat beleid en beheer van de afzonderlijke partijen samen eenduidig en consistent zijn en met betrokkenheid van de omgeving tot stand komen.</p>
13e	<p>Blz. 24. 3.1 Hoofdoelen, 3e alinea: “Veerkrachtig doordat robuuste natuur en het landschap van wereldklasse de effecten van klimaatverandering, duurzaam gebruik en nieuwe ontwikkelingen kunnen opvangen.”</p> <p>Bij robuuste natuur denk je automatisch ook aan het stikstofbeleid en de daarin gestelde normen. Deze is in Nederland veel hoger dan bijv. in Duitsland en de reden daarvan is volgens “natuurdeskundigen” dat de natuur in Duitsland veel robuuster is dan in Nederland. Wij vragen ons af of de natuur op de Duitse Waddeneilanden robuuster is dan die van ons. En duurzaam gebruik is toch altijd op te vangen.</p>	<p>De natuur is op de Duitse eilanden niet zo zeer robuuster, maar de stikstofbelasting is wel verschillend.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
13f	<p>Bij de doelstellingen op de 4e alinea staat de natuur en de ontwikkeling hiervan voorop evenals de unieke waarden.</p> <p>De vraag is; Wie bepaalt deze waarden en gaat dit voor de mens die in die natuur wonen en werken?</p>	<p>De natuurlijke waarden van de Waddenzee zijn onomstreden. De waarden zijn vastgelegd in de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Natura 2000-beheerplannen en beschreven in de Agenda. In de Natura 2000-beheerplannen zijn de natuurdoelen leidend, maar is medegebruik mogelijk als de natuur niet wordt aangetast.</p>
13g	<p>Blz. 25: “Betrekken van inwoners bij de ontwikkelingen van het gebied. Principe 1”</p> <p>Dat is mooi geformuleerd, maar wat is de waarde hiervan? We waren als inwoners ook betrokken bij de inspraak over de verbetering van de vaargeul Ameland-Holwerd middels drukbezochte informatieavonden. Er zouden 2 bochtafsnijdingen komen. De 1e kwam er inderdaad. Het eindresultaat hebben we (in Coronatijd) kunnen lezen in de krant. De afsnijding van de 2e bocht komt er niet vanwege natuurwaarden. Een zoethoudertje derhalve. Het antwoord staat overigens al bij principe 2. Dat natuurlijke processen op ongestoorde wijze kunnen plaatsvinden.</p>	<p>Inwoners en andere belanghebbenden worden zoveel mogelijk en tijdig betrokken bij ontwikkelingen in het Waddengebied. Op die manier worden belangen ingebracht en kunnen op een afgewogen wijze integrale keuzes worden gemaakt. Dit sluit aan bij principe 1 dat aangeeft inwoners vroegtijdig bij ontwikkelingen te betrekken. Partijen nemen deze betrokkenheid zeer serieus, maar overheden zullen echter soms besluiten nemen waar niet alle betrokkenen achter staan. Principe 2 stelt dat wordt uitgegaan van zo natuurlijk mogelijke ontwikkeling van de Waddenzee; in het geval van de bochtafsnijding Reegeul stonden natuurwaarden daaraan in de weg. Bij de bochtafsnijding Vloedgeul was dat niet het geval, zodat die is gerealiseerd.</p>
13h	<p>Op blz. 28 staat dat gepast medegebruik mogelijk is. Dat spreekt ons aan, maar wat is gepast en wie bepaalt dat?</p>	<p>Duurzaam medegebruik is vastgelegd in de Natura 2000-beheerplannen voor het Waddengebied. De invulling van ‘gepast medegebruik’ is een gezamenlijke opgave gegeven de hoofddoelstelling voor de Waddenzee, de doelstelling voor het Waddengebied en de vigerende wet- en regelgeving. Dit komt onder andere terug in principe 3 ‘Ecologie en economie versterken elkaar’, strategie 1 uit H4.2 ‘Landschap en cultureel erfgoed’ en in project 3 ‘Natuurbeheer, -herstel en -ontwikkeling en duurzaam medegebruik’, zoals opgenomen in H7 ‘Doorkijk naar een Uitvoeringsprogramma’.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
13i	<p>Blz. 37. onderste alinea links: “De visstand gaat achteruit en verschillende vissoorten die de Waddenzee als kraamkamer gebruiken gaan ook achteruit. Tegelijkertijd komen er soorten bij die van warm water houden. Zeehonden zijn momenteel talrijk en dat zijn toch grote predatoren, maar toch ontbreken nog grote andere kenmerkende predatoren, zoals grote vissen.”</p> <p>Het mag toch een bekend feit zijn dat als de predatoren toenemen, de aantallen achteruit gaan. En de zeehondenstand is op dit moment hoog, naar onze mening te hoog. Een zeehond eet minimaal 5 kilo vis per dag en er zijn er duizenden. Inmiddels is er nog een grote predator bijgekomen en dat is de aalscholver. Deze kwam niet voor op Ameland en in de Waddenzee, maar de laatste jaren neemt hun aantal flink toe. Het is bekend dat deze heel veel vis vreten uit de kraamkamer van vele vissoorten, genaamd Waddenzee.</p>	<p>Inderdaad kun je veel dieren, waaronder de aalscholver, markeren als predator. Voor de aalscholver gelden natuurdoelstellingen. Hiervoor verwijzen we naar de Natura 2000-beheerplannen voor het Waddengebied.</p>
13j	<p>Blz. 37 laatste alinea: “De centrale opgave is het behoud en versterken van een robuuste, dynamische en veerkrachtige natuur, die tegen een stootje kan en klimaatverandering kan opvangen. Maar ook een natuur waar mensen van en in leven, waar medegebruik mogelijk is mits het de natuur en het landschap niet aantast”.</p> <p>Wie bepaalt dat en wat is aantasting van de natuur? Hangt dit niet af van welke politieke partij aan de macht is. Wij kennen allemaal het principe van enkele partijen die bijvoorbeeld TEGEN de jacht en alle andere ingrepen in de natuur zijn. Die willen dat de natuur zichzelf reguleert. Een bekend voorbeeld; De Oostvaardersplassen. Nog een bekend voorbeeld is het Waddeneiland en Nationaal Park Schiermonnikoog waar Natuurmonumenten de scepter zwaait.</p> <p>Vroeger een wildrijk eiland met heel veel konijnen welke op alle Waddeneilanden thuis horen. Maar op Schier mag al ruim 20 jaar niet meer gejaagd worden in de duinen met als gevolg; GEEN KONIJNEN MEER. En als gevolg hiervan ook geen konijnenholen, broedplaatsen voor o.a. bergeend, holenduif en tapuit. De laatste</p>	<p>De waarden zijn beschreven in de Vogel- en Habitatrichtlijn. Deze zijn Europees vastgesteld en niet eenvoudig te veranderen als gevolg van een politieke meerderheid in Nederland. De waarden zijn uitgewerkt in de Natura 2000-beheerplannen. De Agenda erkent kleinschalig historisch medegebruik zoals dit is beschreven in de Natura 2000-beheerplannen voor het Waddengebied. Zie paragraaf 3.6 Kleinschalig historisch medegebruik van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
-------	----------------------	---

is genoemd als doelstelling in Natura 2000 en is op Ameland een talrijke broedvogel. Ook de konijnenstand is hier heel goed dankzij de al eeuwenoude jacht. (Ook een historisch medegebruik). Door een goed jachtbeheer voorkom je dat er inteelt ontstaat en dat de stand tegen een stootje kan als er weer eens een konijnenziekte zoals myxomatose uitbreekt.

13k

Blz. 39; punt 6: "Behoud van kleinschalig medegebruik voor bewoners van het gebied."
 Dit medegebruik is vastgelegd in de wet Natura 2000. Maar dit medegebruik staat elke keer onder druk of wordt weer verboden. Konden we enkele jaren geleden nog een hoekwant (lijntje met 50 tot 100 haakjes) zetten in de Waddenzee (met vergunning van LNV) dat is nu verboden in verband met het Aalbeheersplan. Alhoewel het nagenoeg nooit voorkwam dat hieraan een paling werd gevangen, werd het toch verboden omdat de mogelijkheid aanwezig was. In het Duitse Waddengebied is het overigens nog wel toegestaan om palingen te vangen als men een visvergunning (recreatief) heeft. Kunt u dit verschil ook uitleggen?
 Afgelopen jaar is het aloude vissen met een netje (staand want van hooguit 50 meter lang en 60 centimeter hoog) verboden omdat de zeebaarsstand achteruit ging. Na een brief van de gemeenten op de Waddeneilanden werd het zetten van het net wel toegestaan, maar mocht er geen zeebaars mee worden gevangen en gevangen zeebaars moest terug gezet worden. Vissen met een hengel op zeebaars mag wel en die mogen ook 2 stuks per vistrif meenemen. Dus plm. 400 vergunninghouders op de eilanden mogen geen zeebaars meenemen, maar 650.000 hengelaars wel. (lobby Hengelsportvereniging)
 Een stukje rechtsongelijkheid en weer een poging om een historisch medegebruik te verbieden. Een voorbeeld waar wij niet aan moeten denken is (weer) Schiermonnikoog, waar alle medegebruik uit de natuur verboden is door Natuurmonumenten. (bijv. bramen en cranberry plukken).

Het vissen met een netje op eilanden valt onder "kleinschalig (historisch) medegebruik" zoals vastgelegd in de Natura 2000-beheerplannen voor het Waddengebied. Zie paragraaf 3.6 Kleinschalig historisch medegebruik van deze NvA voor een nadere toelichting.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
13l	<p>Blz. 43: “Duurzame bereikbaarheid”</p> <p>Dit gehele hoofdstuk is een duidelijke visie om het baggeren door morfologische veranderingen in de Waddenzee te verminderen en zelfs in 2050 geheel te verbieden. Goede en betrouwbare bereikbaarheid is een basisvoorziening en deze op de lange termijn garanderen is onmogelijk en tegenstrijdig met de opgave de baggerinspanningen te verminderen en de impact op natuur en milieu zo gering mogelijk te laten zijn. De vraag is of baggeren een negatieve invloed heeft op de natuur. Als al het slib blijft liggen kon het wel eens een averechts en negatief effect hebben op de visstand in de Waddenzee. Blz. 44. 1e alinea ; Het antwoord is duidelijk; VAREN OP TIJ. (alleen bij hoog water).</p>	<p>In H4.3 ‘Duurzame Waddeneconomie’ staat de opgave dat in 2050 het Waddengebied duurzaam en veilig bereikbaar is en dat de mobiliteit past bij de status van het Werelderfgoed. De opgave is om de bereikbaarheid ook op de lange termijn te blijven garanderen en tegelijkertijd de baggerinspanningen te verminderen en de impact op natuur en milieu zo gering mogelijk te laten zijn. Daarvoor is het nodig om ook andere strategieën toe te passen, zoals het huidige mobiliteitssysteem verduurzamen, innovaties in de scheepvaart stimuleren en het vaargeulonderhoud door baggeren verder te optimaliseren. In de Agenda is niet opgenomen dat baggeren wordt verboden. De afmetingen voor de vaargeul zoals opgenomen in het NWP gelden. Baggeren heeft een negatief effect op de ecologie vanwege beroering van de bodem en vertroebeling van het water. Baggeren is echter wel noodzakelijk om de bereikbaarheid van de havens en Waddeneilanden te kunnen garanderen.</p>
13m	<p>Blz. 45: “In de periodieke herziening van het Nationaal Waterprogramma en het Beheerplan Natura 2000.”</p> <p>Hier worden de resultaten van de lange termijn verkenning omgezet in wetgeving. De wet Natura 2000 wordt volgens onze informatie in 2022 geëvalueerd. Wij willen graag een vinger aan de pols houden en op de hoogte worden gesteld van deze wetgeving. Het Wad wordt ondieper en de Wadplaten groter. Dus meer baggeren en het baggerzand gebruiken voor verhogen of vergroten van de kwelders. Ten behoeve van de vogels.</p>	<p>Op dit moment wordt het NWP 2022-2027 opgesteld. Het ontwerp-NWP zal ter consultatie worden voorgelegd via www.internetconsultatie.nl.</p> <p>Het Natura 2000-beheerplan Waddenzee beslaat de periode 2016-2022. In het kader van de Wet natuurbescherming (Wnb) is geregeld dat “een beheerplan wordt telkens vastgesteld voor een tijdvak van ten hoogste zes jaar. Na verloop van het tijdvak kan het tijdvak eenmaal met ten hoogste zes jaar worden verlengd” (Wnb art 2.3, lid 4).</p> <p>Voor zowel het NWP als Natura 2000-beheerplannen geldt dat deze periodiek worden herzien en dat het bevoegd gezag er voor zorgdraagt dat belanghebbenden worden betrokken bij de opstelling/herziening daarvan.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
13n	<p>Blz. 62 “Ook is er van oudsher sprake van recreatieve visserij, bijvoorbeeld met staand want en het handmatig rapen van schelpdieren voor eigen gebruik.”</p> <p>Dit willen we graag zo houden en we zullen er ook alles aan doen om dit te behouden. Overigens is de term Staand want niet juist. Een staand want is een soms honderden meters lang en 1.5 meter hoog net met drijvers en verankerd in de zeebodem. Op dit eiland wordt gevestigd met een netje van maximaal 50 meter lang en 60 centimeter hoog. Het wordt bij laag water gezet en na de vloed gecontroleerd op gevangen vis. Wij zouden graag zien dat de term staand want in deze agenda wordt vervangen door vissen met een netje. Deze vorm van vissen heeft geen enkele negatieve invloed op de stand, temeer daar het maar een beperkt aantal dagen per jaar wordt uitgeoefend.</p>	<p>De term “staand want” is als zodanig gedefinieerd in de zogenaamde Uitvoeringsregeling visserij. Het toegestane net voldoet immers aan de beschrijving/definitie van staand want van zowel de Europese Commissie en de FAO.</p>
130	<p>Blz. 63; Onder 1: “De effecten van bodemberoering en de bijvangst tot een minimum beperken. Rechterstukje staat duidelijk de visvergunningen uit de markt nemen om de impact van de visserij te halveren.”</p> <p>Geldt dit ook voor het pieren steken op het Wad? Het is nu de gewoonte dat een eilander zelf zijn pieren steekt om met een hengel te gaan vissen. Ook dit wordt al eeuwen gedaan en heeft tot nu toe geen enkele negatieve invloed gehad.</p>	<p>Het handmatig winnen van pieren valt onder het ‘kleinschalig historisch medegebruik’ zoals is vastgelegd in de Natura 2000-beheerplannen. ‘Kleinschalig historisch medegebruik’ wordt erkend in de Agenda en is toegestaan op het Wad. Zie paragraaf 3.6 Kleinschalig historisch medegebruik van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
13p	<p>Onder punt 5: “Bodemberoerende visserij op de droogvallende wadplaten verbieden.”</p> <p>Wat voor gevolgen heeft dit voor de recreatieve visserij?</p>	<p>De zeehengelsport en recreatief staand want van het strand zijn in zowel de Waddenzee als de Noordzeekustzone toegestaan. De voorwaarden waaronder dit mag gebeuren zijn vastgelegd in de Natura 2000-beheerplannen van respectievelijk de Waddenzee en de Noordzeekustzone.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
139	<p>Onder punt 7: “Inzet is vermindering van de visserij-impact en ruimte voor natuurherstel. En als laatste per soort vaststellen hoeveel de beroepsmatige en recreatieve visserij kan oogsten.”</p> <p>Momenteel is het vissen met een hoekwant en fuiken verboden i.v.m. het aalbeheersplan en mogen de eilanders die alleen recreatief vissen met een staand want (netje) geen zeebaars vangen, terwijl een hengelaar per keer wel 2 zeebaarzen mag vangen en meenemen. Dit is een vorm van pure rechtsongelijkheid dankzij een sterke lobby van de Landelijke Hengelsportvereniging met 650.000 leden. Elke keer wordt geprobeerd om het recreatief vissen, m.u.v. een hengel, te verbieden. Deze agenda schept ook weer mogelijkheden om tot een verbod te komen en dat willen wij te allen tijde voorkomen.</p>	<p>Staan beleid: Op grond van het Nederlandse aalbeheerplan is het inderdaad in heel Nederland verboden om recreatief te vissen met fuiken en hoekwant. De voorwaarden waarbinnen de recreatieve visserij op zeebaars mogelijk is in onder andere de Waddenzee, zijn vastgelegd in Europese verordeningen. De Agenda introduceert geen nieuw verbod.</p>
131	<p>Blz. 68 is een belangrijk hoofdstuk; Onder zand- en schelpenwinning en slibonttrekking: “Tussen 2017 en 2022 wordt het toegestane volume, voor zover het niet betreft baggerzand uit het onderhoud van de hoofdvaargeulen, met 100.000 m3 per jaar verminderd, van maximaal 500.000 m3/jaar tot nul.”</p> <p>Dit geldt niet voor HOOFDVAARGEULEN. De vaargeul Ameland-Holwerd is GEEN hoofdvaargeul. Alhoewel dit niets te maken heeft met historisch medegebruik maken wij ons grote zorgen over dit item. Wij willen als Amelanders wel dat er een goede verbinding blijft bestaan met het vaste land en dat Ameland een eiland blijft met al zijn unieke waarden. Er zijn momenteel wel afspraken met Rijkswaterstaat over het op diepte en breedte houden van de vaargeul Holwerd-Ameland maar die kunnen zo van tafel worden geveegd als dit werkelijkheid en wet wordt. Wij gaan er van uit dat getracht zal worden deze vaargeul als een Hoofdvaarweg aan te wijzen, zodat ook in de toekomst gebaggerd kan worden. Zo niet, dan vaart de veerboot straks alleen met vloed en dat is 1 en soms 2 keer per dag als het ‘s morgens en ‘s avonds vloed is. Denk eens in wat dat betekent voor o.a. mensen die aan de wal wonen en op</p>	<p>Rijkswaterstaat houdt conform de uitgangspunten uit de NOVI en de Agenda vaargeulen op de Waddenzee naar de (veer)havens, naar de Noordzee en de eilanden op de afgesproken diepte en breedte. Dit vanuit haar verantwoordelijkheid voor de bereikbaarheid van de eilanden en de havens. De Rijksinzet omtrent duurzame bereikbaarheid van de Waddeneilanden en de Waddenhavens wordt ook vastgelegd in het NWP 2022-2027. Ook de vaargeul tussen Ameland en Holwerd wordt daarin opgenomen, de status van die vaarweg heeft daarop geen invloed. Eventuele aanpassingen gebeuren via formele inspraakprocedures in het kader van de zes-jaarlijkse cyclus van het NWP. De genoemde vermindering van de zandwinning leidt niet tot aanpassing van de in het NWP 2022-2027 op te nemen inzet ten aanzien van de vaargeul.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
	<p>het eiland werken, ziekenhuis bezoek, bevoorrading winkels. Alles moet per boot worden aangevoerd via deze vaargeul. Onze vorige burgemeester zei het treffend; “De vaargeul is te beschouwen als een openbare weg van Holwerd naar Ameland en moet als zodanig worden onderhouden. Alles buiten deze vaargeul kunt u natuur noemen”.</p>	
13s	<p>Moet alles ondergeschikt worden gemaakt aan de natuur? Vroeger was het Wad van ons en bepaalden de eilanders zelf wat we deden. Ze leefden van en in de natuur en dat had tot gevolg dat onze natuur nu uniek wordt genoemd. Dat is te danken aan de inwoners met hun historische gebruiken en medegebruiken. Ze wisten wat ze deden en wat goed was voor onze natuur. Moet nu straks in Den Haag vanachter een bureau, na uitgebreid “wetenschappelijk” en duur onderzoek worden bepaald hoe wij moeten leven en omgaan met onze natuur? De inwoners en dus ervaringsdeskundigen moeten in deze agenda een forse stem hebben. Er moet naar hen worden geluisterd en namens hen worden gehandeld. Het Wad is nu een speeltje van diverse organisaties en partijen en iedereen wil op zijn of haar manier iets in de melk te brokkelen hebben. Dat mag niet ten koste gaan van de leefbaarheid en gewoontes van de inwoners van dit unieke gebied.</p>	<p>De huidige gebiedskwaliteiten van het Waddengebied zijn mede het resultaat van de eeuwenlange wederzijdse relatie tussen natuur en bewoners. De Agenda respecteert en waardeert dat in hoge mate, en heeft niet voor niets als eerst leidende principe in H3 opgenomen dat er ruimte is voor de bewoners, dat de bewoners vroegtijdig betrokken worden bij ontwikkelingen in het gebied en dat er ruimte is voor eigen initiatieven. De Agenda gaat erover om ook dat toekomst vast te maken, bijvoorbeeld met het oog op zeespiegelstijging.</p>
13t	<p>Indiener geeft aan als vereniging geen mening te hebben over gas- en zoutwinning etc. in het Waddengebied. Dat laten wij aan andere organisaties over die daar iets van vinden.</p>	<p>Dit wordt voor kennisgeving aangenomen.</p>
14a	<p>3.2 blz. 25 Principe 1 (alinea links): Als inwoners zijn wij vaker betrokken bij inspraak maar later blijkt dat de natuur altijd voorrang heeft. Wij vragen u te zorgen dat het kleinschalig medegebruik blijft bestaan zoals dat bij Natura 2000 is afgesproken!</p>	<p>Zie antwoord op reactie 130.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
14b	Blz. 28 Principe 9 (alineá rechts): Medegebruik is wat we graag willen. Wat betekent “gepast” en door wie wordt dat bepaald?	Zie antwoord op reactie 13h.
14c	Indiener constateert dat een grote predator natuurlijk het grote aantal zeehonden is, één zeehond eet minimaal 5 kg vis per dag en sommigen nog meer. Een predator is de aalscholver. Vroeger waren die niet op het eiland maar nu zijn ze zeer talrijk. Wat is de reden zijn dat de aalscholver niet genoemd wordt als predator in de tekst? Naar idee van de indiener moet de aalscholver als predator toegevoegd worden aan de tekst van de ontwerp-Agenda.	Zie antwoord op reactie 13i.
14d	Blz. 37 (alineá rechts): Een geschikt broed- en rustgebied is de kwelder (Feugelpólle) buitendijks bij Hollum. Deze plek wordt al jaren achtereen smaller door afslag. Is het een idee om in deze ontwerp-agenda naar voren te brengen om de kwelder te verhogen en te verbreden? Dit zou kunnen met bagger uit de vaargeul Ameland-Holwerd, dan heeft u twee vliegen in één klap, men kan blijven baggeren en de vaargeul blijft op de juiste diepte en de kwelder is beter geschikt als broed- en rustgebied voor broed- en trekvogels. Ook bij hoogwater tijdens voorjaars- en zomerstormen. Juttersvereniging Ameland heeft iets met deze kwelder. Elk jaar ruimen we i.s.m. SBB in februari met een aantal vrijwilligers de gehele (opper) vlakte op. Alle afval uit zee wordt dan verwijderd. Dan is alles voor het broedseizoen weer op tijd klaar. Blz. 44 3. Het vaargeulonderhoud door baggeren optimaliseren: (alineá rechts): De wadplaten kunnen eventueel ook verhoogd worden met bagger uit de vaargeul.	Dit zou verkend kunnen worden vanuit het Uitvoeringsprogramma, project 7 Integrale kustzone, maar basisgedachte is ook om natuurlijke processen niet te verstoren. Het zou misschien kunnen passen bij de baggerstrategieën. Met het ophogen van platen met bagger is voorzichtigheid geboden voor levende organismen op/in de plaat.
14e	Blz. 37 Opgaven en dilemma’s (onderaan alineá rechts): In deze tekst gaat de natuur voor het medegebruik. Wat blijft er dan van “medegebruik” over? En wie bepaalt of het medegebruik de natuur hindert?	Zie antwoord op reactie 13h.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
14f	<p>Blz. 38 4. Verder inzetten op verduurzaming van gebruik: (alineea rechts): Kunt u aangeven hoe door slimmer en minder te baggeren dit niet ten koste gaat van de bereikbaarheid van Ameland? En wat gaat u doen om dit te voorkomen? Blz. 43 4.3 Duurzame bereikbaarheid (alineea links): De tekst 'baggerinspanning te verminderen' rijmt toch niet met de tekst "Goede en betrouwbare bereikbaarheid is een basisvoorziening" en "bereikbaarheid ook op lange termijn te garanderen"? Uit de tekst blijkt maar weer dat de impact op de natuur en milieu zo gering mogelijk mag zijn! Wat is de uw standpunt over "baggerinspanning verminderen" en zelfs daarmee in 2050 te stoppen? Blz. 44 Strategieën (alineea rechts): Wij zijn van mening dat als "baggerschepen slimmer / korter gaan varen", dit betekent minder baggeren in de vaargeul. Dus een smallere en ondiepere vaargeul! Deelt u die mening? Wat betekent dit in de toekomst voor de veerdienst, alleen varen bij hoogwater?</p>	<p>In H4.3 'Duurzame Waddeneconomie' staat de opgave dat in 2050 het Waddengebied duurzaam en veilig bereikbaar is en dat de mobiliteit past bij de status van het Werelderfgoed. De opgave is de mobiliteit te verduurzamen en de bereikbaarheid ook op de lange termijn te blijven garanderen. Tegelijk is de opgave de baggerinspanningen te verminderen en de impact op natuur en milieu zo gering mogelijk te laten zijn. Daarvoor is het nodig andere strategieën toe te passen, zoals het huidige mobiliteitssysteem te verduurzamen, innovaties die de scheepvaart verduurzamen te stimuleren en het vaargeulonderhoud door baggeren verder te optimaliseren. Hoe dit precies vorm krijgt moeten de betrokken partijen in gezamenlijkheid bij het uitwerken van het Uitvoeringsprogramma ontdekken. In de Agenda is niet opgenomen dat baggeren helemaal wordt gestopt. De Rijksinzet ten aanzien van de vaargeulen zal in het NWP worden opgenomen.</p>
14g	<p>Blz. 39 (alineea links): Wij reken op u dat het "kleinschalig historisch medegebruik", zoals dat met inspraak bij Natura 2000 tot stand is gekomen gehandhaafd blijft. Wat is uw standpunt in deze?</p>	<p>Zie antwoord op reactie 130.</p>
14h	<p>Blz. 45 onder punt 4 van Strategieën (alineea links): Volgens ons informatie wordt Natura 2000 in 2022 geëvalueerd. Wij rekenen erop dat u bij de evaluatie van Natura 2000 de belangen van de inwoners van Ameland goed gaat behartigen. Is er t.z.t. ook inspraak op de evaluatie en wordt daarover ook gepubliceerd?</p>	<p>Zie antwoord op reactie 13m.</p>
14i	<p>Blz. 62 Visserij (alineea links): Er ontbreekt in dit verband het handmatig winnen van zeepieten t.b.v het vissen met een hengel. Moet dit worden toegevoegd aan de tekst van de Ontwerp-agenda voor het Waddengebied 2050? Wilt u zich in te zetten om deze recreatieve visserij te handhaven zoals vastgelegd is in Natura 2000?</p>	<p>Zie antwoord op reactie 130.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
14j	<p>Indiener geeft aan dat niet alleen de visserij zich inspant om afval uit zee te verminderen. Zoals bekend is er in 2018 op Ameland door de beheersorganisaties, aannemers en veel vrijwilligers, w.o. Juttersvereniging Ameland, vele tonnen afval uit zee opgeruimd en afgevoerd door de Gemeente Ameland. Leden van Juttersvereniging Ameland zijn met vrijwilligers het jaar rond bezig met het opruimen van afval uit zee. Elk jaar in februari wordt i.s.m. Hostel “Sier aan Zee” te Hollum door zo’n 40 vrijwilligers in vijf dagen nagenoeg het gehele eilander strand vrijgemaakt van afval. Elk voor- en najaar zijn er een aantal scholen van de vaste wal die onder leiding een deel van het strand opruimen. Jaarlijks wordt i.s.m. “Stichting De Noordzee” in het kader van de “Boskalis Beach Cleanup Tour” twee dagen in augustus door circa 50 vrijwilligers op een deel van het eilander strand afval verzameld en afgevoerd. Het resulteert in 2020 dat Ameland het schoonste strand van Nederland heeft. Indiener geef aan dat dit wel mag worden meegenomen en vermeld in deze ontwerp-Agenda.</p>	<p>De Agenda erkent het belang van betrokkenheid van bewoners voor het realiseren van kwaliteit van het Waddengebied. Ruimte voor bewoners is principe 1 in H3.3 ‘Leidende principes voor handelen’. Er zijn in het hele gebied veel zeer relevante bewonersinitiatieven. Hoe belangrijk ook, de tekst zou te gedetailleerd worden als al deze initiatieven worden genoemd.</p>
14k	<p>Indiener vraagt zich af hoe de handhaving is geregeld voor de recreatieve visserij. Wie bepaalt waar, hoe en wanneer er wordt gevestigd en wat er uit de zee wordt onttrokken?</p>	<p>Het toezicht en handhaving voor het recreatief staand want ligt bij de gemeentelijke overheid. Dit is gecommuniceerd aan de Tweede Kamer bij brief van 22 december 2011 (Kamerstuk 21501-32, nr. 563).</p>
14l	<p>Visserij, strategie 5, 3e bullet (Bodemberoerende visserij op de droogvallende wadplaten verbieden, tenzij deze visserij is vergund of binnen een afsprakenkader is toegestaan (bijvoorbeeld handkokkelvisserij)). Indiener vraagt of dit ook een probleem is voor het handmatig winnen van zeepeieren voor het vissen met een hengel?</p>	<p>Handmatig winnen van pieren valt onder “kleinschalig (historisch) medegebruik” zoals vastgelegd in de Natura 2000-beheerplannen voor het Waddengebied. Zie paragraaf 3.6 Kleinschalig historisch medegebruik van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
14m	<p>Visserij, strategie 5, 4e bullet (Op korte termijn afspraken maken tussen visserij- en natuurorganisaties en het bevoegd gezag over de omgang met zogeheten slapende visrechten (staand want) om te voorkomen dat de visserijdruk op de Waddenzee kan toenemen bij het alsnog in gebruik nemen van deze rechten). Indiener vraagt zich af of dit ook gevolgen heeft voor de recreatieve visserij.</p>	<p>Met strategie 5 (rol van visserij bij beheer van de Waddenzee), zoals opgenomen in H4.7 Duurzame Waddeneconomie – paragraaf ‘Visserij’, wordt gedaan op de beroepsmatige vormen van visserij en heeft dus geen gevolgen voor de recreatieve visserij.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
14n	<p>Visserij, strategie 5, 5e bullet (Het beëindigen van de pierenwinning per 1 januari 2030 (er is al 30 jaar sprake van een uitsterf beleid). Er dienen nadere afspraken gemaakt te worden met de betreffende ondernemers). Indiener vraagt zich af of dit uitsterf beleid in de toekomst ook van toepassing is op het handmatig winnen van zeepieten. Zo ja, gaat u zich dan inzetten om dat te voorkomen?</p>	<p>Handmatig winnen van pieren valt onder “kleinschalig (historisch) medegebruik” zoals vastgelegd in de Natura 2000-beheerplannen voor het Waddengebied. Zie paragraaf 3.6 Kleinschalig historisch medegebruik van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
14o	<p>Blz. 64 (alinea rechts): Is dit ook van invloed op de recreatieve visserij? Heeft u invloed op het “per soort vaststellen hoeveel de recreatieve visserij kan oogsten”? Zoals het nu geregeld is mogen de recreatieve visser met stand want in het Wad en op het Noordzeestrand geen zeebaars (minimale lengte 42 cm) meenemen, dit is strafbaar. Dit dankzij de lobby van de Landelijke Hengelsportvereniging met ruim 600.000 leden. Deze club probeert met succes de recreatieve vissers met een netje in een kwaad daglicht te stellen. Regelmatig wordt door deze vereniging mogelijkheden gezocht om de recreatieve visserij met stand want te verbieden. Voor zichzelf hebben ze wel goed afspraken gemaakt en gezorgd dat de hengelende leden per keer twee zeebaarzen mogen meenemen! Dit zijn natuurlijk vreemde oneerlijke regels voor de recreatieve vissers met een stand want. Kunt u er voor pleiten dat de recreatieve vissers met een stand want ook twee zeebaarzen mogen meenemen? Gelijke monniken, gelijke kappen!</p>	<p>De voorwaarden waarbinnen de recreatieve visserij op zeebaars mogelijk is in onder andere de Waddenzee, zijn vastgelegd in Europese verordeningen. Op grond van de zogenaamde verordening vangstmogelijkheden geldt er voor recreatief staand want vanaf 2020 een jaarrond verbod op het vangen en behouden van zeebaars. Het komt er dus op neer dat vanaf 1 januari 2020 een gerichte recreatieve visserij op zeebaars met stand want niet is toegestaan. In de verordening is de uitleg ten aanzien van dit verbod dat deze netten te weinig selectiviteit kennen, er waarschijnlijk meer exemplaren gevangen worden dan de vastgestelde grenswaarden en het overlevingspercentage laag is.</p>
14p	<p>Blz. 67 Bestrijden: Op Ameland staat de gemeente dicht bij de organisaties en de vrijwilligers. Daarom moet bij een calamiteit op het eiland de gemeente Ameland hier ook een rol in hebben. Zie hoe het in januari 2018 bij de ramp met de containers van het MSC Zoë gegaan is op het eiland!</p>	<p>De constatering dat op de Waddeneilanden de gemeenten dicht bij de calamiteitenbestrijding-organisaties en vrijwilligers staan, wordt onderschreven. De gemeenten hebben in de calamiteitenbestrijding om die reden als strandvonder de coördinerende rol bij calamiteiten; zij zijn verantwoordelijk voor het opruimen van hun strand.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
14q	<p>Blz. 68 (alinea links): Dat stapsgewijs afbouwen van zandonttrekking met 100.000 m3 per jaar betekent dat er na vijf jaar niet meer gebaggerd mag worden. Omdat de route Ameland-Holwerd geen hoofdvaargeul is lijkt ons dat er dan grote problemen kunnen ontstaan door een dichtslibbende vaargeul.</p> <p>Dan kan er in de toekomst alleen nog bij hoogwater gevaren worden. Dat is natuurlijk niet de bedoeling van een goede en betrouwbare veerdienst, zoals op blz. 43 is beschreven. Wat is uw standpunt in deze?</p>	<p>Zie antwoord op reactie 13r.</p>
14r	<p>Blz. 89 Natuur (alinea rechts): Hoe gaat men een “robuuste en veerkrachtige natuur maken”? Heeft u invloed op het “duurzaam medegebruik” en blijft dat zoals dat is afgesproken bij Natura 2000?</p>	<p>Medegebruik: zie antwoord op reactie 13h.</p> <p>Het antwoord op de vraag hoe men een robuuste en veerkrachtige natuur gaat maken, zal worden opgepakt worden in het kader van project 3 ‘Natuurbeheer, -herstel en -ontwikkeling en duurzaam medegebruik’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’).</p>
14s	<p>Welke organisaties / personen hebben zitting in de nieuwe Beheerautoriteit? Heeft u invloed op de nieuwe Beheerautoriteit?</p>	<p>Zie antwoord op reactie 13b.</p>
15a	<p>De Agenda moet zich beperken tot de grenzen van het Natura 2000 en Werelderfgoedgebied. Men kan en mag de aangrenzende regio niet op de voorgestelde wijze in dienst stellen van de doelen voor de Waddenzee.</p>	<p>Zie paragraaf 3.1 Afbakening Waddenzee en Waddengebied van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
15b	<p>De NAV is mordicus tegen alle acties en strategieën die de zoetwatervoorziening in het gebied in gevaar brengen, zoals binnendijkse kleiputten, binnendijkse slibinvang (=ontpoldering) en geleidelijke overgangen tussen zoet en zout water.</p>	<p>De Agenda erkent het belang van zoetwater, zoals onder meer verwoord in strategie 2 ‘De zoetwaterlens behouden en toewerken naar een waterneutrale bedrijfsvoering’, H4 ‘Duurzame Waddeneconomie - paragraaf ‘Landbouw’. Klimaatverandering is ook voor de akkerbouw een relevant thema. Het Uitvoeringsprogramma biedt de kans ook voor de landbouwsector om deel te nemen aan kennisontwikkeling en verdere gesprekken over strategieën en maatregelen in het kader van waterveiligheid en zoetwatervoorziening, zoals H7, project 7 ‘Integrale kustzone’.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
15c	De NAV vindt het bevorderen van binnendijks broeden van Waddenvogels inhumain, omdat ze daar zullen worden verjaagd zodra ze de gewassen aantasten. Voor de duidelijkheid: het antwoord op deze opmerking kan niet zijn, dat het verjagen dan verboden wordt.	Bevorderen van binnendijks broeden heeft ook te maken doelstellingen over natuurvriendelijke landbouw en met verzachting van de overgang van land naar wad. Met het binnendijks binnenhalen van zoute milieus (bv Utopia en Dubbele Dijk) wordt vanzelfsprekend ook gestimuleerd dat hier wadvogels gaan broeden. Verjagen van broedende vogels is nu al in strijd met de wet.
15d	De NAV vindt dat er te makkelijk wordt voorbij gegaan aan het feit dat akkerbouwers hoogopgeleide ondernemers zijn (gemiddeld HBO of academisch niveau) en dat men niet zomaar kan besluiten dat deze ondernemers hun bedrijf met hoog investeringsniveau maar moeten omvormen en het inkomen maar moeten aanvullen met toeristische functies.	De Agenda schetst mogelijke ontwikkelingen. Ondernemers, waaronder akkerbouwers, bepalen zelf op welke wijze zij hun bedrijf willen ontwikkelen.
15e	Indiener geeft aan de zienswijze ook in te brengen in het Droogteoverleg, omdat wij vinden dat de rol van het IJsselmeer en het Lauwersmeer in de zoetwatervoorziening, niet alleen voor de landbouw maar ook voor drinkwater en zoete natuur, door de Agenda in gevaar wordt gebracht en daarmee volledig tegenstrijdig is met de doelen van dit Droogteoverleg.	Dit wordt voor kennisgeving aangenomen.
16a	Indiener onderschrijft en bevestigt de koers en het integrale perspectief zoals opgenomen in de ontwerp-Agenda.	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.
16b	Indiener verzoekt om bevestiging dat de tabel en tekstpassage* zoals die zijn opgenomen in de ingediende reactie de concrete uitwerking zijn van de vastgelegde trajecten met bijbehorende streefdiepten en -breedten in de regio Den Helder. * Verwijzing naar a. het Natura 2000-beheerplan 2016-2022, b. het Beheer- en Ontwikkelplan Rijkswateren 2016-2021 en c. het NWP 2022-2027 (90%-versie).	Het belang van bereikbaarheid van de havens wordt onderkend in H4.3 'Duurzame bereikbaarheid'. Rijkswaterstaat houdt conform de uitgangspunten uit de NOVI en de Agenda de vaargeulen op de Waddenzee naar de (veer)havens, naar de Noordzee en de eilanden op de afgesproken diepte en breedte. De Rijksinzet omtrent duurzame bereikbaarheid van de Waddeneilanden en de Waddenhavens wordt ook vastgelegd in het NWP 2022-2027.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
16c	Indiener verzoekt om bevestiging dat in geval van bijstellingen van baggersinspanning en dimensies zij actief en tijdig op de hoogte wordt gesteld van dergelijke voornemens zodanig dat zij voordat besluitvorming heeft plaatsgevonden input kan leveren en invloed kan uitoefenen.	Bijstellingen van afmetingen, breedte en diepte, van vaargeulen gebeuren via formele inspraakprocedures in het kader van de zes-jaarlijkse cyclus van het NWP. Dit na afweging van de daarbij betrokken belangen, zoals die door betrokkenen worden ingebracht. Indiener wordt hierbij actief en tijdig op de hoogte gesteld.
16d	Indiener verzoekt om onderkenning van het belang van het op diepte houden van de vaargeul Den Helder - Kornwerderzand voor de (verdere) ontwikkeling van de haven van Den Helder.	Het belang van bereikbaarheid van de havens wordt onderkend in H4.3 'Duurzame bereikbaarheid'. De Rijksinzet omtrent duurzame bereikbaarheid van de Waddeneilanden en de Waddenhavens wordt ook vastgelegd in het NWP 2022-2027.
16e	Indiener verzoekt om aanpassing van de tekst m.b.t. tijdelijke parkeerfaciliteiten boorplatforms (4.7 Waddeneconomie - Havens: strategie 7) overeenkomstig de versie welke is voorgelegd aan het Omgevingsberaad Waddengebied. Benadrukt wordt dat het niet gaat om nieuwbouw, maar om modernisering en/of ombouw (i.v.m. energietransitie) van boorplatforms.	De tekst van strategie 7, H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' – paragraaf 'Havens', is als volgt aangepast: "Modernisering en/of ombouw van boorplatforms faciliteren door met alle partijen samen een oplossing te zoeken voor een tijdelijke parkeerfaciliteit in de buurt van de haven van Den Helder."
17	Indiener heeft het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat voorgesteld om bij een wijziging van de inrichting van de schietrange De Vliehors, deze niet te verplaatsen naar de Waddenzee, maar aan de kant van de Noordzeekustzone te laten en de aanvliegerichting met strafing targets 90O (90 graden) te draaien, om de druk op de natuur en de overlast voor mensen in het Waddengebied te verminderen.	Zie antwoord bij reactie 6.
18a	Indiener onderschrijft en bevestigt de koers en het integrale perspectief zoals opgenomen in de ontwerp-Agenda.	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.
18b	Indiener verzoekt om bevestiging dat de tabel en tekstpassage zoals die zijn opgenomen in de ingediende reactie de concrete uitwerking zijn van de vastgelegde trajecten met bijbehorende streefdiepten en -breedten in de regio Harlingen.	Zie antwoord bij reactie 16b.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
18c	<p>Indiener verzoekt om bevestiging dat in geval van bijstellingen van baggerspanning en dimensies zij actief en tijdig op de hoogte wordt gesteld van dergelijke voornemens zodanig dat zij voordat besluitvorming heeft plaatsgevonden input kan leveren en invloed kan uitoefenen.</p>	<p>Zie antwoord bij reactie 16c.</p>
19a	<p>Indiener geeft aan dat het ontwerp veel goede aspecten bevat en heeft veel waardering voor de manier waarop de ontwikkelrichting(en) en dilemma's op papier gekomen zijn. Het inpassen van menselijke activiteit in een natuurgebied is niet eenvoudig.</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>
19b	<p>Indiener begrijpt de onzekerheid in de ontwerp-Agenda over beschikbaarheid van nieuwe technieken voor energieopwekking. Hierbij wordt opgemerkt dat er wèl duidelijkheid is over de lokale duurzame energiebronnen die deze technieken zullen benutten. Het betreft biomassa, wind, zon, geothermie, getijdenstroming, golfenergie en osmose (zoet-zout energie). Er kan dus wel degelijk wat gezegd worden over de ruimtelijke positionering en impact van de energietransitie. Aangenomen wordt dat dit verder uitgewerkt wordt in de Energieverkenning voor het Waddengebied in 2021. Indiener geeft aan graag betrokken te willen worden bij de uitwerking hiervan.</p>	<p>Dit signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 8 'Energieverkenning Waddengebied' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').</p>
20	<p>Het Waddengebied loopt tot aan de dijken. Als we nu het Waddengebied gaan uitbreiden tot de goede landbouwgronden, gaan we een grote economische activiteit omver helpen. Er worden veel pootaardappelen tegen de Waddenzee aan verbouwd. Pootaardappelen voor de voedselvoorziening van vele mensen in de gehele wereld. Vele landbouwers verdienen er een boterham mee, evenals vele handelaren etc. Maar vooral is het voor belang voor landbouwers in geheel Europa, Afrika en het Midden Oosten. Onderschat dit niet. Zet geen streep door de mooiste landbouwgronden van Nederland en een belangrijke export activiteit van Nederland. Het kilt een hele economische activiteit.</p>	<p>Zie paragraaf 3.1 Afbakening Waddenzee en Waddengebied en paragraaf 3.10 Landbouw van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
	<p>En waarvoor? Doe dit niet!! Wees wijs. Wees duurzaam en denk aan de plicht die we hebben om mensen te voeden. Dat is een van de duurzaamheidsdoelstellingen van de UN. Die moeten we niet negeren. Wees niet arrogant! Onze verantwoordelijkheid gaat verder dan een stukje natuur en een mooi landschap.</p>	
<p>21a</p>	<p>Inhoudelijk onderschrijven wij de reactie van de Waddenvereniging over wat nodig is om de Agenda te verbeteren op een manier die past bij de status van de Waddenzee en die ook recht doet aan de hoofddoelstelling die omschreven staat in de agenda zelf. Er wordt geen duidelijkheid gegeven over hoe de hoofddoelstelling verbetering van de natuur en het koesteren van het open landschap gehaald kan worden. De keuzes die nu in de agenda niet gemaakt worden, zullen uiteindelijk wel gemaakt moeten worden in de uitvoeringsagenda. Deze is essentieel om te komen tot integrale beleidskeuzes, het benodigde natuurherstel en adequaat beheer van de Waddenzee. Uit de evaluatie van de Structuurvisie Wadden bleek overduidelijk dat hierop onvoldoende vooruitgang is geboekt. We kunnen niet op deze manier om blijven gaan met ons meest unieke en kwetsbare natuurgebied, dat de status van werelderfgoed draagt.</p>	<p>Zie antwoord bij reactie 4f.</p>
<p>21b</p>	<p>Onze organisaties willen in het Omgevingsberaad Waddengebied en het Uitvoeringsprogramma van de Gebiedsagenda mee blijven doen om de voor ons belangrijke issues – zie boven – dichterbij te brengen. Zoals we reeds eerder hebben gecommuniceerd: we verwachten wel voortgang in het dichterbij brengen van de inhoudelijke ambities, maar óók in het effectief laten functioneren van de nieuwe governance. Deze zijn voor ons randvoorwaardelijk om aan boord te willen blijven.</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
22a	<p>In het verleden is door verschillende partijen de wens uitgesproken om mogelijkheden te krijgen om tussen het vaste land en de Waddeneilanden sneltransport mogelijk te maken van zonsondergang tot zonsopkomst. In het huidige Beheerplan Waddenzee is deze activiteit benoemd. Tot op heden is hier verder nog geen invulling aangegeven.</p>	<p>De mogelijkheden van sneltransport worden onderzocht in het kader van spoor 2 uit project 5 'Verkenning duurzame bereikbaarheid lange termijn' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'). Dergelijke mogelijkheden dienen wel te passen bij Principe 3 'Ecologie en economie versterken elkaar'. Project 1 'Handelen vanuit ecologische principes' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma') voorziet in een verdere uitwerking hiervan.</p>
22b	<p>Cliënt onderschrijft het belang van deze goede bereikbaarheid en beoogt het sneltransport als beroepsvaart bij donker mogelijk te maken en ziet graag dat deze mogelijkheid opgenomen en geborgd wordt in het Uitvoeringsprogramma 2012 – 2026 en daarna. Dit geldt ook voor de drie – met bullet aangeduide – onderwerpen.</p> <p>Cliënt is voornemens om - waar mogelijk -, parallel aan het traject via de Agenda voor het Waddengebied, zelf in overleg te treden met betrokken partijen.</p>	<p>In H4.3 'Duurzame bereikbaarheid' wordt uitgebreid ingegaan op de bereikbaarheid van eilanden en havens en zijn daarvoor opgaven en strategieën opgenomen. Het opnemen van de daar vermelde strategieën elders in de Agenda heeft geen toegevoegde waarde.</p>
23	<p>Grootste bezwaar is de strekking van de Agenda dat de positie van de huidige landbouw ondergeschikt wordt aan de natuur en toeristische doelen voor het waddengebied.</p>	<p>Het belang van de landbouw wordt onderkend en komt expliciet aan de orde in H4.7 Duurzame Waddeneconomie – paragraaf 'Landbouw'. Langs de Waddenkust is de grondgebonden grootschalige landbouw de belangrijkste economische sector is, met name de akkerbouw. De positie van de landbouw is niet ondergeschikt aan de natuur en de toeristische doelen. Een van de leidende principes in het Waddengebied is dat ecologie en economie elkaar versterken en samen bijdragen aan een vitaal en veerkrachtig Waddengebied (principe 3).</p>
24	<p>Ook in dit tekstdeel wordt weer verwezen naar de wettelijke kaders.</p> <p>Het zal de opstellers van de Agenda niet vreemd voor komen dat wij zeer bezorgd zijn over deze voorgestelde acties. Het is met u, als opstellers van de Gebiedsagenda Wadden in een vroeg concept- stadium al besproken: er zijn geen wettelijke kaders voor geluid van schepen</p>	<p>Zie antwoord op reactie 22a.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
	<p>en voor gevaarlijke golfslag. En de toegestane snelheid in de geulen waar deze schepen varen is onbeperkt. Handhaving op de geluidsoverlast, hinderlijke en gevaarlijke golfslag en te hoge snelheid is om die redenen uitgesloten. De strategie die in het plan wordt voorgesteld is de strategie van weggijken. Als gebruikers van de Waddenzee geven wij u in overweging de beschrijving van de strategie in de Gebiedsagenda aan te passen.</p>	
25a	<p>Vertretpunt 6, Project afbakening. N2000 gebied is N2000 gebied. Dit is de Waddenzee tot aan de teen van de dijk. Aangezien deze Agenda ook de dijkversterking meeneemt wordt dit ook in het project beschreven zonder dat dit nu en in de toekomst tot het N2000 gebied gaat horen. Het bijtrekken van de vaste wal is onjuist. Dit hoort niet bij het N2000 gebied of de zeedijk en is juist een landbouwgebied. Gezien de recente problematiek rond de N2000 gebieden met de nitraat depositie, waarvan geen sprake is in het Waddengebied, is het van belang de landbouwgebieden expliciet aan te geven. Dit is door LNV ook voorgesteld in de atlas voor N2000 gebieden en landbouwgebied.</p>	<p>De Agenda beschrijft het Waddengebied in zijn geheel, om tot een integraal perspectief te komen. De Agenda straalt de overtuiging uit dat landbouw en natuur in dit bijzondere gebied veel voor elkaar betekenen. Daarbij gaat het niet om arealen uit te breiden ten koste van elkaar, maar om te zoeken naar gebieds-signatuur en om na te gaan of landbouw en natuur elkaar kunnen versterken daar waar het gaat om het opvangen van de effecten van klimaatverandering, gastvrijheid bieden aan toeristen en het samenwerken aan duurzaam beheer. Er blijkt dan misschien wel dat er meer is dat verbindt dan dat met elkaar conflicteert. Bovendien stuurt de Agenda ten aanzien van landbouw op de eilanden en in de kustgebieden (Noord-Holland, Friesland, Groningen) niet aan op beleidswijzigingen. Zie paragraaf 3.1 Afbakening Waddenzee van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
25b	<p>Principe 1, Participatie. Grondeigenaren/ verpachters zijn niet gehoord bij het opstellen van de ontwerp agenda. LTO is niet de vertegenwoordiger van eigenaren/ verpachters. Bij de agenda moet alsnog een brede groep van agrarische ondernemers, grondeigenaren, verpachters en pachters betrokken worden. Bijvoorbeeld de FPG en de NAV. Het eenzijdig betrekken van een veelheid van milieu organisaties levert automatisch een sterk milieu advies i.p.v. een gebalanceerd advies. Het is verbazend dat alle betrokkenen, Rijk, Provincie, Gemeente Milieuorganisaties praten over grond en natuur die niet van hen is.</p>	<p>De bij de Agenda betrokken partijen onderschrijven het belang om ook de grondeigenaren er verpachters te betrekken bij de uitwerking van de Agenda. In overleg met de voorzitter van het Omgevingsberaad zal worden gekeken hoe hier invulling aan kan worden gegeven. Daarnaast worden de grondeigenaren en verpachters, daar waar dit aan de orde is, betrokken bij de uitwerking van afzonderlijke maatregelen uit het Uitvoeringsprogramma. In overleg met de (Noordelijke) landbouworganisaties wordt bekeken op welke wijze hier invulling aan kan worden gegeven.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
25c	<p>Principe 3, Ecologie en economie in balans. Mocht op de vaste wal toch iets ecologisch gedaan worden, bijvoorbeeld zout/zoet verbindingen onder de zeedijk, als uitkomst van de werksessies dan moet men bedenken dat alle kosten door de overheid moeten worden gedragen. Dit zijn niet alleen de project kosten maar ook advies, begeleiding, uitvoering en onderhoud. Dit laatste is niet eenmalig maar de netto contante waarde over een oneindige periode. Ook moet niet via een omweg in de waterschapslasten weer bij eigenaren terug komen. Verzilting heeft enorme gevolgen voor pachtprizen, grondprizen en oogstopbrengst. Deze dienen gecompenseerd te worden. Tevens dient ecologische winst voor Nederland betaald te worden aan degenen die daar last van hebben.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 25a.</p>
26	<p>Van beëindiging van de mechanische pierenwinning kan geen sprake zijn zonder alternatief. Dit zou immers uitmonden in een acuut gebrek aan Nederlands favoriete zeeaas en een ongeorganiseerde wildstekerij (en handel) met veel overlast, natuurschade en handhavingsperikelen. Wij stellen daarom voor dat u de huidige tekst aanpast en wel als volgt: `Het beëindigen van de pierenwinning per 1 januari 2030 (er is al 30 jaar sprake van een uitsterf beleid) mits er een technisch en economische haalbaar kweekalternatief beschikbaar is. Er dienen nadere afspraken gemaakt te worden met de betreffende ondernemers.`</p>	<p>De voorgestelde aanpassing van de tekst van de Agenda wordt niet overgenomen. Het is aan de ondernemers zelf om initiatieven te ontplooien om alternatieven te onderzoeken en uit te voeren.</p>
27a	<p>Indiener beveelt aan om in de vast te stellen Agenda meer aandacht te besteden aan de samenhang tussen het Waddengebied en het IJsselmeergebied en daarin de verbetering van de natuur en bescherming van het landschap te vertalen in concreet beleid.</p>	<p>In H3.2, principe 4 'Waddengebied regionaal en internationaal verbonden' is de samenhang met het IJsselmeer expliciet benoemd. Ook in het Uitvoeringsprogramma is hier aandacht voor, onder meer in de projecten van de PAGW.</p>
27b	<p>Indiener heeft kennisgenomen van de reactie van de Waddenvereniging (gedateerd 20 augustus 2020, kenmerk 20085). Indiener kan zich met deze reactie verenigen en verwijst korthedshalve ook daarnaar.</p>	<p>Zie antwoord bij reactie 4.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
28	Indiener geeft aan dat het beheer van de Waddenzee zich moet beperken tot binnen de grenzen van het aangewezen gebied, dus tot onderaan de zeedijk aan de Waddenzee kant.	De begrenzing van het Natura 2000 gebied Waddenzee is ongewijzigd en is aan de kant van de Waddenzee tot onderaan de zeedijk. Zie paragraaf 3.1 Afbakening Waddenzee van deze NvA voor een nadere toelichting.
29a	Blijf binnen de belijning van de wadden als afgesproken in Natura 2000.	Zie antwoord bij reactie 28.
29b	Doe voorstellen voor invulling aan de binnenzijde van de dijk MET de boeren in het betreffende gebied. U zal ondervinden dat er dan veel mogelijk is. De huidige aanpak leidt tot groot boeren protest waar alleen verliezers zullen zijn.	De betrokkenheid van de landbouwsector bij de verdere uitwerking van de Agenda wordt onderschreven. In overleg met de (Noordelijke) landbouworganisaties wordt bekeken op welke wijze hier invulling aan kan worden gegeven. Zie paragraaf 3.10 Landbouw van deze NvA voor een nadere toelichting.
30	Indiener pleit ervoor om te zorgen dat de pootaardappelteelt in de benen blijft in dit mooie fragiele gebied, zodat de voedselvoorziening van heel veel landen mede in de benen kan blijven. De pootaardappelteelt in al haar specialisme heeft altijd samen kunnen gaan met de natuur in het Waddengebied.	Het belang van de landbouw wordt onderkend en komt expliciet aan de orde in H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' – paragraaf 'Landbouw'. In deze paragraaf wordt onderschreven dat de landbouw voor inkomsten zorgt en regionaal is ingebed. De pootaardappel is economisch gezien de belangrijkste teelt langs de Gronings-Friese kust en heeft grote export waarde.
31a	Daar waar de nadruk in beginsel lag op de Waddenzee, is nu het gehele Waddengebied meegenomen in deze agenda. Dat laatste lijkt ons logisch en steunen wij van harte, omdat het gebied een en al samenhang vertoont en de uitvoering van beleid in een bepaald deel van het gebied onlosmakelijk invloed heeft op een ander deel, al dan niet over langere periodes. Deze zogenaamde externe werking kan zelfs het rivierengebied in Nederland betreffen (emissies van stoffen uit dit rivierengebied) en bijvoorbeeld de aanleg van windmolenparken in de Noordzeezones van België, Duitsland en Denemarken. In zoverre biedt de begrenzing, die u aangeeft in de agenda (p.12) duidelijkheid voor alle partijen: de grens is goed en duidelijk gemarkeerd en bepaalt hiermee ook juridisch hoe de externe werking kan worden geïnterpreteerd.	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
31b	<p>Klopt onze interpretatie dat deze nevenschikkende doelen met elkaar verbonden zijn (zie het begrip ‘verbinding’ op p. 20), waarbij het bereiken van hoofddoelen en doelen via de op de p. 25-28 leidende principes uitgevoerd dient te worden? Het is ons nl. niet duidelijk hoe de schikking van de doelen, indien sprake is van nevenschikking, gerubriceerd dienen te worden.</p>	<p>Het leidende principe bij ingrepen of handelingen in de Waddenzee is dat we uitgaan van een duurzame bescherming en zo natuurlijk mogelijke ontwikkeling van de Waddenzee. Voor de Waddenzee zijn de Hoofddoelstellingen leidend. Hier is geen sprake van nevenschikking. Natuur en openheid blijft leidend. De doelstellingen voor het Waddengebied zijn ook afgestemd op de hoofddoelstelling voor de Waddenzee. Zoals verwoord in principe 3 investeren we in robuuste en veerkrachtige natuur. In eerste instantie voor de natuur zelf, maar ook om ruimte te houden voor economische ontwikkeling. Per opgave en per gebied zal binnen het Waddengebied de balans tussen ecologie en economie verschillen.</p>
31c	<p>Kan het zijn dat door deze nevenschikking met onduidelijke keuze-indicatoren de kwaliteit van de Waddenzee de afgelopen jaren achteruit is gegaan en dat er tot 2050 een extra (zware) inspanning moet worden gedaan om de geformuleerde kwaliteit terug te krijgen? Zie hiervoor hetgeen u in het vergezicht schetst. Indien dit de kwaliteiten zijn in 2050, dan zal er een zeer grote inspanning door alle partijen moeten worden verricht om dit vergezicht te realiseren. De door u geformuleerde principes kunnen een aardige aanzet zijn. Dan nog komt weer onze vraag: hoe hard is dit alles?</p>	<p>De Agenda erkent dat er nog flinke inspanning nodig is om de ambitie voor 2050 te realiseren. Het Waddengebied is van ons allemaal. Daarom hebben we gezamenlijke leidende principes geformuleerd voor ons handelen in het Waddengebied. Hiermee willen we enerzijds de natuurwaarden en landschappelijke waarden van internationale klasse koesteren en anderzijds het gebied goed gebruiken voor wonen, werken en recreëren. Die combinatie vraagt inspanningen van ons allemaal.</p>
31d	<p>Wij dringen er dan ook bij u op aan om hetgeen in deze agenda 2050 als hoofddoelen, doelen en principes is opgenomen, strikt bij de uitvoering te betrekken en in principe geen afwijking ervan toe te staan, tenzij gekwalificeerd gemotiveerd, dus bij hoge uitzondering en hiervoor indicatoren te benoemen. Natuurlijk biedt de internationale milieu- en natuurwetgeving hiervoor een kader, maar wellicht kunt u zelf nog nadere indicatoren ontwikkelen, al was het alleen maar om aan te geven hoe serieus het u is om de hoofddoelen en doelen in 2050 te bereiken en te gaan voor het lange termijnbeleid en geen storende inbreuken in het korte termijnbeleid nog langer toe te staan, zoals altijd is gebeurd tot nog toe.</p>	<p>In H6.4 ‘Borging en communicatie’ is aangegeven dat het Bestuurlijk Overleg Waddengebied toe ziet op de implementatie van de Agenda. Hiertoe dient H7, het Uitvoeringsprogramma. Het Uitvoeringsprogramma moet inderdaad voortbouwen en gebruik maken van de in Agenda beschreven doelen en principes.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
31e	<p>Probleem is dan alleen nog de huidige wet- en regelgeving alsmede besluiten (zoals die van de delfstoffenwinning), die strijdig zijn met hetgeen in de agenda is opgenomen, zodanig om te buigen dat er sprake is van verbindende economie en ecologie. U geeft daarvoor zelf de handvaten aan in uw kader, nl. het inrichten van een circulaire economie. Er zijn al voorbeelden in het Waddengebied, maar is dit wat u bedoelt hiermee? Wellicht dat u dit nader kunt specificeren en hiervoor in de uitwerking van de agenda tezamen met de fossiele industrie en Frisia Zoutwinning uitgangspunten en indicatoren kunt ontwikkelen.</p>	<p>De huidige wet- en regelgeving is een gegeven. Op basis daarvan zijn vergunningen afgegeven waarmee onder strikte voorwaarden activiteiten zoals delfstofwinning kan plaatsvinden. H4.8 'Overige thema's' is aangegeven onder Delfstoffen dat richting 2050 afbouw wordt nagestreefd. Er worden geen nieuwe opsporingsvergunningen meer afgegeven af voor het zoeken naar gasvelden op land, waaronder de Waddenzee. De huidige concessie voor de zoutwinning nabij Harlingen geldt als uitgangspunt en er worden geen nieuwe concessies voor zoutwinning onder de Waddenzee afgeven. Zie paragraaf 3.11 Delfstoffenwinning van deze NvA voor nadere toelichting.</p>
31f	<p>In die zin is in de agenda voornamelijk te lezen WAT er dient te gebeuren met het gebied en niet HOE. Is dat ook de bedoeling? Is het beantwoorden van de HOE-vraag een uitwerking van de hoofdoelen en doelen in die zin, dat de lagere overheden en de samenwerkende waddeninstituten hierin hun weg moeten vinden? Wij zouden daar als stichtingen graag bij betrokken willen worden omdat we menen een visie te hebben en te weten wat er op de eilanden speelt.</p>	<p>Met de Agenda worden geen taken of bevoegdheden overgedragen. Iedere partij heeft een eigen rol en verantwoordelijkheid, maar ze hebben elkaar ook nodig. De Agenda vervangt ook niet de normale werkwijze of bevoegdheden van de verschillende overheden in de uitvoering. Die zullen dus, net als nu, belanghebbenden betrekken bij de uitoefening van hun bevoegdheden. Zie paragraaf 3.14 Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026 van deze NvA voor een nadere toelichting. Een van de in H3 'Leidende principes voor handelen' is om inwoners vroegtijdig te betrekken bij ontwikkelingen in het gebied. Met de komst van de Omgevingswet (verwachte inwerkingtreding 1 januari 2022) wordt participatie nog belangrijker.</p>
32a	<p>De Garnalenvissersbond PO Rousant deelt de visie van de ontwerpagenda in grote lijnen.</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>
32b	<p>Containers en ander afval in kaart brengen en actieplan.</p>	<p>Over uw punt over het in kaart brengen van containers en ander afval nemen wij graag contact met u op in het kader van project 11 'Integraal beheeroverleg visserij' (zie H7 "Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma)</p>
32c	<p>Indiener stelt voor om bij principe 5 ook visserij te benoemen.</p>	<p>Visserij wordt toegevoegd aan principe 5 'Oplossingen zijn altijd integraal'.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
32d	Duidelijk prioriteit windenergie i.v.m. waterstof, maar wat zijn de andere opties?	Zie antwoord op reactie 8f.
32e	Degelijke saneringsregeling ook voor de garnalenvisserij	Zie antwoord op reactie 8b. In het kader van het opstellen van een toekomstperspectief voor de garnalensector wordt ook de optie onderzocht of een mogelijke sanering van de garnalenvisserij op de Noordzee kan bijdragen aan de ecologische versterking van de kustzone. Belangrijk daarbij zal zijn het aantal garnalenvissers internationaal te kunnen beheersen. Een daadwerkelijke saneringsregeling hangt vanzelfsprekend af van de uitkomsten van dit traject, de voortgang van internationale afspraken, de beschikbaarheid van middelen en het succesvol doorlopen van de staatssteunprocedure.
33	<ul style="list-style-type: none"> • Het waddengebied BINNENDIJKS heeft agrarisch bestemming, en dit moet zo blijven. Het is rijke kleigrond en zeer belangrijk voor de (export)positie van de landbouw, ook als drager van het landschap en de identiteit van het gebied en bron van werkgelegenheid. (zie ook de Agenda blz. 6o). • Ook voor de veehouderij is dit een belangrijk gebied dat behouden dient te blijven voor de landbouw. Deze staat voor de opgave zoveel mogelijk eiwit van eigen land te halen. Dat gaat niet lukken door er een ‘veredelde kwelder’ van te maken. Er zijn bedrijven die volledig, of meer dan tweederde van hun landbouwareaal in de polder/waddenschil hebben liggen. Als dit gebied bewust brak gemaakt wordt, valt de grondslag onder de bedrijfsvoering vandaan. Er zijn honderden agrarische bedrijven in dit gebied. Zij hebben niet de ambitie om hun bedrijven te verplaatsen. We hebben begrepen dat hier ook geen geld voor is gereserveerd vanuit de overheden. • In de Agenda staat dat ‘zilte teelt’ in belang zal toenemen maar het een niche markt blijft, en deze vormen zullen economisch bescheiden blijven (blz. 6o) Als het gebied bewust zilt gemaakt wordt, hoe ziet de Agenda zich dat dan voor zich? Akkerbouw 	<p>Het belang van de landbouw wordt onderkend en komt expliciet aan de orde in H4.7 Duurzame Waddeneconomie – paragraaf ‘Landbouw’. Met de geformuleerde strategieën geven we richting aan een toekomstbestendige landbouw en waardering voor deze economische pijler in het Waddengebied. De Agenda geeft geen panklare oplossingen, dat is aan de gezamenlijke partijen om de komende jaren daaraan te werken en invulling te geven. De landbouwsector zal voor betrokken bij de uitwerking van project 7 ‘Integrale aanpak kustzone’ (zoals opgenomen in H7 ‘Doorkijk naar een Uitvoeringsprogramma’).</p> <p>Zie paragraaf 3.10 Landbouw van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
	<p>en veehouderij wordt onmogelijk gemaakt, en zilte teelt is economisch niet aantrekkelijk en een niche markt. (bovendien willen de agrariers geen zilte teelt, ze hebben hun bedrijfsvoering ingericht op akkerbouw, veehouderij, vollegronds groenteteelt en hebben daar fors in geïnvesteerd).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gelet op het bovenstaande: Beslist niet actief zout water binnendijks halen. Het Waterschap heeft zich te houden aan het antiverziltingsprogramma. Hier betalen agrarische bedrijven waterschapslasten voor. • Het is een kwetsbaar Natura2000-gebied. Het actief aantrekken van recreanten is in het geheel niet in het belang van deze natuur. Recreanten aantrekken betekent lawaai, overlast, afval, (loslopende) honden tussen de schapen (schapen lopen daar in het belang om de dijken te verdichten). 	
34	<p>Indiener doet het verzoek om de belangen van de landbouw en specifiek van de pootgoedteelt in de noordelijke kleischil sterk mee te laten wegen bij de besluitvorming volgend op Agenda Waddengebied 2050.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 30.</p>
35a	<p>Indiener merkt op dat de eigenaren niet betrokken zijn bij het beleidstraject tot nu toe. In tegenstelling wat de minister dus stelt in haar brief van 9 juli 2020, zijn niet alle partijen betrokken geweest bij de totstandkoming van de ontwerp-agenda. Graag zou de vereniging in het verdere traject alsnog onderdeel uitmaken van het Omgevingsberaad Waddengebied.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 25b.</p>
35b	<p>Indiener geeft aan Agenda (o.a. hoofdstuk 3 ruimtelijke vertrekpunten) de benoeming van de zomerpolders als een belangrijke kernwaarde van het waddengebied te missen. De zomerpolders met zomerdijken zijn een onderdeel van een al eeuwen lange strijd tegen de zee en behoren daarmee tot het cultureel erfgoed. Tevens dienen de zomerpolders bij vertrekpunt 5 op pagina 31 te worden vermeld bij het benadrukken van de verscheidenheid aan kustvormen, alsmede bij vertrekpunt 6 bij de laatste bullet (benutten bestaande elementen). Indiener verzoekt om de zomerpolders in de Agenda een expliciete plek te geven en aan te merken als kernwaarde, zodat gestreefd wordt naar behoud en versterking.</p>	<p>De zomerpolders horen weliswaar bij de kustzone, maar zijn wel door mensenhanden gemaakt. Het past om ze te benoemen bij de verscheidenheid aan kustvormen, zoals verwoord in vertrekpunt 5 'Zet in op versterking van de verschillende (ruimtelijke) identiteiten in het Waddengebied', 2e bullet. Behoud en versterking van de zomerpolders is echter geen doel op zich. In het in H2 geschetste toekomst perspectief 2050 bepalen in de buitendijkse gebieden de natuurlijke processen de kustvormen van de Waddenzee.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
36	Wij willen als afdeling dat de agenda wordt aangepast en overgangen van zout naar zoet niet binnen de dijk te laten. Maatregelen die uitgevoerd worden moeten buitendijks, aan de kant van het wad blijven. Het belang van voedselvoorziening en landbouw moet een prominentere plek in de agenda krijgen.	Het belang van de landbouw wordt onderkend en komt expliciet aan de orde in H4.7 Duurzame Waddeneconomie – paragraaf 'Landbouw'. Het realiseren van een selectief aantal zoet-zout overgangen vormt onderdeel van bestaand beleid. Bij de ontwikkeling van dergelijke zoet-zout overgangen wordt gekeken naar de verschillende belangen en worden gebruikers en bewoners betrokken.
37	In de uitvoeringperiode van 'Agenda voor het Waddengebied 2050' is een vrije toegang tot de Waddenzeedijk via de Spuisluis bij 't Kuitje toch niet bij voorbaat uitgesloten?	Nee, dergelijke mogelijkheden zijn met de vaststelling van deze Agenda niet bij voorbaat uitgesloten. Indiener wordt geadviseerd om contact op te nemen met regionale en lokale overheden, met het verzoek om dergelijke mogelijkheden met de betrokken stakeholders te verkennen.
38	Het volledig schrappen van deze maatregel lijkt ons echter de beste stap. Mocht u daar niet toe bereid zijn, dan stellen wij de volgende tekstuele aanpassing van de Ontwerp-agenda voor: 'Het beëindigen van de pierenwinning per 1 januari 2030 (er is al 30 jaar sprake van een uitsterfbeleid) mits er een technisch en economisch haalbaar kweekalternatief beschikbaar is. Er dienen nadere afspraken gemaakt te worden met de betreffende ondernemers.'	Zie antwoord op reactie 26.
39	De discussie over een termijn van een mogelijke uitvoering van een uitsterfbeleid kan alleen zinvol worden gevoerd wanneer de effecten van zo'n stap overduidelijk zijn. Vanuit de Agenda voor het Waddengebied 2050 blijkt alleen dat er nadere afspraken met de betreffende ondernemers gemaakt dienen te worden.	De termijn voor het beëindiging van de commerciële pierenwinning staat niet ter discussie. Gesprek over de wijze van beëindiging zal met betreffende ondernemers worden gevoerd.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
40a	<ul style="list-style-type: none"> Houd de plannen buitendijks! De grens van Natura 2000 is aan de noordkant van de zeedijk, ga daar niet overheen. Geen binnendijkse kleiputten en zoet-zout waterovergangen. Koester zoet water en voorkom verzilting! Koester en respecteer de binnendijkse gronden die door de eeuwen heen binnendijks zijn verworven door natuurlijke zee afzetting en extreme menselijke energie. 	<p>De begrenzing van het Natura 2000 gebied Waddenzee is ongewijzigd en is aan de kant van de Waddenzee tot onderaan de zeedijk. Zie paragraaf 3.1 Afbakening Waddenzee van deze NvA voor een nadere toelichting. In de Agenda is een aantal leidende principes benoemd hoe om te gaan met de verschillende opgaven in het gebied. Een van de principes die daarbij worden gehanteerd is dat we de opgaven samen integraal benaderen. Waterveiligheid, energie, klimaat, leefbaarheid, landbouw, beleving van het Werelderfgoed en natuurherstel worden zo mogelijk gekoppeld en gezamenlijk opgepakt met integrale gebiedsontwikkeling (Integrale aanpak kustzone). Zo wordt bijvoorbeeld bij dijkversterkings-maatregelen, nodig in verband met waterveiligheid, ook nagegaan of dit kan worden gecombineerd met andere opgaven in het gebied zoals natuurversterking door kwelders uit te breiden, zoet-zout overgangen te realiseren en vismigratie te bevorderen. Dit komt ook tot uiting in vertrekpunt 6 'Benader kusten van het Waddengebied als rubuuste zones en als onderdeel van één samenhangende kuststrook'. zoals geformuleerd in H3.3 Ruimtelijke vertrekpunten'. Het gaat hierbij zowel om binnendijkse als buitendijkse gebieden.</p>
40b	<p>Deze teeltrijke gronden in combinatie met de uitzonderlijke ligging nabij de zee maken dit gebied uniek voor de teelt van pootaardappelen die zijn gelijke in de wereld nauwelijks kent. Een product waar je als Nederlander trots op mag zijn!</p>	<p>Zie antwoord op reactie 30.</p>
40c	<p>Overzie en behoud de belangen van de akkerbouwbedrijven en aanverwante ondernemers in dit gebied, zeker gezien de overdadige en vaak visieloze regelgeving die de laatste decennia reeds over deze beroepsgroep is uitgestort.</p>	<p>Het belang van de landbouw, en met name de akkerbouw, wordt onderkend en komt expliciet aan de orde in H4.7 Duurzame Waddeneconomie – paragraaf 'Landbouw'. Met de visie "Landbouw, natuur en voedsel: waardevol verbonden" (2018) heeft de minister van LNV aangegeven welke toekomst zij ziet voor de landbouw.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
40d	De landbouw heeft altijd de rol van natuurbeheerder gehad, ver voordat commerciële natuurorganisaties deze rol proberen te monopoliseren. Laat de boer vooral mee blijven doen om de natuur structureel te behouden.	In de visie “Landbouw, natuur en voedsel: waardevol verbonden” (2018) is de rol van de boeren als natuurbeheerder onderkend.
40e	Suggestie is om buitendijks een vogelgebied te creëren middels een zomerdijk en vogeleilanden. Een voorbeeld van een dergelijke opzet is de Markerwadden, een prachtig natuurgebied met volop ruimte voor vogels en mooi te combineren met eco toerisme en buitendijks zoute teelten. Het slim aanleggen van een buitendijkse zomerdijk en vogeleilanden kan tevens een mooie natuurlijke verdediging vormen voor de kust zonder overdadige kunstmatige ingrepen.	Inpoldering in de Waddenzee is niet toegestaan en is ook niet passend in de geest van de Agenda. Wel passend is het verkennen van mogelijkheden om ook buitendijks natuur en klimaatopgaven met elkaar te verbinden, H4.4 ‘Klimaatverandering’, strategieën 5 en 8. Een start vindt plaats via Uitvoeringsprogramma H7.7
41a	<p>Wij nemen de volgende stellingnames in:</p> <ol style="list-style-type: none"> Wij ondersteunen de hoofddoelstelling die in de agenda is genoemd. Wij willen dat de Eilanden sociaal-economisch goed ontwikkeld blijven om de leefbaarheid te garanderen. Wij willen de gaswinning definitief stopzetten. Groningen heeft ons geleerd dat kwetsbare gebieden ondergronds met rust moeten worden gelaten. Er moet worden samengewerkt met Duitsland en Denemarken om één sterk Waddengebied te verkrijgen. Wij stellen de ecologische waarde boven de economische waarde als het om de Wadden gaat. Wij willen zo min mogelijk horizonvervuiling. Dus, geen windmolens in de Waddenzee of op de Waddenzee. Wij willen een goede inhoudelijke koppeling aan de Agenda voor het IJsselmeer. 	<ol style="list-style-type: none"> Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma. Het belang van een leefbaar Waddengebied wordt onderschreven in de Agenda. De opgave voor de Waddeneilanden is het behoud van een levendige eilander gemeenschap, waarbij wonen, werken, onderwijs en zorg ook voor toekomstige generaties mogelijk blijven. Zie antwoord op reactie 55a. Zie ook paragraaf 3.11 Delfstoffenwinning van deze NvA voor een nadere toelichting. Het belang van trilaterale samenwerking om de Waddenzee te beschermen wordt onderschreven in de Agenda. Principe 4 van de leidende principes benoemt dit: Waddengebied regionaal en internationaal verbonden. De samenhang binnen de trilaterale Waddenzee wordt daarbij expliciet benoemd. Het leidende principe bij ingrepen of handelingen in de Waddenzee is dat we uitgaan van een duurzame bescherming en zo natuurlijk mogelijke ontwikkeling van de Waddenzee. De doelstellingen voor het Waddengebied zijn ook afgestemd op de hoofddoelstelling voor de Waddenzee. Zoals

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
		<p>verwoord in principe 3 investeren we in robuuste en veerkrachtige natuur. In eerste instantie voor de natuur zelf, maar ook om ruimte te houden voor economische ontwikkeling. Per opgave en per gebied zal binnen het Waddengebied de balans tussen ecologie en economie verschillen.</p> <p>f. De leidende principes en ruimtelijke vertrekpunten zoals geformuleerd in H3 'Doelen, principes en ruimtelijke vertrekpunten' vormen het uitgangspunt voor een uitwerking van energietransitie-doelstellingen, gebaseerd op de RES'en, die zich verhoudt tot de hoofddoelstelling open landschap. Dit wordt verder uitgewerkt in he kader van project 8 'Energieverkenning voor het Waddengebied (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').</p> <p>g. Principe 4 van de leidende principes benoemt dit: Waddengebied regionaal en internationaal verbonden. De samenhang met het IJsselmeer wordt daarbij expliciet benoemd. Ook in het Uitvoeringsprogramma kan hiervoor aandacht zijn, e.e.a. afhankelijk van de inbreng van deelnemende organisaties.</p>
41b	Kunt u ons informeren over de overige gebiedsagenda's voor de andere Grote Wateren?	Voor informatie over de overige gebiedsagenda's kunt u zich via de site www.rijksoverheid.nl abonneren op e-mailattendingen. Dit kan per onderwerp en per ministerie. Voor informatie over de Agenda IJsselmeergebied 2050, zie het antwoord op reactie 41c.
41c	Kunt u ons actief informeren over de voortgang van de Agenda voor het IJsselmeer?	Op www.agendaijsselmeergebied2050.nl kunt u informatie vinden over de voortgang van de Agenda IJsselmeergebied 2050.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
42	<p>De wet- en regelgeving voor de landbouw is gebaseerd op het principe dat de landbouw géén negatieve invloed mag hebben op omliggende wateren en land (Nitratrichtlijn, KRW, mestbeleid, enzovoorts), dus wat de NMV betreft moet dat andersom ook gelden: een natuurgebied mag géén negatieve invloed hebben op omliggende landbouwgronden. Het gaat in de Agenda uitdrukkelijk niet om minimaliseren van de invloed van de huidige landbouw op de Waddenzee, maar om uitbreiden van het gebied. De NMV maakt daarom bezwaar tegen het meenemen van het noordelijk kustgebied in Noord-Holland, Friesland en Groningen in de Agenda.</p>	<p>De Agenda beschrijft het Waddengebied in zijn geheel. De Agenda straalt de overtuiging uit dat landbouw en natuur in dit bijzondere gebied veel voor elkaar betekenen. De landbouwparagraaf van H4.7 gaat hier expliciet op in. Daarbij gaat het niet om arealen uit te breiden ten kost van elkaar, maar om te zoeken naar gebieds-signatuur en om na te gaan of landbouw en natuur elkaar kunnen versterken daar waar het gaat om het opvangen van de effecten van klimaatverandering, gastvrijheid bieden aan toeristen, en het samenwerken aan duurzaam beheer. Er blijkt dan misschien wel dat er meer is dat verbindt dan dat met elkaar conflicteert. Bovendien stuurt de Agenda ten aanzien van landbouw op de eilanden en in de kustgebieden (Noord-Holland, Friesland, Groningen) niet aan op beleidswijzigingen. Zie paragraaf 3.1 Afbakening Waddenzee van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
42b	<p>Het gemak waarmee in verschillende beleidsthema's wordt gesuggereerd dat de huidige landbouw eenvoudig een transitie in kan zetten naar geheel andere vormen van landbouw is een belediging voor de, veelal hoogopgeleide, mensen die in de agrarische sector werkzaam zijn. We zien het op dit moment in veel actuele beleidskwesties genoemd worden. Het is totaal respectloos zo'n visie te geven waar het familiebedrijven aangaat die vaak al vele generaties in de familie behoort. NMV vindt dat in de agenda de belangen van de landbouw onvoldoende worden afgewogen.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 29a en reactie 42a. De Agenda creëert een gesprekkader voor samenwerking tussen gebiedspartijen. Niet op basis van veranderingen afdwingen, maar op basis van inzicht in de kansen en voordelen van verschillende opties. De landbouwparagraaf van H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' gaat hier expliciet op in de rol van de landbouwbedrijven. In die gesprekken kunnen ook problemen als droogte en verzilting een plaats krijgen. In het kader van project 7 'Integrale aanpak kustzone' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma') zal hier verdere uitwerking aan worden gegeven. Zie paragraaf 3.10 Landbouw van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
42c	<p>Dit is een wel zeer eenzijdige basis om maatregelen die grote impact op de aanliggende landbouw zullen hebben op te baseren. Waarom is de akkerbouw of andere agrarische sectoren niet correct betrokken? Zonder alle stakeholders kan men niet tot een gedragen gebiedsvisie komen.</p>	<p>De landbouwsector is middels LTO Noord vertegenwoordigd in het Omgevingsberaad. Het Omgevingsberaad adviseert over het Waddenbeleid. Daarnaast zijn vertegenwoordigers van LTO Noord in het voortraject betrokken geweest bij het opstellen van de ontwerp-Agenda. In het Uitvoeringsprogramma zal vanuit principe 1 (ruimte voor bewoners) en principe 3 (ecologie en economie versterken elkaar) per (deel) opgaven met de landbouwsector worden afgestemd wie waarbij betrokken is/wordt.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
42d	<p>NMV is van mening dat het essentieel is dat de landbouw in de totstandkoming van vervolg strategieën adequaat en met meerdere afgevaardigden vertegenwoordigd is. NMV wil graag voorstellen dat er een nieuwe dialoog gevoerd gaat worden waarbij alle stakeholders alsnog een kans krijgen hun weloverwogen input te leveren. Behoud van natuur en erfgoed staat wat ons betreft niet ter discussie, echter zien wij de landbouw van Nederland als evenzo belangrijk en onmisbaar in dat rijtje. De integrale oplossingen die de agenda zegt na te streven kan nooit tot stand komen wanneer deze eenzijdig gedragen is. Bovendien moet het beheer van de Waddenzee zich beperken tot binnen de grenzen van het aangewezen gebied, dus tot onderaan de zeedijk, aan de Waddenzee-kant.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 42b.</p> <p>De betrokkenheid van de landbouwsector bij de verdere uitwerking van de Agenda wordt onderschreven. In overleg met de (Noordelijke) landbouworganisatie wordt bekeken op welke wijze hier invulling aan kan worden gegeven.</p> <p>De begrenzing van het Natura 2000 gebied Waddenzee is ongewijzigd en is aan de kant van de Waddenzee tot onderaan de zeedijk. Zie paragraaf 3.1 Afbakening Waddenzee van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
43a	<p>Indiener verzoekt om de zomerpolders en het agrarische gebruik een expliciete plek te geven in de Agenda en aan te merken als kernwaarde, zodat gestreefd wordt naar behoud en versterking, alsmede verzilting binnendijks tegen te gaan.</p>	<p>Zomerpolders: zie antwoord bij reactie 35b.</p> <p>Ten aanzien van verzilting: in het waterbeheer is klimaatverandering een urgent thema.</p> <p>Zeespiegelstijging en daarmee samenhangend de verzilting alsmede droogte zijn een gegeven dat ons in het binnendijkse landgebruik hoe dan ook voor keuzes stelt. Het Uitvoeringsprogramma biedt de kans om deel te nemen aan kennisontwikkeling en verdere gesprekken over strategieën en maatregelen in het kader van verzilting en zoetwatervoorziening. Zie hiervoor project 6 'Onderzoek naar de langetermijneffecten van zeespiegelstijging op de morfologie, inrichting kustgebieden en de natuur' en project 7 'Integrale aanpak kustzone', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'.</p>
43b	<p>Indiener verzoekt donkerte als kenmerk van het gebied te nuanceren.</p>	<p>Donkerte wordt door velen als uniek kenmerk van het gebied ervaren. De Agenda ambieert om meer van de potentie daarvan te benutten en een en ander te versterken. Zie ook antwoord op reactie 4e.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
43c	<p>De pachters betreuren het dat de agrarische gebruikers van het buitendijks gebied in Noord Friesland tot nog toe niet/ nauwelijks betrokken zijn geweest bij de planvorming, terwijl er soms al generaties lange kennis en ervaring van/ met het buitendijkse gebied aanwezig is. Zoals gezegd kan met natuurinclusieve landbouw veel bereikt worden. Belangen van natuurorganisaties en agrariërs lopen parallel. Partijen hebben elkaar nodig en kunnen elkaar versterken. Graag zouden de pachters hierover verder met u van gedachten wisselen. Voordat de agenda definitief wordt, zouden zij dan ook graag een nader gesprek met u willen. Via ondergetekende kan ik u in contact brengen met de pachters.</p>	<p>Deze ontwerp-Agenda is het resultaat van een langdurige samenwerking tussen een groot aantal partijen die vanuit een bepaald belang actief zijn in het Waddengebied. Juist vanwege het gezamenlijk karakter was het proces erop ingericht om inbreng uit alle geledingen en sectoren voor het voetlicht te krijgen. Mede daarom zijn er naast de reguliere projectsamenwerking meerdere bijeenkomsten georganiseerd waar organisaties en individuen uit het gebied konden reageren op tussenversies. De ontwerp-Agenda is vrijwel afgerond, het gezamenlijk zoeken naar oplossingen voor het gebied is dat zeker niet. De organisaties die betrokken waren zullen dat naar verwachting blijven. Het is in ieders belang dat de in het gebied aanwezige deskundigheid wordt meegenomen naar het vervolg. Dat geldt ook voor onderwerpen die raken aan het beheer van de Waddenzee zoals het beheer van het buitendijkse gebied. In de nieuwe governance van het Waddengebied is afgesproken dat de Beheerautoriteit Waddenzee optreedt als de verbindende schakel tussen alle beherende partijen. Het doel is om het beheer van de Waddenzee daar waar nodig beter op elkaar aan te laten sluiten. De Agenda voor het Waddengebied en de Beheerautoriteit Waddenzee hebben niet tot doel om te treden in bestaande beheerafspraken. Men zal graag gebruik willen maken van reeds bestaande succesvolle vormen van samenwerking op regionaal en lokaal niveau. Naar verwachting is de Beheerautoriteit Waddenzee de juiste plek om uw behevraag aan de orde te stellen.</p>
44	<p>Instemmen met ontwerp-Agenda.</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>
45a	<p>Het voorstel om het Bestuurlijk Overleg Waddengebied te laten functioneren als opdrachtgever voor deze kennisagenda ondersteunen wij van harte.</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
45b	Van belang om projecten die de specifieke eigenschappen van de Waddenzee benutten mogelijk te blijven maken. Ons pleidooi is om dit in de Agenda voor het Waddengebied 2050 en haar uitwerking mogelijk te blijven maken.	Het mogelijk maken van energieprojecten die specifieke eigenschappen van de Waddenzee benutten wordt onderkend en is beschreven in H4.5 'Energietransitie', strategieën 7 en 8. Uitgangspunt is dat er geen sprake is van negatieve effecten op de kernwaarden en doelen van de Waddenzee/Noordzeekustzone. Hier wordt tevens verwezen naar project 8 'Energieverkenning Waddengebied', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'.
45c	Komen tot een gezamenlijk financiering en cofinancieringsmiddelen voor het Waddenfonds vinden wij van essentieel belang om zo uitvoering te geven aan de doelen van de Gebiedsagenda 2050 en het Waddenfonds	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.
46a	De veerverbinding is inderdaad onze levensader en daardoor van groot economisch belang. Over de frequentie van de afvaarten van en naar het eiland wordt echter niets vermeld. We zouden graag aangevuld willen zien dat de behoefte en de ontwikkelingen op het eiland hierin leidend zijn.	Dit signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 5 'Verkenning duurzame bereikbaarheid lange termijn' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').
46b	In het ontwerp staat ook dat momenteel op sommige plaatsen baggeren nodig blijft om de bereikbaarheid te garanderen. Dit onderstrepen we dan ook en we zouden dit graag explicieter in het definitieve ontwerp willen zien terugkomen. Er kan alleen minder worden gebaggerd wanneer de afgesproken breedte en diepte van de vaargeul blijft gegarandeerd.	De Agenda benoemt in H4.3 'Duurzame bereikbaarheid' strategieën om de toekomstige bereikbaarheid te garanderen. Uitgangspunt is gebruik te maken van de natuurlijke geulen. Verder zijn in het Beheerplan Natura 2000 2016-2022 en het Beheerplan Rijkswateren 2016-2021 de afspraken rondom de bereikbaarheid van de Waddeneilanden en de Waddenhavens vastgelegd. Deze zijn tevens de basis voor het nieuwe NWP 2022-2027 en de daaropvolgende NWP's. In de Agenda is opgenomen dat eventuele aanpassingen van baggerinspanningen en vaargeuldimensies in de toekomst mogelijk blijven, bijvoorbeeld als kennis van morfologische ontwikkelingen daartoe aanleiding geeft of als er ontwikkelingen in de scheepvaart en mobiliteit plaatsvinden. Eventuele bijstellingen gebeuren via formele inspraakprocedures in het kader van de jaarlijkse cyclus van het NWP.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
46c	<p>Er moet alles aan gedaan worden door de overheden om herhalingen van een dergelijke ramp te voorkomen. Mogelijk kan er bij de voorgestelde preventieve maatregelen worden aangegeven dat alle aanbevelingen uit het vaarrouterapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid (OvV) worden meegenomen en geagendeerd.</p>	<p>Het belang van het voorkomen van een ramp als met de MCS Zoe wordt onderschreven in de Agenda. Op 25 juni 2020 is de Kamer geïnformeerd over het OvV rapport en internationale onderzoeksrapport naar de toedracht van de ramp met de MSC Zoe, met daarbij een eerste reactie op hoofdlijnen (Kamerstuk 31 409, nr. 291). Op 26 november 2020 is de Kamer geïnformeerd over kabinetsreactie op het OvV rapport en alle andere relevante rapporten.</p>
46b	<p>Historisch medegebruik De gebruiken (vissen, garnalen kruien, jagen, plukken etc.) willen we tot elke prijs in standhouden voor onze bevolking en de bevestiging dat dit ook in de toekomst kan. Dit willen we graag toegevoegd zien aan de Agenda. Ook dient het onderscheid tussen bewoners die vissen met een zogenaamd 'botnetje' en bewoners die vissen met een hengel weggenomen worden.</p>	<p>Kleinschalig (historisch) medegebruik' zoals vastgelegd in de Natura 2000-beheerplannen blijft ongewijzigd. Zie paragraaf 3.6 Kleinschalig historisch medegebruik van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
47a	<p>Wij onderschrijven als college de kanttekeningen die door de Port of Harlingen over dit thema bij u zijn ingediend (bijlage). Hiermee geven wij aan dat wij er vanuit gaan dat de waarden die in tabel B3.3 van het Natura beheerplan Waddenzee benoemd staan de concrete uitwerking zijn van de vastgelegde trajecten met bijbehorende streefdiepten en - breedten in de regio Harlingen.</p>	<p>De in H7 opgenomen doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma schetst de eerste fase 2021-2026. Tot medio 2021 wordt deze Agenda nader geconcretiseerd. Het is de bedoeling dat in deze eerste periode, maar ook in de toekomstige periodes de doelstellingen van de Agenda via volgende Uitvoeringsprogramma's worden uitgevoerd.</p>
47c	<p>Project Verkenning duurzame bereikbaarheid lange termijn. Er wordt hier gesproken over duurzame mobiele oplossingen voor het vervoer naar de eilanden. Wij zouden hier ook bij willen betrekken de voorzieningen in de veerhavens zelf. Ook voor de voorzieningen op de wal dient gewerkt te worden aan duurzame verbeteringen willen we kunnen waarborgen dat we kunnen spreken bereikbaarheid in de brede zin.</p>	<p>Het belang van een goed en betrouwbare bereikbaarheid in het Waddengebied wordt erkend. Het belang van de gehele vervoersketen, inclusief veerhavens, staat beschreven in H4.3 'Duurzame Waddeneconomie', H4.6 'Een leefbaar Waddengebied', strategie 1 en H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' - paragraaf 'Havens', strategieën 3 en 4. Dit signaal wordt meegenomen bij het werk in het kader van project 5 'Verkenning duurzame bereikbaarheid lange termijn' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
47d	Project Energieverkenning voor het Waddengebied. We onderschrijven het belang van het behoud van een open landschap. Als onderdeel van het Uitvoeringsprogramma zal een energieverkenning worden opgesteld als basis van de cluster- vensterbenadering. Wij benadrukken dat we met betrekking tot Harlingen een mogelijke clustering slechts in het industriehavengebied zien.	Dit signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 8 'Energieverkenning Waddengebied' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').
48a	Generiek kunnen raad en college zich vinden in de binnen deze Agenda gehanteerde uitgangspunten en heeft men waardering voor de verzette hoeveelheid werk.	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.
48b	De gemeente Súdwest-Fryslân werkt door middel van een Rijksinpassingsplan mee aan de ontwikkeling van Windpark Fryslân in het IJsselmeer en levert daarmee een significante bijdrage aan de invulling van het duurzame energie vraagstuk. Ook op de Kop van de Afsluitdijk is de doorontwikkeling van windpark Nij Hiddum-Houw reeds in uitvoering. Vanuit deze wetenschap bestaat er bij de gemeente de vrees voor verdere clustering van duurzame energie op het grondgebied van Súdwest-Fryslân. De gemeenteraad acht dit niet noodzakelijk en ongewenst.	In overleg met bij de Agenda betrokken partijen is besloten om, vanwege het nabijgelegen Windpark Fryslân in het IJsselmeer, de 'Friese kop van de Afsluitdijk' niet aan te duiden als een cluster. De tekst van strategie 3 in H4.2 'Landschap en cultureel erfgoed' is hierop aangepast. Zie verder het antwoord op reactie 52c.
49a	Daar waar in de ontwerp-Agenda wordt verwezen naar CWN als betrokken partij beschouwen we dat waar relevant ook als een appèl op Staatsbosbeheer. Op een soortgelijke wijze hebben we voor de Staatsbosbeheerpropositie ook naar het appèl gekeken dat op LNV, IenW en RWS wordt gedaan.	In de definitieve Agenda wordt de Coalitie Wadden Natuurlijk (CWN) niet genoemd, maar is steeds sprake van vermelding van de betrokken individuele belangen- en beheerorganisaties. Alleen bij het eerder namens CWN ondertekende Pact van Marrum (2018) is 'CWN' als zodanig benoemd. Betrokkenheid van Staatsbosbeheer wordt verwelkomd.
49b	Integraal natuurbeheer van het waddensysteem (zee en land) ook in internationaal verband voldoende afstemmen tussen alle beheerders onder trekkerschap van de Beheerautoriteit Waddenzee en structureel voldoende financieren; samenwerken en optimaliseren van de complementariteit van de verschillende beheerders.	De Beheerautoriteit Waddenzee zal samen met de beheerders een Integraal Beheerplan opstellen. Tevens is de Beheerautoriteit Waddenzee vanuit het beheer aanspreekpunt voor het in trilateraal verband opstellen van een Single Integrate Management Plan.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
49c	Zonering van recreatie en toerisme over het gehele Waddengebied afstemmen op het verwezenlijken van de hoofddoelstelling Natuur en vergroten van de betrokkenheid van de samenleving bij natuur; met hernieuwd gesprek over draagkracht en balans en zonering.	De strategieën uit H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' - paragraaf 'Recreatie en toerisme' zijn er op gericht om enerzijds de uniciteit van het Waddengebied te benutten in de ontwikkeling van het aanbod, en anderzijds om het aanbod in een richting te sturen die deze uniciteit beschermt en waar mogelijk verder ontwikkelt. Deze uitdaging zal verder opgepakt worden in het kader van project 3 'Natuurbeheer, -herstel en -ontwikkeling en duurzaam medegebruik' en project 7 'Integrale aanpak kustzone' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').
49d	Gebruiksintensiteit van water en zee afstemmen op de hoofddoelstelling natuur onder meer door op juiste schaal vermindering van de visserijdruk en verduurzaming van de visserijmethoden en innovaties in manen voedsel (zoals in de polder Wassenaar).	De visserij komt expliciet aan de orde in H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' – paragraaf 'Visserij'. In deze paragraaf wordt onderschreven dat de visserij voor inkomsten zorgt en regionaal is ingebed. Met de geformuleerde strategieën geven we richting aan een toekomstbestendige visserij op de Waddenzee en waardering voor deze economische pijler in het Waddengebied. In H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma' is hiervoor een project opgenomen om samen met de visserijsector te komen tot een gezamenlijke toekomstvisie voor de visserij (project 11 'Integraal beheeroverleg Visserij').
49e	Met lef verbeteren van het ecologische functioneren van de overgangen land - water (zachte natuurlijke oevers, herstel natuurlijke zoet-zout overgangen, vasthouden en bergen van zoet water op de eilanden).	De Agenda erkent het belang van zoet-zoutwatergradiënten en zoetwaterberging. Dit is onder meer verwoord in strategie 3 'De ecologische samenhang in het Waddengebied versterken' in H4.1 'Natuur van wereldklasse'.
49f	Optimaal gebruik maken van natuurlijke klimaatbuffers in het waddensysteem voor hoogwaterveiligheid, waterkwaliteit, watervoorziening en ontwikkeling en instandhouding van de biodiversiteit.	De wandeling in 2050 ziet het perspectief van de Waddenzee als klimaatbuffer (H2). De Agenda erkent het belang om het meegroeïend vermogen van wadplaten en kwelders te behouden en zo nodig te vergroten. Dit is onder meer verwoord in strategie 1 'De natuurlijke dynamiek vergroten' in H4.1 'Natuur van wereldklasse'.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
49g	Herstellen en verbeteren van broed- en foerageergebieden voor vogelgemeenschappen; ook in het licht van klimaatverandering en nog groter belang Waddengebied als hub in flyway.	De Agenda erkent het belang om broed- en foerageergebieden te verbeteren. Zie H4.1 'Natuur van wereldklasse', onder meer strategie 3. Ook H4.4 'Klimaatverandering' gaat in op het zien van kansen voor natuur bij klimaatverandering. Dit wordt onder andere uitgewerkt via project 7. 'Integrale aanpak kustzone', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'.
49h	Op juiste schaal en gebruik makend van systeemdynamiek herstellen en ontwikkelen van de onderwaternatuur, onderwaterbodems en geomorfologische processen in het waddensysteem.	De Agenda erkent het belang van herstel en ontwikkeling van onderwaternatuur, - bodems en geomorfologische processen in het waddensysteem. H4.1 'Natuur van wereldklasse' formuleert hiertoe meerdere strategieën, die onder andere worden uitgewerkt in project 3 'Natuurbeheer, -herstel- en ontwikkeling en duurzaam medegebruik', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'.
49i	Verbeteren en innoveren van de beleefbaarheid van het gehele natuurlijke en cultuurhistorisch waardevolle waddengebied.	De Agenda erkent het belang van beleefbaarheid van het natuurlijke en cultuurhistorische Waddengebied. Zie hiervoor H4.1 'Natuur van wereldklasse' en H4.2 'Landschap en cultureel erfgoed'.
49j	Kennis en ervaring uit het praktische natuur- en landschapsbeheer verbinden met onderzoek en voorlichting ten behoeve van de verwezenlijking van de doelstellingen; zowel onderzoeksvragen mee formuleren als onderzoeksresultaten vertalen naar de praktische uitvoering.	In de Agenda heeft kennis een prominente plaats, waarbij conform uw advies de kennis tussen beleid, beheer en gebruik met elkaar verbonden wordt en dit resulteert in een gezamenlijke kennisagenda. H5 'Kennis als basis' formuleert hiertoe meerdere strategieën, die onder andere worden uitgewerkt in project 16 'Verkenning kennishuishouding en opstellen integrale kennisagenda', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'. Voorlichting en educatie zijn bij voorkeur taken die door participerende organisaties zelf worden verricht. Suggesties voor gemeenschappelijke voorlichting in het kader van de agenda kunnen worden opgepakt in het proces van het Uitvoeringsprogramma.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
50a	<p>“Het binnendijks gebied van de gemeente Waadhoeke behoort -uit oogpunt van de Pootaardappelteelt- tot het “Beste lân van ierde”. Dit akkerbouwgebied is van onschatbare waarde voor de wereldwijde voedselzekerheid en voor de lokale economie en mag niet bedreigd worden door het binnendijks kunstmatig creëren van zoetzoutwater overgangen.”</p>	<p>Het belang van de landbouw wordt onderkend en komt expliciet aan de orde in H4.7 ‘Duurzame Waddeneconomie’ – paragraaf ‘Landbouw’. Langs de Waddenkust is de grondgebonden grootschalige landbouw de belangrijkste economische sector, met name de akkerbouw. De pootaardappel is economisch gezien de belangrijkste teelt langs de Gronings-Friese kust en heeft grote export waarde. Zie ook paragraaf 3.10 Landbouw van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
50b	<p>Wonen en werken; in uw stuk wordt op pagina 52 aangegeven dat het noordelijk deel van Fryslân een krimpgebied is met veel leegstand. Dit uitgangspunt is niet juist. Gemeentebelangen Waadhoeke verzoekt u om deze passage aan te passen.</p>	<p>De Agenda spreekt, in H4.6 ‘Een leefbaar Waddengebied’, over krimp in delen van Groningen, Fryslân en de kop van Noord-Holland. En geeft ook aan dat ‘in sommige delen van Fryslân de bevolking min of meer stabiel is gebleven.’ Daarnaast wordt er, in algemene zin, aangegeven dat er langs de kust sprake is van een woningoverschot. Vraag en aanbod sluiten niet goed op elkaar aan, met leegstand en achterstallig onderhoud als gevolg. De Agenda noemt hier geen individuele gemeenten.</p>
50c	<p>Gemeentebelangen Waadhoeke hecht sterk aan een toegankelijke en beleefbare Waddenkust.</p>	<p>De Agenda onderkent het belang van een toegankelijke en beleefbare Waddenkust, zie H4.3 ‘Duurzame bereikbaarheid’ en H4.6 ‘Een leefbaar Waddengebied’.</p>
50d	<p>Gemeentebelangen zag graag dat het versterken van de recreatie en natuurbeleving aan de Friese Waddenkust een prominentere plek in uw agenda krijgt.</p>	<p>De Agenda onderkent het belang van versterken van de recreatie en natuurbeleving, zoals onder meer verwoord in H4.7 ‘Duurzame Waddeneconomie’ - paragraaf ‘Recreatie en Toerisme’, ‘Strategieën voor de Waddenkust’. In overleg met de betrokken kustgemeenten wordt bekeken op welke wijze de strategieën kunnen worden uitgewerkt als onderdeel van het Uitvoeringsprogramma (zie ook 3.14 Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026 van deze NvA voor een nadere toelichting).</p>
50e	<p>Een verplichte “groene” aankleding van boerenerven, eventueel gestimuleerd door een subsidiebijdrage zou hier een rol van betekenis in kunnen spelen.</p>	<p>De Agenda zal geen verplichting voor invulling van boerenerven introduceren. De bevoegdheid hiervoor ligt bij de provincies en gemeenten in het kader van de Wet ruimtelijke ordening (c.q. de nieuwe Omgevingswet). Wij delen uw zorg. De leidende principes en ruimtelijke vertrekpunten zoals geformuleerd in H3.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
50f	<p>Gemeentebelangen Waadhoeke spreekt hierbij dan ook haar zorg uit voor de gevolgen van het landschap en de vogels langs de Waddenkust als de bouw van nieuwe grote windmolens mogelijk wordt gemaakt. De Waddenzee is een werelderfgoed en een Natura 2000 gebied waarmee behoedzaam dient te worden om gegaan.</p>	<p>‘Doelen, principes en ruimtelijke vertrekpunten’ vormen het uitgangspunt voor een uitwerking van energietransitiedoelstellingen, gebaseerd op de RES’en, die zich verhoudt tot de hoofddoelstelling natuur. Project 8 ‘Energieverkenning voor het Waddengebied (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’), voorziet in het verdere onderzoek dat hiervoor nodig is.</p>
50g	<p>Dijkversterking Koehool – Lauwersmeer; Gemeentebelangen is van mening dat de samenhang tussen dit project en de Ontwerpagenda voor het Waddengebied 2050 onvoldoende belicht wordt.</p>	<p>Dijkversterking Koehool-Lauwersmeer is expliciet genoemd als onderwerp in project 7 ‘Integrale aanpak kustzone’, zoals opgenomen in H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’.</p>
51a	<p>Een belangrijke vervolgstap in dit proces is het gezamenlijke Uitvoeringsprogramma 2021-2026. Wij willen niet alleen betrokken worden bij de totstandkoming maar we willen ook dat deze ter besluitvorming aan ons (en de gemeenteraden van de overige betrokken gemeenten) wordt aangeboden.</p>	<p>De bij de Agenda betrokken partijen, waaronder de gemeenten, hebben een rol in de beoordeling van de samenhang en de balans van en tussen de onderdelen in het Uitvoeringsprogramma. Het Uitvoeringsprogramma wordt, na advies van het Omgevingsberaad, ter besluitvorming en vaststelling voorgelegd aan het BO Waddengebied. Daarna wordt de voortgang van de uitvoering jaarlijks besproken in het BO Waddengebied. Het BO Waddengebied is daarmee de opdrachtgever voor het Uitvoeringsprogramma in zijn totaliteit, niet voor de afzonderlijke maatregelen. De inbreng van de gemeenten loopt via de bestuurlijke vertegenwoordiger van de Waddeneilanden en van de vast-wal-gemeenten. Het is aan deze vertegenwoordigers om de betrokken gemeenteraden hierbij te betrekken. Voor de afzonderlijke maatregelen zijn/worden aparte opdrachtgevers benoemd. Daar waar dit aan de orde is, zal de aanpak en de uitwerking van deze maatregel(en) aan de bij de maatregel(en) betrokken partijen voor (financiële) besluitvorming worden voorgelegd. In overleg met de leden van het BO Waddengebied zullen nog nadere afspraken worden gemaakt omtrent het besluitvormingsproces om te komen tot het Uitvoeringsprogramma.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
51b	<p>Bij de toewijzing van parkeerplekken voor boortorens, ankerplaatsen van mossel-Invanginstallaties en schelpenwinningslocaties moet rekening worden gehouden met op en in de bodem liggende archeologische waardevolle wrakken.</p>	<p>In de beheersverordening Wadden (3.7 archeologie en cultuurhistorie) maakt het archeologisch belang onderdeel uit van de belangenafweging die plaatsvindt in het kader van de gemeentelijke vergunningverlening. Daarnaast kan het Rijk het archeologisch belang ook meewegen in het kader van activiteiten die vallen onder de Ontgrondingenwet en de Waterwet. De wijze waarop dit gebeurt zal aan de orde komen bij de uitvoering van de Agenda. Naast wrakken gaat het ook om ander archeologisch erfgoed zoals prehistorische resten en vliegtuigwrakken. Dit is toegevoegd aan H4.2 'Landschap en cultureel erfgoed'.</p>
52a	<p>Voor de realisatie van de doelstelling vinden we de uitwerking van het leidend principe 'economie en ecologie versterken elkaar', zoals aangekondigd in hoofdstuk 7 (onderdeel 'handelen vanuit ecologische principes') van groot belang. Hiermee wordt ons inziens invulling gegeven aan een proces waarin partijen in een vroeg stadium van initiatieven in gesprek gaan over de vraag of en, zo ja, hoe natuurbescherming en -ontwikkeling samen kan gaan met (economisch) medegebruik.</p> <p>Het Omgevingsberaad Waddengebied speelt hierin wat ons betreft een belangrijke rol, onder andere door het zwaarwegende advies dat zij kan geven aan het Bestuurlijk Overleg Waddengebied.</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>
52b	<p>Paragraaf 4.3 beschrijft de opgaven, dilemma's en strategieën ten aanzien van een goede en betrouwbare bereikbaarheid van het Waddengebied. Hoewel de tekst dit wat ons betreft al impliceert, vragen we u in de definitieve tekst ook specifiek het belang te benoemen van de vaarverbinding van de Waddenzee met het IJsselmeer, via Kornwerderzand, en de relatie met de jachtbouw-industrie aan de IJsselmeerkust.</p>	<p>Principe 4 van de leidende principes benoemt dit: Waddengebied regionaal en internationaal verbonden. De samenhang met het IJsselmeer wordt daarbij expliciet benoemd. Ook in het Uitvoeringsprogramma kan hiervoor aandacht zijn, e.e.a. afhankelijk van de inbreng van deelnemende organisaties.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
52c	<p>In paragraaf 4.2 en 4.7 is deze cluster/vensterbenadering verder uitgewerkt en wordt, onder andere, de industriehaven Harlingen en de Kop van de Afsluitdijk genoemd als mogelijke zoekgebieden voor windmolens. We hechten eraan te vermelden dat het ontwikkelen van een nieuw windenergiecluster in Fryslân, afgezien van het reeds geplande windpark Nij Hiddum-Houw, op dit moment niet opportuun is gelet op ons bestuursakkoord, onze Verordening Romte en Omgevingsvisie. We verzoeken u daarom de tekst hierop aan te passen.</p>	<p>Verspreid langs de Waddenkust liggen grotere industrie-, veer- en visserijhavens, met daaromheen verschillende bedrijven. Deze clusters zijn belangrijk voor de economische ontwikkeling en een bron van werkgelegenheid. De kwalificatie clusters heeft betrekking op het feit dat in deze gebieden de activiteiten en de daarbij behorende bebouwing worden geconcentreerd. Dit in contrast met het omliggende venster dat zich kenmerkt door wiede en open vergezichten. Het aanmerken van een gebied als cluster betekent niet dat dit gebied dus een zoekgebied is voor windmolens. De keuze aangaande eventuele windmolens maakt onderdeel uit van de RES'en. De discussie over de cluster-vensterbenadering is evenwel ontstaan n.a.v. de discussie over de energietransitie. Onderdeel van project 8 'Energieverkenning Waddengebied', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma', is een ruimtelijke vertaling van de energie-opgave in het Waddengebied als input voor de definiëring van de cluster-vensterbenadering. Bij de uiteindelijke definiëring hiervan zullen ook andere landschappelijke en economische ontwikkelingen worden meegenomen.</p> <p>In overleg met bij de Agenda betrokken partijen is besloten om, vanwege het nabijgelegen Windpark Fryslân in het IJsselmeer, de 'Friese kop van de Afsluitdijk' niet aan te duiden als een cluster. De tekst van strategie 3 in H4.2 'Landschap en cultureel erfgoed' is hierop aangepast.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
52d	<p>Paragraaf 4.7 richt zich voor wat betreft de economie van de Waddeneilanden op recreatie en toerisme. Deze focus is begrijpelijk, maar ook kwetsbaar. We geven u daarom in overweging om een zinsnede in deze paragraaf te wijden aan de uitdaging om te zoeken naar mogelijkheden voor verbreding van de economie van de Waddeneilanden. In zijn algemeenheid vinden we het, samen met verschillende fracties van Provinciale Staten van Fryslân, van groot belang dat de economie van het Waddengebied zich kan blijven ontwikkelen, als onderdeel van een brede welvaart in het Waddengebied, nu en in de toekomst.</p>	<p>Het belang van het kunnen blijven ontwikkelen van de economie van het Waddengebied, zonder daarbij de hoofddoelstelling voor de Waddenzee uit het oog te verliezen, wordt in de Agenda onderschreven. Een van de doelstellingen voor het Waddengebied is ook dat economische sectoren excelleren, in de context van het Werelderfgoed Waddenzee. Het gaat hierbij om havens, recreatie en toerisme, landbouw en visserij.</p> <p>In H4.6 'Een leefbaar Waddengebied' is de opgave voor de Waddeneilanden het behoud van een levendige eilandgemeenschap, waarbij wonen, werken, onderwijs en zorg ook voor toekomstige generaties mogelijk zijn. Dit komt onder meer tot uiting in project 9 'Verkenning 'Waddeneilanden in balans voor brede welvaart'', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar een Uitvoeringsprogramma'. Het is ook aan de bij de Agenda betrokken partijen om bij het verder uitwerken en aanvullen van het Uitvoeringsprogramma onderwerpen te benoemen en de agenderen, aansluitend bij de in de Agenda geformuleerde strategieën.</p>
52e	<p>In zijn algemeenheid wordt in hoofdstuk 2 van de ontwerp-Agenda gesproken over het gebruik van oude gasvelden en de bijbehorende infrastructuur voor het balanceren van het energienet, transport en opslag van waterstof en opslag van energie en CO₂ als grondstof. Wij vinden, evenals Provinciale Staten van Fryslân, ondergrondse opslag van CO₂ op Fries grondgebied onwenselijk vanwege de mogelijkheid van calamiteiten bovengronds. We hebben dit opgenomen in onze Omgevingsvisie. We verzoeken u dit op te merken in bedoelde tekstpassage in de Agenda voor het Waddengebied.</p>	<p>De in H2 opgenomen 'Een wandeling in 2050' is een beschrijving van een gezamenlijk (richtinggevend) perspectief voor het Waddengebied. De 'wandeling' is dan ook geen blauwdruk, maar een beschrijving van een mogelijk toekomstbeeld voor het Waddengebied, als basis om met elkaar in gesprek te gaan over de strategieën en de bijbehorende beleidskeuzen en maatregelen. De in H4 'Thematische opgaven en strategieën' opgenomen strategieën beschrijven op hoofdlijnen de wijze waarop de bij de Agenda betrokken partijen de opgaven willen realiseren en/of om willen gaan met de dilemma's. De strategieën worden vervolgens verder uitgewerkt in het Uitvoeringsprogramma.</p> <p>Het standpunt van de provincie Fryslân ten aanzien van ondergrondse opslag zal worden betrokken bij project 8 'Energieverkenning voor het Waddengebied', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'.</p> <p>Voor de volledigheid wordt gemeld dat in de Agenda geen standpunten van afzonderlijke partijen zijn opgenomen.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
52f	<p>In paragraaf 4.8, kopje Diepe delfstoffen is naar aanleiding van de informele consultatie de volgende zinsnede opgenomen; "...zullen partijen, daar waar zich kansen voordoen, zich inzetten om de winning van diepe delfstoffen waar mogelijk eerder te beëindigen". Provinciale Staten van Fryslân hechten hieraan veel belang. We zijn daarom blij met deze toevoeging. Door de plaats van deze passage in de tekst (onderdeel van strategie 4) lijkt deze uitsluitend betrekking te hebben op gaswinning. Wat ons betreft heeft de passage echter betrekking op zowel gas- als op zoutwinning. We verzoeken u daarom een redactionele aanpassing te doen die dit verduidelijkt.</p>	<p>Zowel voor de gas- als voor de zoutwinning geldt dat indien veiligheidsoverwegingen dan wel het 'hand aan de kraan'-principe daartoe aanleiding geven, de winning zal worden beperkt of afgebouwd. De tekst van strategie 4 in H4.8 'Overige thema's' – paragraaf 'Diepe Delfstoffen' is hierop aangepast. Zie ook paragraaf 3.11 Delfstoffenwinning van deze NvA voor een nadere toelichting.</p>
52g	<p>De ontwerp-Agenda gaat op meerdere plekken in op biobouwers, kweldervorming en dergelijke. In onze Omgevingsvisie benoemen we de bijdrage die kweldervorming kan leveren aan de energietransitie (door het vastleggen van CO₂). Deze relatie legt de Agenda voor het Waddengebied (nog) niet. We doen u de suggestie deze relatie alsnog te benoemen.</p>	<p>De suggestie wordt meegegeven aan de betrokkenen bij project 7 'Integrale aanpak kustzone' en project 8 'Energieverkenning Waddengebied', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma'.</p>
53a	<p>Cluster- vensterbenadering: De Friese Kop van de Afsluitdijk wordt in deze opsomming genoemd. De redenering van de cluster- vensterbenadering is dat bij het plaatsen van windmolens wordt aangesloten bij de huidige bebouwing. Dat is bij de Kop van de Afsluitdijk niet aan de orde. Wij verzoeken u met klem om de Friese Kop van de Afsluitdijk voor het moment van ondertekening van de Instemmingsverklaring uit de opsomming te schrappen. Daarmee behoort het Waddengebied op de vaste wal van de gemeente Súdwest-Fryslân tot de vensters, waarin het behoud van de openheid van de Waddenzee als unieke waarde voorop staat.</p>	<p>In overleg met bij de Agenda betrokken partijen is besloten om, vanwege het nabijgelegen Windpark Fryslân in het IJsselmeer, de 'Friese kop van de Afsluitdijk' niet aan te duiden als een cluster. De tekst van strategie 3 in H4.2 'Landschap en cultureel erfgoed' is hierop aangepast. Zie verder het antwoord op reactie 52c.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
53b	<p>Wij merken op, dat bij de totstandkoming van het Nationaal Waterprogramma 2022-2027 conceptteksten circuleren die geen recht doen aan de passage in de ontwerp-Agenda over duurzame bereikbaarheid, namelijk dat het Rijk niet baggert in de buitendelta omdat de dynamiek daar te hoog zou zijn. Wij achten dit in strijd met tekst in de ontwerp-Agenda over duurzame bereikbaarheid van de Waddenzeehavens. Wij verzoeken u om voor het moment van ondertekening van de Instemmingsverklaring afstand van deze teksten te nemen en toe te zeggen dat zij in lijn worden gebracht met de ontwerp-Agenda.</p>	<p>In het kader van het Bestuurlijk Overleg MIRT Noord-Nederland is de volgende afspraak opgenomen (zie Kamerbrief 26 november 2020):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rijk en regio onderschrijven het belang van een duurzame bereikbaarheid in het Waddengebied. • Rijk en regio spreken af om, rekening houdend met de natuur, dynamiek binnen het systeem, ieders rol en verantwoordelijkheid en budgettaire kaders, gezamenlijk de wenselijkheid en de haalbaarheid te verkennen van een andere wijze van beheer van de vaargeulen, teneinde de duurzame bereikbaarheid in het Waddengebied te borgen. <p>Deze afspraak vervangt de desbetreffende concepttekst van het NWP en is daarmee in lijn gebracht met de Agenda.</p>
54a	<p>Kunnen instemmen met de ontwerp-Agenda. Instemmingsverklaring ondertekenen</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>
54b	<p>De Waddeneilanden mogen niet verworden tot reservaten/openlucht musea, waar alleen toeristen komen (ecologie). Er wonen gewone mensen en er moet ruimte zijn voor normale zaken als wonen, werken, onderwijs etc. (economie/leefbaarheid).</p>	<p>Het belang van een leefbaar Waddengebied en in het bijzonder de Waddeneilanden wordt onderschreven in de Agenda. Het hoofddoel voor het Waddengebied is dat het in 2050 veilig, vitaal en veerkrachtig is. Vitaal doordat wonen, werken, onderwijs en zorg mogelijk blijven, op de eilanden en langs de kust, en doordat economische sectoren excelleren in de context van het Werelderfgoed Waddengebied.</p>
54c	<p>We onderschrijven de ontwerp-Agenda, zolang er een mogelijkheid blijft bestaan om inbreng te hebben op het Uitvoeringsprogramma 2021-2026 (UP), zodat de eilandgemeenten een aantal doelstellingen kunnen realiseren, middels een financiële en organisatorische ondersteuning van het Rijk.</p>	<p>De uitwerking van het Uitvoeringsprogramma gebeurt in overleg met betrokken partijen. De trekker van een maatregel is verantwoordelijk voor de uitwerking, ook in financiële zin. Voor financiële en/of organisatorische ondersteuning zal naast naar het Rijk ook moeten worden gekeken naar de mogelijkheden van andere partijen. Er wordt hierbij geprobeerd om beschikbare budgetten voor het Waddengebied slimmer op elkaar af te stemmen en stapelbaar te maken.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
54d	Aandacht voor de beperkte capaciteit van de Waddeneilanden bij de verdere afronding van de Agenda en de totstandkoming van het UP als zodanig; én Aandacht voor de beschikbare inzet van de Waddeneilanden bij de verdere uitwerking van de onderdelen hiervan (w.o. trekkerschap actiepunt 9. Verkenning ‘Waddeneilanden in balans voor brede welvaart’, en andere voor de Waddeneilanden van belang zijnde onderwerpen).	Binnen het Regieteam wordt gekeken welke mogelijkheden er zijn om de Waddeneilanden te kunnen ondersteunen als het gaat om de verdere afronding van de Agenda en de totstandkoming van het Uitvoeringsprogramma. Project 9 Verkenning ‘Waddeneilanden in balans voor brede welvaart’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’), het te ontwikkelen leefbaarheidsprogramma van de eilanden en mogelijk andere programma’s van rijk en provincie bieden extra mogelijkheden als e.e.a. wordt gecombineerd.
55a	De gemeenteraad van Terschelling is van mening dat de delfstofwinning in, op en onder het gehele Waddengebied moet worden gestopt. Dus ook niet meer vanaf de wal schuin onder het wad met het hand aan de kraan principe, of op welke andere wijze dan ook.	Zie antwoord op reactie 4m.
55b	Aandacht voor de gekozen tijdsperiode van het formele consultatietraject zo midden in de vakantieperiode en aansluitend de krappe tijdsperiode voor het beoordelen en verwerken van mogelijk wijzigingsvoorstellen/aanpassingen ed.	Dit wordt voor kennisgeving aangenomen. In aanloop naar ontwerp-Agenda zijn er diverse bijeenkomsten geweest waarbij de raden zijn geïnformeerd over de inhoud en de opzet van de ontwerp-Agenda.
55c	Aandacht voor de beperkte capaciteit van de Waddeneilanden bij de verdere afronding van de Agenda en de totstandkoming van het UP als zodanig.	Zie antwoord op reactie 54d.
55d	Aandacht voor beschikbare inzet van de Waddeneilanden bij de verdere uitwerking van de onderdelen hiervan (w.o. trekkerschap actiepunt 9. Verkenning ‘Waddeneilanden in balans voor brede welvaart’, en andere voor de Waddeneilanden van belang zijnde onderwerpen).	Zie antwoord op reactie 54c.
55e	Met inachtneming van de zienswijze en genoemde aandachtspunten kunnen wij instemmen met de ontwerp-Agenda voor het Waddengebied 2050.	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
56	<ul style="list-style-type: none"> Op te nemen in de Agenda voor het Waddengebied: het Pakket van Eisen van UNESCO aan organisaties welke de status van Werelderfgoed mogen vertegenwoordigen en de doelstellingen moeten borgen, te weten; “Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention”, document identificatie nummer; WHC.17/01 12July2017. Aandacht voor het bestaan van genoemde Operational Guide en deze onder de aandacht te brengen van de stakeholders en organisatoren van de Toogdag Waddengebied 2020 op 18 november a.s. De stakeholders van de agenda voor het Waddengebied er van op de hoogte te brengen dat het voeren van een management systeem voor de grensoverschrijdende organisatie van het werelderfgoed Waddenzee een noodzakelijk element is om de werelderfgoed status te borgen en uiteindelijk verlies van deze wereld erfgoed status te voorkomen. 	<p>In de Agenda is een aantal leidende principes benoemd hoe om te gaan met de verschillende opgaven in het gebied. Een van de principes die daarbij worden gehanteerd is dat het Werelderfgoed verantwoordelijkheid en inspiratiebron is. We zijn samen verantwoordelijk voor de instandhouding van het Werelderfgoed en we benutten de Werelderfgoedstatus en de kwaliteiten van het gebied als inspiratiebron voor maatschappelijk ondernemen. We blijven het Werelderfgoed goed beschermen met de bestaande instrumenten: de status leidt niet tot extra regelgeving. De “Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage convention” van Unesco zullen onder de aandacht worden gebracht bij de stakeholders en organisatoren van de Toogdag. Mede in verband met de aanscherping van de coronamaatregelen is de Toogdag verzet naar 2021.</p>
57a	<p>We zijn positief over de ontwerp-Agenda en voornemens om in het najaar de instemmingverklaring te ondertekenen.</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>
57b	<p>De positie van de Waddenvereniging. Het is jammer dat de vereniging zich niet achter de Agenda wil scharen. Wij betreuren dit omdat we de Waddenvereniging als een belangrijke speler in het Waddengebied beschouwen met standpunten die het waard zijn gehoord te worden aan de verschillende bestuurlijke tafels. Met genoegen hebben we vernomen dat de voorzitter van het Omgevingsberaad, de Friese commissaris van de Koning, een oproep heeft gestuurd aan de Waddenvereniging om in gesprek te blijven. Wij verzoeken ook uw ministerie om het gesprek met de Waddenvereniging waar mogelijk gaande te houden, te onderzoeken in hoeverre gehoor kan worden gegeven aan de bezwaren en hen te verzoeken alsnog een positie in te nemen in het vervolgproces.</p>	<p>In aanvulling op het gesprek van de heer Brok heeft ook de minister van IenW gesproken met de directeur van de Waddenvereniging. Dit was een open en constructief gesprek. De Waddenvereniging heeft, gelet hun rol als onafhankelijke belangenorganisatie, aangegeven niet deel te willen nemen aan de governance structuur voor het Waddengebied. In dit gesprek heeft de Waddenvereniging nogmaals aangegeven de Agenda niet te onderschrijven om hun moverende redenen. Afgesproken is om, in het kader van het Uitvoeringsprogramma Waddengebied, de Waddenvereniging wel te betrekken.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
57c	De ontwerp-Agenda is een ambitieus document met een langetermijnperspectief. Naar onze mening wordt de kans op een succesvolle uitvoering groter als de doelen in de Agenda verder geconcretiseerd worden. We stellen voor om dit in het Uitvoeringsprogramma te doen en werken hier graag aan mee.	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.
57d	De coördinerende rol van de ministerie van IenW en LNV. Wij waarderen de inzet van deze ministeries in het proces. Echter, niet altijd is duidelijk of en hoe het belang van de Waddenzee door de andere ministeries meegewogen wordt bij beleidsbeslissingen. Voorbeelden hiervan zijn de positie van de haven van Den Helder als thuishaven van de Koninklijke Marine en de Kustwacht en de vele oefenterreinen van Defensie op en rond de Waddenzee. Datzelfde geldt voor de rol van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Wij verzoeken u uw coördinerende rol in te zetten om de dialoog tussen ministeries en met stakeholders volwaardig te kunnen voeren. Zie hiervoor ook onze opmerkingen ten aanzien van het Uitvoeringsprogramma.	De hoofddoelstelling voor de Waddenzee, ‘een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap’ is en blijft Rijksbeleid. De hoofddoelstelling is ook verankerd in de NOVI. Tevens is in de NOVI de doelstelling voor het Waddengebied, ‘veilig, veerkrachtig en vitaal in 2050’, opgenomen. Echter, bij het nemen van beleidsbeslissingen door het Rijk dient een afweging te worden gemaakt waarbij vaak meerdere nationale belangen een rol spelen. Daarnaast spelen er voor de regionale overheden ook regionale belangen. Het is de uitdaging om met betrokken partijen te komen tot een oplossing waarbij, ook gegeven de wet- en regelgeving, met nationale en regionale belangen zo optimaal mogelijk worden gerealiseerd.
57e	Specifiek voor Noord-Holland willen wij wijzen op een ommissie in de tekst ten aanzien van een tijdelijke parkeerfaciliteit voor boorplatforms in de buurt van de haven van Den Helder. De tekst in de ontwerp-Agenda heeft economisch nadelige gevolgen voor de civiele haven. Dit punt is reeds door wethouder Visser van de gemeente Den Helder onder uw aandacht gebracht. Wij verzoeken u deze tekst in de definitieve versie aan te passen.	De tekst van strategie 7, H4.7 ‘Duurzame Waddeneconomie’ – paragraaf ‘Havens’, is als volgt aangepast: “Modernisering en/of ombouw van boorplatforms faciliteren door met alle partijen samen een oplossing te zoeken voor een tijdelijke parkeerfaciliteit in de buurt van de haven van Den Helder.”

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
57f	<p>Voor een aantal opgaven uit het Uitvoeringprogramma zal Rijkswaterstaat aan de lat komen te staan. Het beheerkader voor deze opgaven zou opgenomen moeten zijn in het Nationaal Waterprogramma 2022-2027. Wij vinden daarin echter zeer weinig verwijzingen naar opgaven in en rond de Waddenzee. Een voorbeeld is het garanderen van de bereikbaarheid van veer- en zeehavens (breedte en diepte van vaargeulen, maar ook van duurzaam, fossielvrij baggeren). Effectuering daarvan moet door Rijkswaterstaat worden uitgevoerd en opgenomen worden in het Nationaal Waterprogramma. Onduidelijkheid over dit beheerkader kan ertoe leiden dat de provincies opdraaien voor het baggerwerk in rijkswateren, Dat kan niet de bedoeling zijn. In het vigerende Nationaal Waterprogramma zijn ook de Kaderrichtlijn Water-projecten voor de Waddenzee opgenomen. Ook deze ontbreken in de nieuwe versie. Wij verzoek u dringend een inhaalslag in te bouwen voor de Waddenzee bij het opstellen van het Nationaal Waterprogramma 2022-2027.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 53b.</p>
57g	<p>Wij zien het Uitvoeringsprogramma, zoals dat nu in de ontwerp-Agenda is opgenomen, als een eerste versie. Voor de uitwerking en aanvulling willen we aandacht vragen voor de beleidsthema's cultureel erfgoed en recreatie & toerisme. Deze voor de Waddenprovincies belangrijke aandachtsvelden zijn nog te weinig in beeld. Wij adviseren u de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed hierbij te betrekken.</p>	<p>De in H7 opgenomen doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma schetst de eerste fase (2021-2026). Tot medio 2021 wordt de het Uitvoeringsprogramma nader geconcretiseerd (zie ook paragraaf 3.14. Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026 van de NvA). De in de doorkijk opgenomen projecten zijn de onderwerpen waar partijen nu met prioriteit mee aan de slag willen. Daar waar relevant zal ook het erfgoedbelang bij de genoemde activiteiten worden betrokken. Het staat partijen vrij om aanvullende onderwerpen te benoemen die in het vervolgtraject van het UP onderdeel gaan uitmaken van het programma (mits deze in lijn zijn met de keuzes in de Agenda). Uitgangspunt is verder dat de uitvoering waar mogelijk plaatsvindt via bestaande programma's en projecten, oftewel streeft naar win-win. Het Uitvoeringsprogramma legt daar de verbinding mee. Waar nodig worden nieuwe projecten/ initiatieven geïnitieerd. Verder kunnen in overleg met de vertegenwoordiger namens de provincie(s) en de vaste-wal-gemeenten zal worden bekeken</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
57h	<p>Ook bij de uitwerking van het Uitvoeringsprogramma is coördinatie van de inbreng van en discussie met andere ministeries van groot belang. We noemden hierbij als de ministeries van Defensie en EZK. Voor Defensie geldt specifiek dat de groeiende ruimtevraag van de marinehaven in combinatie met de groeiende ruimtevraag van de civiele haven in Den Helder nieuwe uitdagingen met zich brengt. Daartoe zijn de gemeente, Koninklijke Marine en de provincie Noord-Holland gezamenlijk een strategische verkenning gestart. Natuurversterking en mogelijk -compensatie is hierin een belangrijk thema in relatie tot de nationale veiligheid, economie, energietransitie en leefbaarheid. Discussie tussen en afstemming met rijkspartijen is noodzakelijk om de toekomst van de Helderse haven te borgen.</p>	<p>welke projecten kunnen worden opgenomen in het Uitvoeringsprogramma. Hierbij zal ook contact op worden genomen met de RCE.</p> <p>Zie antwoord op reactie 57d.</p>
57i	<p>Als Waddenprovincies werken Noord-Holland, Fryslân en Groningen al jaren samen aan de duurzame ontwikkeling van het Waddengebied. Belangrijke provinciale instrumenten daarvoor zijn het Waddenfonds en het interprovinciaal Investeringskader Waddengebied. Om de betekenis van deze inzet voor het Waddengebied te vergroten, werken we de komende jaren graag met Rijk en andere betrokkenen aan een duurzame kennishuishouding voor het Waddengebied en aan het bundelen van verschillende investeringsstromen vanuit Rijk en regio waar dit effectief is.</p>	<p>Het belang van kennis wordt onderschreven in H5 'Kennis als basis'. Dit is onder ander vertaald naar project 16 'Verkenning kennishuishouding en opstellen integrale kennisagenda', zoals opgenomen in H7 'Doorkijk naar een Uitvoeringsprogramma'.</p> <p>Het Rijk, de Waddenprovincies, de gemeenten ende waterschappen investeren gezamenlijk in het Waddengebied en blijven dat de komende jaren doen. Belangrijke financieringsstromen zijn het Waddenfonds, de PAGW, de Regiodeal en het Investeringskader Waddengebied (IKW). Binnen deze bestaande regelingen spannen partijen zich in de strategieën uit de gebiedsagenda te realiseren. Ook benutten ze de kansen om andere investeringsprogramma's, zoals het Hoogwater-beschermingsprogramma (HWBP) en infrastructuurprogramma's, te koppelen met de doelen van deze gebiedsagenda. Daarbij is het de uitdaging om bestaande- en nieuwe geldstromen (publiek en privaat) met elkaar te verbinden om integrale projecten mogelijk te maken, de uitvoering van innovatieve projecten met een onrendabele top mogelijk te maken.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
58a	<p>Als bereikbaarheid van de haven zoals verwoord in de concept Agenda voor het Waddengebied 2050 (pag. 40) door Rijkswaterstaat moet worden uitgevoerd, dan moet het worden opgenomen in het Nationaal Waterprogramma 2022-2027. Dat programma vormt immers het beheerkader voor Rijkswaterstaat en het huidige beheerkader voldoet niet voor het Westgat. In de bijgaande notitie ‘toelichting bereikbaarheid Het Hogeland’ wordt de gewenste vertaling van de Agenda voor het Waddengebied 2050 voor de passage over bereikbaarheid nader toegelicht.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 53b.</p> <p>Westgat:</p> <p>Het Westgat is in 2018 op verzoek van de regio als pilot eenmalig uitgebaggerd in opdracht van het Havenbedrijf Lauwersoog. De baggerwerkzaamheden zijn gefinancierd door de betrokken regionale partijen: provincies Fryslân en Groningen, de gemeenten Het Hogeland en Noardeast-Fryslân, het Havenbedrijf Lauwersoog en de Visafslag Lauwersoog.</p> <p>De bereikbaarheid van de haven van Lauwersoog is belangrijk voor de regionale economie. De eindevaluatie van de pilot in 2021 zal de betrokken regionale partijen inzicht geven in de kosten en baten van de eenmalige verdieping van het Westgat. Door de provincie Groningen is in september 2020 - namens de betrokken partijen - een tussenevaluatie van de pilot het Westgat uitgebracht. In die tussenevaluatie staat dat de baggeringreep bij het Westgat een versterkend effect heeft (gehad) op de economische betekenis van de haven. Totdat de eindevaluatie van de pilot heeft plaatsgevonden, kunnen echter nog geen definitieve conclusies worden getrokken. Zie ook de beantwoording van de Kamervragen leden De Vries en Dijkstra (beiden VVD) over het bericht ‘Uitbaggeren van het Westgat is weer nodig’ (Aanhangsel 651, 2020Z18794).</p>
58b	<p>In de contouren van het Uitvoeringsprogramma ook projecten op te nemen op het gebied van toerisme aan de kust van het vasteland.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 57g.</p>
58c	<p>In de contouren van het Uitvoeringsprogramma ook projecten op te nemen op het gebied van cultureel erfgoed aan het vasteland.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 57g.</p>
58d	<p>Verzoek om de landbouwbelangen zwaarder mee te laten wegen dan nu in de Agenda het geval is en de grens van het Natura 2000-gebied en het Werelderfgoed onderaan de zeedijk aan de kant van de Waddenzee te handhaven.</p>	<p>Zie antwoord op reactie 40a (begrenzing).</p> <p>In de Agenda is een aantal leidende principes benoemd hoe om te gaan met de verschillende opgaven in het gebied. Een van de principes die daarbij worden gehanteerd is dat we de opgaven samen integraal benaderen. Waterveiligheid, energie,</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
		<p>klimaat, leefbaarheid, landbouw, beleving van het Werelderfgoed en natuurherstel worden zo mogelijk gekoppeld en gezamenlijk opgepakt met integrale gebiedsontwikkeling (Integrale aanpak kustzone). Zo wordt bijvoorbeeld bij dijkversterkings-maatregelen, nodig in verband met waterveiligheid, ook nagegaan of dit kan worden gecombineerd met andere opgaven in het gebied zoals natuurversterking door kwelders uit te breiden, zoet-zout overgangen te realiseren en vismigratie te bevorderen. Uiteraard worden daarbij alle relevante stakeholders in de omgeving (waaronder de landbouw) betrokken en zullen ook gevolgen voor andere opgaven in het gebied in beeld worden gebracht zoals verzilting en zoetwaterbeschikbaarheid. De tekst van project 7 ‘Integrale aanpak kustzone’, zoals opgenomen in H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’ is hierop aangepast.</p>
59a	<p>Wij zijn verheugd dat de ontwerp-Agenda de werkwijze ‘Ecologie en Economie in balans’ centraal stelt voor het gehele Waddengebied. Mede op basis van onze ervaringen in het Eems-Dollard gebied beschouwen wij deze werkwijze als een belangrijke voorwaarde voor het realiseren van ecologische - en economische opgaven in het Waddengebied. Wij vragen u dan ook om dit onderdeel van het Uitvoeringsprogramma met voorrang uit te werken.</p>	<p>Een van de leidende principes in het Waddengebied is dat ecologie en economie elkaar versterken en samen bijdragen aan een vitaal en veerkrachtig Waddengebied (principe 3). De leidende principes moeten beschouwd worden als ‘spelregels’ die bij alle uit te werken initiatieven in acht worden genomen. Een ambitieuze kwalitatieve checklist voor alle acties. De partijen zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor het bewaken van deze spelregels en spreken elkaar hierop aan.</p>
59b	<p>Wij vinden een goede bereikbaarheid van groot belang voor het toekomstperspectief van de Waddenzeehavens en de sectoren die van een goede verbinding met zee afhankelijk zijn. Het baart ons zorgen dat garanties ten aanzien van het toekomstig vaargeulenonderhoud in de Waddenzee steeds ter discussie staan. Wij verzoeken u dan ook om eerder gemaakte afspraken over de maatvoering van de vaargeulen te respecteren. Ook vragen wij u om het baggeronderhoud in de buitendelta en de Waddenzee niet los van elkaar te zien. Beide zijn van cruciaal belang voor de bereikbaarheid van onze havens. Wij vragen u dan ook om het vaargeulonderhoud te verruimen naar de Noordzeekustzone.</p>	<p>Bereikbaarheid: zie antwoord op reactie 16b. Baggeren buitendelta: zie antwoord op reactie 53b.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
59c	<p>Voor de ontwikkeling van de havens is ook een goede bereikbaarheid over land van groot belang. De economische kernzone Eemsdelta met de Eemshaven en het havencomplex van Delfzijl zijn volop in ontwikkeling en vervullen een belangrijke rol bij de energievoorziening, transitie en verduurzaming van bijvoorbeeld Chemie. Hiervoor zijn goede infrastructurele voorzieningen essentieel. Alleen dan kunnen deze havens zich ontwikkelen tot sterke en duurzame economische clusters. Hoewel de Agenda voor het Waddengebied de Waddenzeehavens beschouwt als belangrijke motoren van economische ontwikkeling en werkgelegenheid vinden wij de concretisering van deze opgave onvoldoende terug in de tekst. Die concretisering zit deels wel in de MIRT-plannen die immers vaak over dezelfde thematiek gaan. Wij vragen u dan ook om het MIRT-proces te betrekken bij het realiseren van uw bereikbaarheidsopgave. Enkele Groningse voorbeelden van MIRT-projecten die in dit verband kunnen worden genoemd zijn de opwaardering van de hoofdvaarweg Lemmer-Delfzijl/zeesluis Delfzijl en de verdubbeling van de N33 midden (en noord), inclusief bottleneck, de brug over het Eemskanaal bij Appingedam.</p>	<p>Het belang van de havens als een van de belangrijkste motoren voor de economie in het Waddengebied alsmede het belang van een goede bereikbaarheid van deze havens wordt onderkend in H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' – paragraaf 'Havens'. Het gaat hierbij om het bereikbaar houden van de havens per as. Voor wat betreft de landzijdige bereikbaarheid wordt aangesloten de afspraken die hierover worden gemaakt in het kader van het Bestuurlijk Overleg MIRT Noord-Nederland en de nog op te stellen Omgevingsagenda Noord-Nederland (voorheen Gebiedsagenda Noord-Nederland).</p>
59d	<p>De provincie Groningen werkt momenteel aan een herziening van haar Omgevingsvisie. Gelet op de vele nieuwe ontwikkelingen die op onze provincie afkomen zou het hier kunnen gaan om een substantiële herziening. Wij denken daarbij onder andere aan ontwikkelingen op het gebied klimaatadaptatie, energietransitie (inclusief RES), de aanleg van hoogspanningsverbindingen tussen toekomstige windparken op zee en de vaste wal (Wind op Zee Ten Noorden van de Waddeneilanden) en duurzame mobiliteit. De Omgevingsvisie is naar verwachting in 2022 afgerond. Zowel de Omgevingsvisie als de Agenda voor het Waddengebied kunnen worden beschouwd als een beleidsmatig kader voor de fysieke leefomgeving; het kan daarbij gaan over hetzelfde gebied en dezelfde</p>	<p>Dit signaal wordt betrokken bij de uitwerking van het Uitvoeringsprogramma. Tegelijkertijd werkt de Agenda ook door in Provinciale Omgevingsvisie.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
	<p>thematiek. Wij vinden het van groot belang dat de afstemming tussen beide trajecten zorgvuldig verloopt. Wij vragen u dan ook om het proces van onze Omgevingsvisie en de inhoudelijke keuzes die daaruit voortkomen, te betrekken bij het Uitvoeringprogramma van de Agenda voor het Waddengebied.</p>	
59e	<p>In zijn algemeenheid zijn we positief over de ontwerp-Agenda en voornemens om de instemmingsverklaring te ondertekenen. Een definitief besluit hierover nemen we graag op basis van de definitieve tekst van de Agenda voor het Waddengebied waarin alle reacties uit de formele consultatie verwerkt zijn.</p>	<p>Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.</p>
60a	<p>Professioneel werken en coördinerende rol Nogmaals op aandringen om zowel kwaliteit als beschikbare informatie op peil te houden.</p>	<p>Het belang van het professioneel werken en de coördinerende rol van IenW (zoals ook benoemd in het advies van het Omgevingsberaad uit mei 2020) wordt door partijen onderkend.</p>
60b	<ul style="list-style-type: none"> • Het onderwerp duurzame bereikbaarheid van de Waddenzeehavens (los van de baggerinspanning voor veerverbindingen) opnieuw in het Bestuurlijk Overleg Waddengebied te agenderen, maar nu in het licht van het NWP. • Beide voetnoten te verwijderen, de tekstpassages uit het BPRW 2026 - 2021 in het NWP over te nemen en de opdracht aan RWS te verruimen naar de Noordzeekustzone. • Het al dan niet bereiken van overeenstemming over baggerinspanningen met de provincies, niet ten koste te laten gaan van de bereikbaarheid. 	<p>Zie antwoord op reactie 53b.</p>
60c	<ul style="list-style-type: none"> • Het concept NWP te agenderen in het Bestuurlijk Overleg Waddengebied voor de ondertekening van de instemmingsverklaring van de Agenda. • Voor de komende jaren perspectief te bieden, ook in financiële zin, om de Uitvoeringsagenda voor het Waddengebied ook werkelijk te kunnen uitvoeren. 	<p>Het concept ontwerp-NWP is besproken in het BO Waddengebied.</p>

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
60d	<ul style="list-style-type: none"> In overleg met Port of Den Helder zorg te dragen voor een alternatief voor het parkeren van boorplatforms buiten de Waddenzee. Vast te houden aan de oorspronkelijke tekst uit de Agenda: Modernisering en nieuwbouw van boorplatforms faciliteren door met alle partijen samen een oplossing te zoeken voor een tijdelijke parkeerfaciliteit buiten de Waddenzee in de buurt van de haven van Den Helder. 	De tekst van strategie 7, H4.7 'Duurzame Waddeneconomie' – paragraaf 'Havens', is als volgt aangepast: "Modernisering en/of ombouw van boorplatforms faciliteren door met alle partijen samen een oplossing te zoeken voor een tijdelijke parkeerfaciliteit in de buurt van de haven van Den Helder."
61a	Ingestemd met het voorgenomen besluit van het college van B&W om op 18 november 2020 de instemmingsverklaring: "Verklaring Toogdag Waddengebied 2020 - Agenda voor het Waddengebied 2050" mede door de gemeente Den Helder te ondertekenen.	Partijen beschouwen dit signaal als ondersteuning van de Agenda en het nog op te stellen Uitvoeringsprogramma.
61b	Bereikbaarheid van de haven van Den Helder kent met Rijkswaterstaat en provincie Noord-Holland overeenstemming over de tekst. Met Rijkswaterstaat, provincie Noord-Holland en Defensie dient de bereikbaarheid van de haven zo snel als mogelijk te worden verbeterd. Hierbij wordt de vervanging van de Moormanbrug in de richting van de Ravelijnweg (wellicht de Ravelijnbrug) nadrukkelijk meegenomen. Verzoeken om deze tekst op te nemen in de definitieve tekst van de Agenda voor het Waddengebied 2050 en het daarbij behorende Uitvoeringsprogramma	Dit signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 14 'Ontwikkeling Kop van Noord-Holland' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').
61c	De tekstformulering over de civiel militaire aspecten van de haven van Den Helder kwam moeizaam tot stand. De uitwerking daarvan in samenwerking met Defensie blijft een punt van aandacht en is geborgd in de strategische verkenning van het Maritiem cluster Den Helder. Den Helder verkent i.h.k.v. strategische verkenning Maritiem cluster de gewenste governance. De governance Waddengebied betreft het voor een deel dezelfde partijen.	Dit signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 14 'Ontwikkeling Kop van Noord-Holland' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
61d	Het parkeren van de boorplatforms staan genoemd onder de thema's. Het is van belang dat het parkeren van de boorplatforms in de uitvoeringsagenda wordt opgenomen.	Het signaal wordt betrokken bij de uitwerking van het Uitvoeringsprogramma. Zie ook paragraaf 3.14 Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026 van deze NvA voor een nadere toelichting.
61e	Er dient een duidelijke procedure met afwegingskader te komen over de verwerking van de wensen en bedenkingen van raden en staten en over de verwerking van de uitkomsten van de formele consultatie.	In de NvA is aangegeven op welke wijze de reacties in de definitieve Agenda of het bijhorende Uitvoeringsprogramma worden meegenomen (zie ook paragraaf 1.2. Wijze van beantwoording in deze NvA) De concept-NvA is 18 november besproken in het Omgevingsberaad voor een laatste aanscherping. De NvA is vervolgens verwerkt in de definitieve Agenda. Beide documenten zijn vervolgens besproken en vastgesteld in het BO Waddengebied.
62a	Het binnendijks-gebied van de gemeente Noardeast-Fryslân is een waardevol agrarisch gebied met name voor de akkerbouwsector, welke zich kenmerkt als het beste poot aardappelteeltgebied wereldwijd. Omdat dit van onschatbare waarde is, zal dit een van de pijlers moeten blijven onder de economische ontwikkeling van dit binnendijkse- gebied, met zijn eigen kenmerkend landschap en cultuurhistorische waarden om de leefbaarheid te behouden.	Zie antwoord op reactie 50a.
62b	De begrenzing van het Natura 2000 gebied Waddenzee ligt op de zeedijk en er zijn geen bufferzones binnendijks afgesproken en gerealiseerd. Met respect voor gemaakte afspraken in het verleden, geven we in het noordelijk kleigebied van de gemeente Noardeast-Fryslân geen extra ruimte voor zoet-zout overgangen. En ten aanzien van uitbreiding "zilte teelten binnendijks" willen we eerst de uitkomsten van de evaluaties van de pilots afwachten alvorens in te zetten op "zilte teelten binnendijks".	De begrenzing van het Natura 2000 gebied Waddenzee is ongewijzigd en is aan de kant van de Waddenzee tot onderaan de zeedijk. Zie paragraaf 3.1 Afbakening Waddenzee van deze NvA voor een nadere toelichting. Het signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 7 'Integrale aanpak kustzone' (zie H7 'Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma').
62c	De garnalefiskerij net fuort en daliks beheine troch it ferbieden fan it fiskjen oer waadplaten, mar yn it foarste plak mei de fiskers yn oerlis te gean en mei-inoar ta in oplossing te kommen. De klam leit no te folle op registrearjen, monitoaren (track- trace) en ferbieden.	Zie antwoord op reactie 8b en reactie 32e.

Label	Samenvatting reactie	Antwoord van de voor de Agenda verantwoordelijke partijen
62d	De enerzjoergong en iepen lânskip ha in wichtich haadstik yn dizze aginda. Ek leit it aksint op klusterjen fan wynmûnen. De gemeente Noardeast-Fryslân hat har op it mêd fan de enerzjoergong maksimaal ynspand, troch dit jier (2020) in bydrage oan de Fryske RES-opjefte te leverjen. Sawol it koalysjeakkoart (2019 -2022) fan Noardeast-Fryslân as it provinsjale bestjoersakkoart (2019 -2023) biede gjin romte foar nije solitêre wynmûnen en nije sinneparken op kostbere klaaigrûn.	Dit signaal wordt betrokken bij de uitwerking van project 8 ‘Energieverkenning Waddengebied’ (zie H7 ‘Doorkijk naar het Uitvoeringsprogramma’).
62e	Alsnog beleid opstellen dat ertoe leidt dat de hoofddoelstelling voor de Waddenzee gehaald wordt én om jaarlijks te rapporteren over de gepleegde inspanningen en vorderingen in het bereiken van de hoofddoelstelling voor de Waddenzee, zodat het tijdig gesignaleerd kan worden als deze hoofddoelstelling weer niet gehaald dreigt te worden.	Zie antwoord op reactie 4c.
62f	Een maatregelenprogramma opstellen om de natuurgebieden in het Waddengebied voor te bereiden op klimaatverandering.	Zie antwoord op reactie 4g en reactie 49f.
62g	In de Agenda opnemen dat bij kennislacunes het voorzorgsprincipe wordt toegepast.	Zie antwoord op reactie 4m.
62h	De zomerpolders moeten als cultuurhistorische kernwaarde in het gebied worden opgenomen in hoofdstuk 3 en op de Basiskaart en erfgoed P. 32 van de Waddenagenda.	Zie antwoord op reactie 35b.
62i	De zomerpolders met agrarische bestemming worden behouden en niet worden verkwelderd, alsmede de agrarische bestemming en bijbehorende rechten blijven behouden. Behoud van de agrarische bestemming geldt ook op de kwelders. Dit alles overeenkomstig de beheersverordening Waddenzee.	Zie antwoord op reactie 35b.

Verklarende woordenlijst

Agenda	Agenda voor het Waddengebied 2050
Beheerautoriteit	Beheerautoriteit Waddenzee
BO Waddengebied	Bestuurlijk Overleg Waddengebied
Bkl	Besluit kwaliteit leefomgeving
NOVI	Nationale Omgevingsvisie
NvA	Nota van Antwoord
NWP	Nationaal Waterprogramma 2022-2027
Omgevingsberaad	Omgevingsberaad Waddengebied
PAGW	Programmatische Aanpak Grote Wateren
PRW	Programma naar een Rijke Waddenzee
RES	Regionale Energiestrategie
Uitvoeringsprogramma	Uitvoeringsprogramma Waddengebied 2021-2026



Colofon

De Agenda voor het Waddengebied 2050 is de gezamenlijke agenda van Rijk, Waddenprovincies, eilandgemeenten en gemeenten langs de vastewalkust, waterschappen, natuurorganisaties, visserijorganisaties, organisaties voor recreatie en toerisme, en de samenwerkende havens.

Meer informatie is te vinden op www.agendavoorhetwaddengebied2050.nl

Uitgave:	Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW)
Tekst:	Rijk-regio Regieteam Uitvoeringsprogramma
Begeleiding:	P2
Vormgeving:	Wing
Fotografie:	Foto's zijn aangeleverd door initiatiefnemers, aangeschaft of zijn rechtevrij tenzij anders vermeld.

December 2020



+31 (0)317 46 52 00
info@wing.nl
www.wing.nl



+31 (0)418 66 47 47
info@p2.nl
www.p2.nl

